PSIHOLOGIE PARAPSIHOLOGIE

Alexandra Gherghinescu

ANOTIMPURILE EMPATIEI

Psihologie socială cognitivă

II 347.962

EDITURA ATOS

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
II 347.962

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

383

RUXANDRA GHERGHINESCU

ANOTIMPURILE EMPATIEI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Consilier editorial: STANCU ILIN
Coperta de: DONE STAN
Tehnoredactare computerizată: SORIN ILIN

Cartea a apărut cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII ŞI CULTELOR

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GHERGHINESCU, RUXANDRA
Anotimpurile empatiei: studii de psihologie socială cognitivă / Ruxandra Gherghinescu, Bucureşti, Atos, 2001
224 p.; 13 x 20 cm - (Psihologie - Parapsihologie)
Bibliogr.
ISBN 973 - 99496 - 8 - 1

316.6

ISBN 973 - 99496 - 8 - 1

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RUXANDRA GHERGHINESCU

28257

ANOTIMPURILE EMPATIEI

STUDII DE PSIHOLOGIE SOCIALĂ COGNITIVĂ

Editura ATOS
București, 2001

ALE

038113
B.C.U. - IASI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Celui ce mi-a călăuzit paşii prin labirintul empatiei,
prof.univ.dr. S. Marcus

316.6
606

Copiilor mei, Ioana şi Rudy, lui Dan,
le ofer această carte în schimbul timpului furat

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY
03. IUN. 2002

"A FI EMPATIC..."

Psihologia românească a consacrat, în ultimele decenii, un amplu câmp de cercetare fenomenului empatic, ca modalitate implicită de comunicare interpersonală şi de înţelegere între oameni.

Fie tratată dintr-o perspectivă personologică, fie dintr-una psihosocială, problematica empatiei s-a impus ca obiect de studiu preluat nu doar de către oamenii de ştiinţă consacraţi (cercetători) sau în devenire (doctoranzi) ci chiar şi de către studenţi sau de către proaspeţii absolvenţi ai facultăţilor de profil psihologic. Interesul manifestat pentru o astfel de temă sălăşuieşte, deopotrivă, în complexitatea manifestată de fenomenul empatic, ceea ce, firesc, incită la analiză, cât şi în implicaţiile comunicaţionale ale acestuia care favorizează înţelegerea dintre oameni şi cu deosebire pătrunderea în zonele ascunse ale "psihologiei celuilalt".

Autoarea prezentei lucrări, doamna Ruxandra Gherghinescu, cadru didactic universitar şi cercetător ştiinţific a debutat în această direcţie cu o strălucită teză de doctorat intitulată "Empatia şi eroarea de atribuire" pe care şi-a susţinut-o în anul 1996. Atunci, preocuparea autoarei s-a concentrat asupra viziunii psihosociale asupra empatiei, consacrând într-un sens chiar sintagma de "empatie socială".

Prezenta lucrare intitulată metaforic "Anotimpurile empatiei" se centrează pe o perpectivă constructivist-situaţionistă şi este tratată la interferenţa dintre psihologia socială şi psihologia cognitivă, oferind prin aceasta o nouă viziune explicativă a fenomenului empatic.

Autoarea cercetează empatia prin prisma modificărilor ei de acurateţe, ca urmare a impactului unor factori ce-şi au sorgintea

în semnificațiile pe care actorii sociali le conferă situațiilor întâlnite în cotidian. În această ordine de idei autoarea încearcă să răspundă la întrebarea: "Oricine empatizează la fel de acurat cu oricine, oricând, oriunde și în orice situație?"

Cele două părți ale lucrării, prima de natură teoretică și a doua de natură experimentală, încearcă să ofere răspunsuri convingătoare și riguros științific susținute la întrebările enunțate, în așa fel încât, în prima parte se fundamentează și se clarifică anumite concepte aflate în corelație cum ar fi cele de empatie și de situație, schițându-se un model al conduitei empatice în situație, pentru ca în cele patru studii ale părții a doua să se pună în evidență factori răspunzători de stimulare și inhibarea a empatiei între care un factor de natură afectiv-motivațională (implicare-nonimplicare) și altul de natură cognitivă, ce se referă la procesul de categorizare (noi-ceilalți).

Lucrarea pornește de la constatări și fapte de viață cotidiană care sunt analizate și explicate, precum atitudinea în fața "străinului" sau avatarurile empatiei într-o relație de lungă durată cum este cea maritală. Lucrarea vizează, totodată, unele teme ale psihologiei sociale mai puțin dezbătute în literatura de specialitate cum ar fi situația, identitatea psihosocială, categorizarea socială, valori și reprezentări sociale.

Ca urmare, atât prin problematica prezentată, cât și prin modul de abordare care îmbină rigurozitatea științifică cu un stil accesibil, lucrarea prezintă interes pentru o gamă largă de cititori care ambiționează la un studiu de specializare în domeniul psihologiei datorită sugestiilor oferite.

Prezentă mereu în revistele de specialitate ca autoare a unor cercetări de o reală valoare științifică, doamna Ruxandra Gherghinescu revine în prim planul interesului editorial cu o lucrare pe cât de documentată pe atât de originală, dezvăluind nu doar calități remarcabile de cercetător, dar și posibilități reale de a comunica cu cititorii care, din nou, au prilejul de a-i studia opera în construcție.

Prof. univ. dr.
STROE MARCUS

Nu oricine se comportă la fel de empatic
cu oricine, oriunde, oricând şi în orice situaţie

ARGUMENT

Problematica abordată în această carte îşi are sursa în dorinţa de a găsi explicaţie unui fenomen psihosocial pe care l-am trăit intens cu câţiva ani în urmă.

Acest fenomen s-a desfăşurat într-o perioadă când îmi petreceam câteva ore pe zi supraveghindu-mi copii, afară, la joacă, unde întâlneam zilnic, la aceleaşi ore, alţi părinţi cu care stăteam de vorbă. Temele privilegiate de conversaţie erau, bineînţeles, copiii şi problemele lor. Chiar dacă nu eram de acord întru totul asupra unei probleme, argumentam, negociam şi ajungeam destul de repede să împărtăşin o viziune comună asupra problemei. Dacă m-aş fi gândit să fac o sociogramă s-ar fi pus în evidenţă mici grupuri de interacţiune preferenţială, după criteriul vecinătăţii sau al vârstei copiilor. Erau relaţii bine structurate şi se dovediseră a fi stabile în timp. Până când....

După Revoluţie, această lume paşnică s-a împărţit în două: cei ce au simpatizat şi au votat cu formaţiunea care la acea oră deţinea puterea şi cei ce au simpatizat şi au votat cu opoziţia. Reţelele de interacţiune s-au schimbat spontan, de la o zi la alta. Grupul s-a dezmembrat şi eu am devenit apropiată de persoane cu care înainte eram în relaţii formale, pe care abia le cunoşteam sau pe care le cunoscusem abia atunci.

Subiectele de conversaţie s-au schimbat şi ele. Mai devreme sau mai târziu se atingeau probleme politice şi numai tangenţial se mai discuta despre copiii. Din experţi în creşterea copiilor devenisem cu toţii peste noapte experţi în politică.

Era reconfortant şi îmi procura satisfacţie să stau de vorbă cu cei din noul meu grup cu care împărtăşeam aceleaşi credinţe şi opinii pe care ni le susţineam şi întăream reciproc, decât să mă contrazic mereu, într-un fel de "dialog al surzilor" cu Ceilalţi.

Se putea remarca şi faptul că discuţiile purtate despre o persoană, discuţii începute la singular, le nivel personal, alunecau repede spre plural, spre general, spre grupul politic de apartenenţă a acesteia. În aceiaşi manieră, o persoană necunoscută era etichetată şi judecată exclusiv după apartenenţa sa la un grup sau altul şi evaluată în alb sau negru. Orice persoană era astfel percepută prin imaginea grupului cu care simpatiza, imagine care părea că se interpune între ea şi observator. Totul lăsa impresia că evaluarea prima asupra cogniţiei, în sensul că cogniţia însăşi se realiza în funcţie de evaluare.

Pe măsură ce investirea mea afectivă în unul dintre aceste grupuri nou formate creştea, travaliul meu cognitiv a început să se limiteze la judecăţi stereotipe "bine" vs. "rău", grupul meu - prieteni vs. Ceilalţi-duşmani. Nivelul evaluativ şi afectivul ocupau primplanul, într-o lume contrastantă, lipsită de nuanţe.

Între cele două grupuri nu mai exista punte de legătură, se rupsese orice posibilitate de a comunica şi nici măcar nu era căutată o asemenea posibilitate. Nu se comunica pentru că de fapt nu mai exista un sistem de inter-comprensiune comun. " Nici o "cogniţie", nici o "motivaţie" şi nici un "comportament" nu există ca atare şi nu pot avea un impact decât dacă semnifică ceva, iar a semnifica presupune, prin definiţie cel puţin două persoane având un limbaj comun, valori comune şi amintiri comune" spunea Serge Moscovici (1984, p.66). În polemicile dintre Noi şi Ceilalţi "comunicarea" se efectua mai mult după un sistem de inter-incomprehensiune mutuală decât după un sistem de inter-comprehensiune mutuală, miza fiind pentru fiecare grup să se impună, să învingă nu numai discursiv, ci şi pe plan social şi politic. De altfel, o comunicare în sensul propriu al cuvântului nu exista nici în interiorul grupurilor, unde se atinsese un maxim de redundanţă.

Priveam cu dispreţ şi ironie la ceilalţi, căci eu şi grupul meu eram singurii posesori ai adevărului. Numai noi ştiam ce e

bine şi ce e rău, ce este adevărat şi ce este zvon, cine are dreptate şi cine nu are dreptate. Dar "credinţa că punctul nostru de vedere asupra realităţii este singura realitate este cea mai periculoasă şi amarnică dintre iluzii" spunea P. Watzlawick.

De fapt fiecare devenise incapabil să-i înţeleagă pe Ceilalţi, refuzând să privească lucrurile şi din punctul lor de vedere, lucru care probabil părea inutil din moment ce numai grupul lor avea dreptate.

Şi eu ca şi ceilalţi sufeream de fapt de o criza acută a empatiei, o criză neaşteptată şi inexplicablă. Unica perspectivă accesibilă mie era cea împărtăşită de grupul propriu, însoţită de convingerea fermă că reprezentarea sa despre lume şi viaţă este singura adevărată. Şi ceilalţi credeau probabil acelaşi lucru, numai că adevărurile noastre erau incompatibile. Fiecare cu adevărul său, ca într-o piesă de Pirandello. Aceasta a făcut să nu mai putem vedea aceiaşi realitate căci întradevăr "realitatea socială nu este decât realitatea pe care individul o conferă mediului său înconjurător în sensul că dacă o situaţie este considerată ca reală de către un individ (grup), ea *este* (subl.ns.) reală în implicaţiile ei psihologice", după cum afirmau încă din 1918 W. I. Thomas şi F. Znaniecki. Aşadar, construcţia realităţii pe care o elaborasem eu şi grupul meu conta pentru noi ca realitatea însăşi.

Un observator detaşat ar fi putut constata cum un lucru putea fi adevărat într-unul dintre universurile socio-cognitive astfel formate, fals în celălalt univers şi cu semnificaţie non-pertinentă într-un al treilea. Astfel, cu toate că pentru un grup era profund eronat, discursul unui membru al celuilalt grup era adevărat şi împărtăşit în grupul său. Între un adevăr factual, contingent şi adevărul universal apăruse o a treia variantă: adevărul relativ la un univers socio-cognitiv posibil. Identificarea mea puternică cu grupul mă împiedica să acced însă la poziţia unui observator neimplicat, neutru, şi de fapt printre noi nu existau observatori ci numai actori pe scena socialului.

Faptul că nu toţi membrii grupului dădeau dovadă de o aceiaşi investire în grup, în ciuda faptului că acesta făcea presiuni asupra lor pedepsind prin marginalizare o prea slabă identificare cu grupul, mi-a sugerat ca bază de explicaţie categorizarea socială,

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

decupajele subiective realizate în cadrul realității sociale și identitățile aferente acestor categorii.

Astfel, dacă într-un prim moment se pare că mă raportam la realitate prin identitatea mea de mamă, iar aspectele pregnante ale realității erau pentru mine doar cele legate în mod direct sau indirect de copii, într-un al doilea moment se pare că această identitate s-a subactivat, pentru a se activa o alta, legată de o orientare politică. Apartenența la un grup a făcut să devină pregnante aspecte ale realității până atunci nebăgate în seamă, legate de această identitate, estompând ceea ce fusese până atunci pregnant. Aderând la un grup, aderam în același timp la o reprezentare împărtășită intra-grupal, reprezentare diferită de cea împărtășită de celălalt grup.

O mare investire afectivă exclusiv în această unică identitate pare să fi fost răspunzătoare în mare parte de acest fenomen psihosocial, dirijând categorizări, atribuiri, reprezentări, inhibând anumite demersuri empatice.

Abordând o perspectivă inter-grupală, era evident că dacă empatia mea intra-grupală rămăsese intactă, empatia inter-grupală se modificase în sensul scăderii abilității de a prelua perspectiva Celorlalți. Și la nivel interindividual aveam sentimentul că se petrece un lucru asemănător pentrucă persoanele cu care interacționam aparțineau diferitelor grupuri care aveau importanță pentru ele și care le defineau și le făceau să acționeze conform acestor apartenențe. În acest sens chiar în cazul unei relații interpersonale se pare că ne defineam ca reprezentanți a două ansambluri diferite, făcând să transpară în arierplan tot o relație între grupuri, cel puțin la nivel simbolic.

După un timp, investirea în una sau alta dintre orientările politice a slăbit, ceea ce a permis revenirea la vechile interacțiuni și relații, la vechile obiceiuri. Evenimente care cu câtva timp înainte ar fi fost considerate ca deosebit de importante, treceau acum aproape neobservate și ca atare necomentate, pentru că primplanul era din nou ocupat de probleme legate de copii.

A rămas doar nedumerirea asupra a ceea ce se întâmplase și dorința de a mă înțelege pe mine, cea de cu câteva luni în urmă. A rămas și preocuparea de a explica acele fluctuații pe care le

observasem în conduita empatică, mai ales datorită faptului că în cadrul demersurilor mele ştiinţifice cunoscusem şi investigamsem acest fenomen psihic sub aspectul său de trăsătură comună sau aptitudinală de personalitate. Şi de aici o mulţime de întrebări cărora am încercat să le găsesc un răspuns satisfăcător, abordând problema fie din perspectiva psihologiei cognitive, fie din cea a psihologiei sociale şi constatând de fiecare dată că ştiinţele cognitive nu sunt destul de sociale, după cum ştiinţele sociale sunt prea puţin cognitive. Aceasta m-a determinat să-mi lansez investigaţiile ulterioare sub semnul psihologiei sociale cognitive, axată pe studiul mecanismelor informaţionale subiacente proceselor şi fenomenelor sociale.

Empatia poate fi "virusată"? Care sunt factorii care pot activa sau subactiva conduita empatică? În afară de relaţiile dintre grupuri, mai există şi alţi factori responsabili de modificări ale acurateţei empatiei? Acestea sunt întrebările la care am încercat să răspund. Nu ştiu cât de satisfăcătoare sunt soluţiile găsite, dar întrebările ridicate au generat o mulţime de alte întrebări care îşi aşteaptă încă răspuns.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITARĂ

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA I - PERSPECTIVE TEORETICE

Aceaste pagini îşi propun să readucă în discuţie unul dintre cele mai discrete şi greu de surprins fenomene ale psihologiei, dar care se află plasat în miezul tuturor interacţiunilor umane. Este vorba despre conceptul de "empatie".

Empatia a fost tratată în marea majoritate a lucrărilor ca trăsătură comună de personalitate, mai mult sau mai puţin stabilă, obiect de studiu al personologiei unde a fost analizată la nivel individual. Lucrarea de faţă adoptă o perspectivă inedită care va încerca să scoată la lumină o altă faţa a empatiei focalizând asupra aspectului ei dinamic. Din această perspectivă ne-am propus să urmărim şi să analizăm impactul unor factori de natură situaţională asupra conduitei empatice. În acelaşi timp, perspectiva propusă presupune şi un transfer al conceptului în câmpul mai larg al psihologiei sociale de sorginte cognitivă.

Schimbarea de perspectivă cu toate implicaţiile pe care le presupune pare a fi necesară pentru a racorda conceptul de "empatie" la alte două mari schimbări de perspectivă pe care le-a suferit de această dată psihologia socială şi personologia.

În primul rând, este vorba despre o schimbare de viziune a întregii psihologii sociale, schimbare care a determinat revenirea în actualitate şi reconsiderarea conceptului de "empatie". Născută din unirea prematură a psihologiei cu sociologia, psihologia socială s-a văzut expulzată la periferie, după cum atestă plasarea ei în ultimele capitole ale manualelor elementare de psihologie, în timp ce fructul unirii dintre psihologie şi ştiinţele biologice şi fizice au ocupat locuri de onoare. Astfel explică P. C. Zimbardo (1972) situaţia psihologiei sociale care a trebuit să se mulţumească la început cu probleme pe care celelalte ramuri ale psihologiei le considerau de interes secundar (prejudecăţi, influenţa maselor, alienare, valori, atitudini). La aceasta a contribuit şi primul său consilier în materie de afaceri, Kurt Lewin, care a insistat pentru constituirea unui

portofoliu de acțiuni echilibrat, recomandând diversificarea investițiilor în mod egal între probleme de teorie, metodologie și actualitate, evitând însă punerea unor mize mari pe valoarea "grup", mai puțin vandabilă într-o perioadă în care preocupările erau axate pe "individ". Această politică de investiții a făcut din psihologia socială un ultim bastion al demersului generalist în psihologie.

Poate de aceea psihologia socială a fost și mult timp fasonată de un principiu egocentric, după cum afirma și S. Asch (apud S. Moscovici 1994, p.5). Ea însăși a participat la acest demers prin conceptele sale fundamentale ca: self-ul, ego-ul, identitatea, care tind să considere fiecare persoană izolată de mediul său apropiat și de celelalte persoane. În multe cazuri se investiga gândirea, percepția, limbajul prin opunerea unui subiect închis asupra lui însuși și a unui obiect care îi rezistă sau îl depășește. Problema identității (cine sunt "eu"?) era mai importantă pentru individ și pentru grupul social decât cea a alterității (cine este "celălalt"?). Se uita prea des că între "eu" și lumea exterioară trebuie plasat un al treilea termen, acel "celălalt", care induce o distanță și schimbă atât sensul actelor noastre cât și al raporturilor individuale și sociale. În timp însă, psihologia socială a fuzionat discret cu cea mai mare parte dintre celelalte ramuri ale psihologiei reparând această omisiune. Se poate vorbi astfel despre învățare socială, personalitate socială, percepție socială, afectivitate socială, fiziologie socială, patologie socială. Psihologia socială și-a delimitat astfel ca obiect de studiu cercetările asupra efectului prezenței reale, imaginare sau simbolice a "celuilalt" asupra individului, în comportamentul său manifest și în stările sale interne, cognitive.

Se poate afirma că dacă până acum se mai reușea încă separarea psihologiei individului de cea socială eliminând pe "celălalt", în prezent nu mai este posibil să se facă abstracție de acesta.

*

* *

În al doilea rând, este vorba despre o mutație în sfera

personologiei, determinată de conştientizarea de către comunitatea ştiinţifică a unui conflict între *stabilitatea* trăsăturilor de personalitate şi *variabilitatea* comportamentelor în diferite situaţii, dispută care va duce spre o altă schimbare de perspectivă.

În urmă cu două, trei decenii, personalitatea era identificată cu o sumă de trăsături organizate ierarhic. "Cel mai simplu mod de a descrie personalitatea unui om este identificarea tiparului comportamental şi etichetarea lui cu denumirea de trăsătură. În abordarea trăsăturii, identificăm cele mai importante caracteristici ale personalităţii umane şi analizăm organizarea lor." (R. S. Lazarus, 1963). Diferenţele individuale erau astfel relevate prin descrierea organizării trăsăturilor într-o psihogramă. De pe poziţia acestei psihologii a trăsăturii, unii cercetători considerau chiar că abordarea clinică şi socială aparţin mai degrabă domeniului antropologiei decât orientării spre studiul personalităţii. "Teoria personalităţii se ocupă de trăsături" afirma Hofster în 1984. Prima premisă a acestei concluzii este că preocuparea psihologiei personalităţii trebuie să fie descrierea diferenţelor individuale Un interacţionist era perceput astfel ca psiholog al personalităţii numai în măsura în care se concentrează asupra unei persoane în interacţiune şi nu asupra situaţiei. A doua premisă este că psihologia ar trebui să încerce prezicerea comportamentului uman, explicaţia fără predicţii neputând convinge. Ca urmare, scopul psihologiei personalităţii este predicţia diferenţelor de comportament prin evaluări şi o taxonomie a trăsăturilor, căutarea consistenţei comportamentale neputându-se face în absenţa utilizării limbajului trăsăturilor.

Urmărind literatura de specialitate se poate remarca şi faptul că mult timp ideile care reveneau constant în teoriile psihologice asupra personalităţii se refereau la atribute definitorii ca: totalitate, concret, unitate şi *stabilitate*. Ca urmare, în structura personalităţii s-au inclus acele sisteme de habitudini comportamentale cu semnificaţie socială, cu atribut de stabilitate şi care permit previziuni asupra comportamentului individual, în anumite împrejurări determinate (J. Stoetzel, 1963), trăsăturile de personalitate dobândind astfel funcţii euristic-predictive în evaluarea comportamentului. În acest sens R. S. Lazarus (1971,

p.3) sublinia: "În studiul personalității, ne ocupăm de însușirile *stabile* (subl.ns.) care nu se schimbă de la o situație la alta".

Pornind astfel de la premisa că personalitatea se prezintă ca un întreg coerent, deci explicabil și cercetând cu prioritate structuri și articularea elementelor acestor structuri care îi pot conferi acesteia identitate, este de înțeles tendința psihologiei personalității de a privilegia ipoteza stabilității structurilor de personalitate de-a lungul timpului și în diferite situații. În cadrul efortului de identificare a structurilor profunde, responsabile de stabilitatea supra-situațională a personalității, termenul de trăsătură a jucat și încă joacă un rol central, în mare măsură datorită faptului că trăsăturile de personalitate constituie o componentă importantă a limbajului pe care omul obișnuit îi utilizează atunci când încearcă în mod naiv să identifice cauzele comportamentelor celorlalți.

Ipoteza lexicală, care susținea că cele mai importante și utile caracteristici ale personalității au fost codate în limbaj a potențat cercetările multor psihologi care au presupus că diferențele observabile în comportament sunt condiționate de existența unor ipotetice structuri neuropsihice, a unor factori interni suficient de rezistenți la influențe situaționale pentru a determina comportamente constante. Deși s-a recunoscut că luând în considerație numai trăsăturile nu se pot oferi explicații complete ale comportamentului, acestea constituie totuși o bază naturală și convenabilă pentru explicația științifică a acestuia. Teoria trăsăturii s-a bucurat de o mare longevitate și vitalitate, dar a fost dintotdeauna și ținta unor atacuri venite de pe diferite poziții.

Dacă ipoteza lexicală a susținut teoria trăsăturilor, tot ea poate aduce însă și argumente contra, pentru că în realitate, limba conține numeroși termeni care, în fond, se referă la o aceeași caracteristică aflată în diferite relații specifice cu o serie de situații similare, dar nu identice. A. Cosmovici (1996) arată cum o trăsătură, cum ar fi "onestitate", spre exemplu, este denumită "cinste" când este vorba despre un raport interpersonal în care intervin banii, "obiectivitate" când este vorba despre apreciere comparativă între persoane față de care avem sentimente diferite, dar și "sinceritate" în situația unei dezvăluiri necesare și neplăcute. În mod asemănător, un om "nehotărât" în decizie este numit

"nesigur" în legătură cu o amintire vagă, "influențabil" în fața unei solicitări imperioase, "superstițios" când se afla într-o situație dificilă etc.

Criticii teoriei trăsăturii au încercat să demonstreze că aceste concepte ar fi fie doar un produs al evaluărilor făcute de către observatori, fie simple iluzii semantice, fie artefacte ale stereotipurilor de grup sau chiar că ar permite descrierea personalității numai datorită nivelului lor mare de generalitate, care transformându-le în concepte vagi și confuze, le face improprii explicației. În toate aceste critici transpare explicit sau implicit argumentul situaționalului.

Se poate observa faptul că atât timp cât cercetarea personalității a stat sub semnul nomoteticului, abordarea omului concret, situat într-un context social, a fost neglijată. Cercetarea idiografică, sub incidența interacționismului, a reabilitat interesul pentru persoana reală, clamând posibilitatea caracterizării acesteia ca profil transversal-situațional și a interpretării prin comportamentul manifest.

Ca urmare, conceptul de "situație" și impactul său asupra trăsăturilor de personalitate cere din ce în ce mai mult să fie luat în seamă în tratarea personalității și noi ne-am propus să-l studiem în cazul concret al empatiei.

*
* *

Conform primei schimbări de perspectivă, descoperirea "celuilalt" în psihologia contemporană a antrenat elaborarea unei serii de noțiuni relative la cunoașterea acestuia și la comunicarea cu el. Printre acestea, empatia se află în epicentrul articulației dialecticii "eu"-"celălalt" și în ciuda statutului relativ modest pe care îl ocupă încă, a pus într-o lumină nouă problema relațiilor interpersonale.

Din punct de vedere personologic, ca fenomen psihic indispensabil conduitei umane, empatia se înscrie și ea printre trăsăturile comune de personalitate. Cercetătorii care s-au aplecat asupra acestei problematici sunt de acord cu faptul că nu există

persoană, în sfera normalului, care să nu dispună de valenţe empatice ca premisă a interacţiunii "eu"-"celălalt". "Înscriindu-se printre trăsăturile comune de personalitate, empatia exprimă valenţe specifice acestora" (S. Marcus, 1997).

Astfel, ea se bazează pe structuri cu origini în planul predispoziţiilor ereditare ale omului, structuri ce pot fi educate şi care se organizează pe măsura dobândirii experienţei. Există în acest sens argumente care pledează în favoarea influenţei exercitate de zestrea ereditară asupra conduitei empatice. Apariţia unor fenomene necontrolate conştient care atestă existenţa stării empatice, de tipul reacţiilor fiziologice, exprimă un potenţial psihofiziologic cu care este înzestrat individul şi care în mod reflex intră în acţiune. Pe de altă parte, precocitatea empatică la copii, preluarea şi jucarea de roluri cu autenticitate reprezintă un alt argument în favoarea existenţei unei predispoziţii empatice, care acţionează fără o învăţare specială. L. Kohlberg (apud S. Marcus, 1987, p. 26) afirma că "empatia copilului nu trebuie nici învăţată, nici condiţionată. Este un fenomen primar. Ceea ce se dobândeşte prin socializare şi evoluţie este organizarea fenomenului empatic". Transpare aici şi un argument în favoarea importanţei învăţării. Astfel, A. E. Weinstein (1973) consideră că rădăcinile timpurii ale empatiei pot fi găsite în capacitatea de a diferenţia "self-ul" de "non-self", aceasta constituind baza pe care copilul învaţă că ceilalţi au reacţii afective, care deşi separate de ale lui, sunt similare. Dar empatia nu se reduce numai la recunoaşterea stărilor emoţionale, scopul preluării de rol fiind câştigarea capacităţii de a face anticipări. Astfel, pe parcursul socializării copilul va câştiga comportamentul simpatetic, stereotipuri poziţionale (preluare de rol de tip poziţional) şi de personalitate (plasarea celuilalt într-o categorie precisă de personalităţi prin recunoaşterea unor aspecte considerate centrale pentru acea categorie), pentru ca în final să fie posibilă accederea la individualizare (care presupune experienţa directă cu celălalt). Este un lucru cunoscut faptul că o experienţă complexă în procesul cunoaşterii interpersonale lărgeşte valenţele empatice, măreşte intensitatea şi extensibilitatea acestei conduite. Deasemenea s-a demonstrat faptul că însăşi practica exercitată prin

unele profesii, care presupun efectiv relații interpersonale, favorizează un comportament empatic superior.

Deci empatia presupune o serie de predispoziții care se constituie ca un fundament necesar, un program ereditar peste care se clădește viitorul comportament empatic și care se organizează pe măsura dobândirii unei experiențe în practica socială, ca și pe măsura instituirii unui antrenament dirijat.

Manifestându-se pe planul neconștientizat al conduitei vegetative, pe planul conștientizat al cogniției ca și pe planul afectiv și motivațional-acțional, empatia se prezintă ca un construct multidimensional. Această arie de manifestare a fenomenului empatic depinde de ponderea unuia sau altuia dintre procesele psihice pe care le antrenează comportamentul empatic, adică procese cognitive și afective, sistemul motivațional și cel neurovegetativ, conduita conștientă cât și cea care nu cade sub incidența conștiinței, toate aflându-se într-o interacțiune sui-generis.

Este cunoscut și faptul că empatia intră în interacțiune cu alte trăsături de personalitate, temperamentale sau atitudinale, favorizând anumite tipuri de comportamente.

Recunoscută ca aptitudine generală, prezentă în cadrul oricărui comportament relațional al individului, s-a demonstrat că ea poate deveni și o aptitudine specială, absolut indispensabilă exercitării unor anumite profesii și se poate chiar structura sub forma unui stil empatic de personalitate (S. Marcus, 1971).

Transpare cum empatia este un *fapt interior*, subiectiv, în transformare continuă, deci un fenomen psihic, dar poate fi pus în valoare și sub forma unui *proces psihic*, care presupune desfășurarea unei succesiuni de etape, care constituie însăși mecanismul său psihologic. Empatia poate fi văzută și ca un *produs psihic* concretizat prin starea de retrăire a vieții subiective a celuilalt. În final, privită ca abilitate sau aptitudine, empatia poate fi considerată, în condiții speciale, ca o *însușire psihică*, o constantă a personalității (S. Marcus, 1997).

În virtutea celei de-a doua constatări, devenind imposibilă ocultarea a tot ceea ce leagă un individ de semenii săi, nici empatia nu mai poate fi privită *numai* din punctul de vedere al unei

capacităţi, a unei aptitudini individuale, izolată de orice context social, de orice situaţie.

De aceea, considerând punctul de vedere psiho-social ca un complementar al punctului de vedere personologic, ne-am propus să punem în evidenţă unele variaţii intra-psihice ale manifestărilor empatice ca urmare a constrângerilor venite din partea unor factori situaţionali, de provenienţă psiho-socială.

*

* *

Iniţierea unor cercetări pe această temă este susţinută şi de necesitatea clarificării unor rezultate colaterale obţinute în cercetări anterioare asupra empatiei. Este vorba despre date care au rămas neexplicate sau cu explicaţii provizorii şi care au incitat la o schimbare de perspectivă şi la imaginarea unor alte experimente, construite special pentru a oferi explicaţii pertinente.

Ca urmare, ne-am propus o abordare psihosocială a empatiei care să focalizeze în special asupra aspectelor de dinamică şi interacţiune a subiectului cu situaţiile în care se găseşte, asupra rolurilor şi asupra constrângerilor care se exercită asupra sa. Ca şi în teatrul grec importanţi nu mai sunt eroii ci *situaţiile sociale* în care se găsesc. Astfel, nu o să vorbim despre oameni şi despre momentele lor, ci mai curând despre "momentele şi despre oamenii lor" (E. Goffman, 1973). De aceea, cercetările ce urmează vor fi axate mai mult pe tipuri de interacţiune şi schimb decât pe tipuri de oameni ţinând cont de psihologia lor individuală.

Abordarea unei astfel de problematici face necesară o discuţie asupra celor două concepte implicate: *empatie* şi *situaţie*, pentru a încerca apoi o analiză a *conduitei empatice în situaţie*.

1. EMPATIA

1.1. UN PORTRET AL EMPATIEI

Răspunsul la întrebarea "Ce este de fapt empatia şi care sunt funcţiile ei majore în cotidian?" oferă ocazia unei incursiuni în profunzimea acestui fenomen.

Empatia este un fenomen pe care îl regăsim sub diferite nume ca de pildă: intropatie, Einfühlung, proiecţie simpatetică, fuziune afectivă. Ea face parte din grupul acelor concepte care au fost utilizate pentru explicarea unor situaţii şi modalităţi diferite de comportament. Empatia a fost supusă unor diverse forme de interpretare filosofică şi psihologică, ceea ce deseori a făcut dificilă definirea conţinutului său. Poate tocmai datorită acestei lipse de claritate ea a fost ignorată atât de des în studiile de specialitate. Sau poate datorită faptului că empatia rămâne totuşi un fenomen psihic care nu se lasă lesne identificat.

Totuşi, unele tratate de psihologie acordă un spaţiu (minim, ce este drept) problemei empatiei şi cu precădere mecanismului său comportamental în situaţii care implică relaţii interpersonale.

Cu toate că nu a fost lansat de psihologi, ci de promotori ai romantismului german, conceptul de empatie a făcut carieră în personologie, psihologia diferenţială şi cea a relaţiilor interpersonale. Referiri interesante cu privire la fenomenul pus în discuţie întâlnim şi în studiile de psihologia artei ca şi în lucrările diverşilor teoreticieni din diferite domenii ale artei.

De la o viziune personalistă în care aceasta apare ca o trăsătură de personalitate, căpătând uneori valenţe aptitudinale, la o interpretare a vieţii de relaţie prin prisma empatiei, ca mod de comunicare implicită între parteneri, fenomenul în discuţie se inserează în actul explicativ al oricărui tip de comportament uman.

Unele lucrări abordează această problemă şi de pe poziţia psihologiei sociale, unde problematica empatiei pare a fi legată de două aspecte principale şi anume comportamentul interpersonal şi capacitatea de predicţie a comportamentului social.

Conceptul de empatie care se referă la sensibilitatea la trebuinţele şi valorile celorlalţi apare astfel ca un element major în explicaţiile comportamentului interpersonal prin teoria rolului (apud Cottrell, 1971; Mc.Dougall, 1908, Goffman, 1959, Kelly, 1955, Mead, 1934; Sarbin şi Allen, 1968). Conform acestor explicaţii, interacţiunea socială este în mare măsură facilitată de dispoziţiile sau abilităţile de a anticipa sau interpreta sentimentele şi aşteptările celorlalţi.

G. H. Mead care concepe empatia ca pe o capacitate de a "prelua rolul celuilalt" este de părere că această abilitate constituie esenţa inteligenţei sociale. Corespunzător, conform teoreticienilor rolului, absenţa abilităţilor empatice este un obstacol în calea relaţiilor interpersonale. Pe o linie de gândire asemănătoare se poziţionează şi Michael Argyle (1994, p.96), care consideră empatia ca o componentă a competenţei sociale.

McDougall (apud Greif şi Hogan, 1973, p.280) leagă explicit sensibilitatea socială, empatia, de purtarea morală, în sensul că existenţa unei dispoziţii empatice creşte sensibilitatea la aşteptările celorlalţi, favorizând un comportament moral.

Hogan (1969) şi Greif şi Hogan (1973) stabilesc corelaţii între empatie şi gradul de acuitate socială (comunicare, competenţă, nivelul maturităţii morale).

Daurio (1978, apud Johnson, Check, Smither, 1983, p.1300) afirmă că nivelul empatic este un indicator ce prezice inteligenţa socio-politică mai bine decât inteligenţa socială, QI sau operaţiile logice piagetiene, inteligenţa socio-politică fiind capacitatea de a raţiona cu maturitate asupra complexelor dileme sociale, morale şi politice.

Se mai pot semnala investigaţii efectuate asupra empatiei şi în domeniul relaţiei medic-pacient ca şi în domeniul psihoterapiei. Astfel, Kendall şi Wilcox (1980) găsesc o corelaţie semnificativă între empatie şi eficienţa psihoterapeuţilor. Pe aceiaşi linie de investigaţii Gray (1978, apud Johnson, Cheek, Smither,

1983, p. 1300) descoperă corelații între empatie, stress și abuzul de copii.

Conform lui Clark (1980) abilități empatice scăzute au fost implicate în multe forme de psihopatologie, nevrozism (S. B. G. Eysenk și H. J. Eysenk, 1978), agresivitate (Mehrabian și Epstein, 1972), ca element cheie al caracterului și comportamentului moral (Dickstein, 1979, Hogan, 1969, 1973, Kuhmerker, 1975), ca o condiție necesară unui psihoterapeut (Barnett, Howard, King, și Dino, 1981, Coke, Batson și McDavis, 1978, Eisenberg-Berg și Mussen, 1978, Mehrabian și Epstein, 1972), introversie (Rim, 1974), trezire (Mehrabian, 1977) și tendințe de afiliere (Mehrabian, 1976), legat de anumite profesiuni ca cea didactică, artistică, negociere (S. Marcus și colab, 1971, 1980, 1987), de comportamentul "helping" (S. Marcus și colab., 1994).

Putem conchide că domeniile predilecte de studiu ale abilităților empatice au fost, înafara psihologiei artei, personologia și psihologia relațiilor interpersonale. Dar chiar și în cadrul abordărilor care se afirmau a fi de psihologie a relațiilor interpersonale, pare că, implicit, se face o trimitere către psihologia persoanei și spre considerarea empatiei ca trăsătură de personalitate.

Încotro se întreaptă cercetările referitoare la empatie în prezent? Tabloul nu este omogen. Personologia și psihologia socială anglo-saxonă și cea continentală continuă studiile asupra empatiei, punându-și întrebări asupra unor probleme considerate a fi fundamentale: diferențe interindividuale ale manifestărilor empatice, gradul în care empatia poate fi învățată, factori neurologici, fiziologici, biochimici sau genetici care pot favoriza sau frâna procesele empatice, analiza dimensiunii aptitudinal-instrumentale a empatiei. Din cele relatate rezultă că preocupările cercetătorilor până în prezent au fost să demonstreze existența unui tip empatic de personalitate, mai exact a unui pattern empatic de personalitate, să statueze empatia ca trăsătură comună și definitorie a personalității umane și valențele ei instrumental-aptitudinale.

Școala franceză de psihosociologie pare a fi abandonat acest concept. Ca o preocupare secundară el mai este menționat printre factorii ce favorizează competența socială. I se rezervă un

loc în istoria psihologiei şi în dicţionare, dar i se contestă locul într-un tratat de psihologie socială.

*
* *

În schiţarea acestui portret al empatiei nu ne-am propuns să repetăm lucruri deja ştiute, ci să atragem numai atenţia asupra unor aspecte care vor facilita ulterior o altfel de viziune asupra acestui fenomen. Din această perspectivă empatia va fi tratată ca un concept bipolar, luând în considerare două feţe ale empatie: cea orientată spre cunoaştere şi cea orientată spre comunicare. Această analiză este necesară explicitării ulterioare a funcţiilor empatiei şi a rolului deloc neglijabil pe care îl joacă în viaţa cotidiană, ceea ce justifică demersurile experimentale efectuate.

1.2. CELE DOUA FETE ALE EMPATIEI

1.2.1. Faţa întoarsă spre cunoaştere

Renunţând la orice pretenţii de universalitate, psihologia socială acceptă faptul că în cunoaşterea socială coexistă o multitudine de "cunoaşteri sociale", mediate printr-un joc de perspective asupre unuia şi aceluiaşi obiect social.

"Să ne imaginăm doi oameni aşezaţi unul în faţa celuilalt şi vorbind - să-i numim Petre şi Paul - şi să număram imaginile care sunt în joc. Întâi îl avem pe Petre aşa cum vrea să apară în ochii lui Paul şi pe Paul aşa cum vrea să apară în ochii lui Petre; apoi, Petre aşa cum apare realmente în ochii lui Paul şi Paul aşa cum apare realmente în ochii lui Petre: trebuie adăugat Petre aşa cum îşi apare sieşi şi Paul aşa cum îşi apare sieşi şi pentru a încheia, Petre cel adevărat şi Paul cel adevărat.(...) Ur de mai rămâne suficient loc

pentru autenticitatea inter-umanului?" se întreba Martin Buber în "La vie en dialogue" (1959, p.11)

La această schemă relaţională în imagini mai putem adăuga câteva aspecte şi anume: cum crede Petre că este văzut de Paul şi cum crede Paul că este văzut de Petre; cum crede Petre că se vede Paul pe el însuşi şi cum crede Paul că Petre se vede pe el însuşi. Şi atunci ne putea întreba nu atât unde se ascunde autenticitatea relaţiilor umane ci prin intermediul căror mecanisme se poate obţine o înţelegere psihologică a "celuilalt" (individ sau grup) în viaţa cotidiană, dat fiind complexitatea acestei relaţii.

Pornind de la conceptul fundamental de "interacţiune", adică din perspectiva acţiunii pe care o exercită un individ asupra altor indivizi şi a influenţei pe care o suportă el din partea acestora, ne putem interoga asupra a ce se ascunde sub această schemă: A $\leftrightarrow$ B. Este vorba despre un bogat conţinut perceptiv, comunicativ şi afectiv. Privind din punct de vedere dinamic această relaţie, vom constata că A acţionează asupra lui B şi B asupra lui A nu numai ca entităţi obiective, dar şi ca sisteme de imagini: imaginea lui A despre sine (A^I), imaginea lui B despre sine (B^I), imaginea lui A despre B (B^{II}), imaginea lui B despre A (A^{II}).

În acest proces de interacţiune A acţionează în calitate de A^I, deci în lumina imaginii pe care o are despre sine, asupra lui B^{II}, adică asupra lui B, aşa cum îl vede el, iar B reacţionează în calitate de B^I în raport cu A^{II}.

Cum interacţiunea presupune cel puţin două elemente şi anume particularităţile psihice ale celor ce interacţionează şi situaţia în care se produce interacţiunea, rezultă că imaginea lui A despre sine (A^I) este funcţie de particularităţile obiective ale lui A , de particularităţile situaţiei de interacţiune dintre A şi B şi de particularităţile imaginii lui A despre B (B^{II}), iar reprezentarea lui B despre sine, B^I este funcţie de particularităţile obiective ale lui B, de particularităţile situaţiei de interacţiune dintre A şi B, şi de imaginea lui B despre A (A^{II}). La rândul ei, reprezentarea lui A despre B (B^{II}) este funcţie de particularităţile obiective ale lui A, de imaginea lui A despre sine, de particularităţile situaţiei de interacţiunea dintre A şi B, de particularităţile obiective ale lui B şi de imaginea lui B despre sine. O structură asemănătoare va avea

imaginea lui B despre A (A^{II}). Rezultă cu necesitate că interacţiunea va fi cu atât mai eficientă cu cât va fi mai mică distanţa dintre particularităţile reale ale lui A şi B şi imaginea lor despre sine, dintre reprezentarea lui A sau B despre sine şi informaţia pe care o au ei despre felul cum se oglindeşte fiecare în ochii celuilalt. De cea mai mare importanţă sunt deci relaţiile A-A^{I}, B-B^{I}, A-A^{II}, B-B^{II}. În ultimă instanţă, o interacţiune optimă depinde de corectitudinea cu care fiecare percepe şi evaluează modul în care apare în ochii celuilalt.

Lucrurile se complică însă şi mai mult dacă avem în vedere faptul că autocunoaşterea este un proces îndelungat, mediat de cunoaşterea noastră de către alţii, ceea ce face ca adesea să existe o discrepanţă între esenţa obiectivă a personalităţii reale şi imaginea ei despre sine. Deasemenea, în perceperea celuilalt îşi pun amprenta laturi simpatetice şi proiective ale personalităţii, iar în virtutea caracterului cumulativ şi evolutiv al interacţiunii psihosociale, această percepere este afectată de experienţa interpersonală anterioară. În plus se poate adăuga şi faptul că atât perceperea Celuilalt cât şi decodificarea mesajelor de comunicare este influenţată de statutul social al indivizilor şi de relaţiile de rol în care aceştia sunt angrenaţi (P. Golu, 2000, p.6-7).

Aşadar, ce posibilităţi ni se oferă în cadrul cunoaşterii sociale?

Kenneth Bullmer (1975) afirma că pentru cunoaşterea stărilor ascunse ale celorlalţi există două căi:

1. Clarificarea conduitelor "celuilalt" potrivit unghiului nostru propriu de vedere, pe baza cunoaşterii factorilor care influenţează perceperile făcute de persoana respectivă, adăugând însă că doar simpla cunoaştere a perceperilor făcute de persoana în cauză nu aduce după sine şi înţelegerea.

2. A doua cale se referă la perceperea lucrurilor aşa cum persoana studiată le percepe, interpretând deci prin optica persoanei respective, ceea ce autorul sus-menţionat recunoaşte că presupune un grad de dificultate mai mare. Această din urmă perspectivă vizează explicit conduita empatică.

Nu ne îndoim că poate exista o percepţie adecvată, nici că se pot infera trăsături de personalitate corect şi nici că există

capacitatea de a face predicţii comportamentale acurate. Ne interogăm însă asupra capacităţii de comprehensiune, de înţelegere din punct de vedere psihologic, înţelegere care este posibilă numai prin intrarea în joc a abilităţilor empatice, a mecanismelor de transpunere în psihologia celuilalt.

Iată câteva definiţii date empatiei de-a lungul timpului, care ilustrează acest aspect.

R. Dymond (1950) defineşte empatia ca pe un proces care presupune un "transport" prin intermediul imaginaţiei în gândirea, sentimentele sau acţiunile altora.

J. P. Guilford (1959) consideră empatia ca o abilitate de prezicere, de recunoaştere a dispoziţiilor psihologice ale unei alte persoane, a percepţiilor, gândurilor, sentimentelor şi atitudinilor sale.

Trebuie amintită în acest sens şi definiţia propusă de Carl Rogers (1959, p.210): "a fi empatic înseamnă a percepe cadrul intern de referinţă al altuia, cu acurateţe, cu toate componentele sale emoţionale şi semnificaţiile care-i aparţin "ca şi cum" ai fi cealaltă persoană, dar fără a pierde condiţia de "ca şi cum". Perceperea acestui cadru intern de referinţă al altuia presupune un amplu proces cognitiv, emoţional, motivaţional ca şi profunde reacţii vegetative. Formulând în definiţie cadrul perceptual de surprindere a psihologiei altora, autorul nu se referă exclusiv la actul percepţiei ca atare, ci în general la actele de cunoaştere, ştiut fiind faptul că în empatie, dincolo de percepţia nemijlocită, intervin şi alte elemente cognitive majore între care evocarea, deducţia, anticiparea care se inserează cu necesitate în mecanismul psihologic al acestui comportament.

Conform teoriei lui P. Maucorps şi R. Bassoul (1960, p.9), empatia nu este nici cunoaştere deductivă abstractă şi nici intuiţie impresionistă, ci o intenţie cognitivă, o voinţă participativă, un efort imaginativ, o tentativă de anticipaţie vizând înţelegerea "eu-lui" altuia, o previziune a potenţialelor sale, fără însă a deveni o fuziune afectivă de tipul identificării emoţionale totale. Prin această afirmaţie autorii nu neagă rolul factorului afectiv, ci accentuează asupra procesului imaginativ, asupra actului înţelegerii.

R. Hogan (1969) defineşte empatia ca actul de a construi pentru sine starea mintală a altuia.

La rândul său Kenneth B. Clark (1980, p.188) defineşte empatia ca "o capacitate a unui individ de a simţi trebuinţele, aspiraţiile, frustrările, bucuriile, supărările, anxietăţile, durerile, foamea altora ca şi cum ar fi ale lui proprii".

"Empatia este acel fenomen psihic de retrăire a stărilor, gândurilor şi acţiunilor celuilalt, dobândit prin transpunerea psihologică a eului într-un model obiectiv de comportament uman, permiţând înţelegerea modului în care celălalt interpretează lumea" - este definiţia cea mai recentă oferită de S. Marcus (1997).

Nota definitorie a empatiei, cea care-i conferă specificitate, este prin urmare *transpoziţia* în psihologia altuia. Una din sursele principale care poate explica mecanismul psihologic al transpunerii în psihologia altora, este teoria lui J. J. Mair (1977) care utilizează în explicarea "self-ului" o metaforă privind "self-ul" ca o comunitate de "self-uri", sau altfel spus, persoana ca o comunitate de persoane. Aceasta permite ca prin raportări la sine să se descopere în propriul "eu" o multitudine de alternative experienţiale, o pluralitate de roluri, uneori similare cu ale "celorlalţi", alteori diferite, individul operând cu "sub-self-urile" sale relativ identic cu modul în care operează în relaţie cu "ceilalţi". În acest sens graniţele cu "ceilalţi" par a fi mult mai flexibile şi ne putem considera pe noi ca fiind compuşi din foarte mulţi "alţii". Şcoala de psihologie de la Timişoara, creată de profesorul E. Pamfil demonstrează pe aceiaşi linie de idei că operatorii de "eu", "tu", "el" sunt indisociabili şi interactivi, fiind analogici în sine, pentru că atât "tu" cât şi "el" sunt "eu-uri", iar fiecare "eu" poate să apară în situaţia de "tu" sau "el". În felul acesta o persoană poate să trăiască succesiv şi să se transpună în psihologia unor variate alte persoane pe care le-a identificat chiar în structura propriei personalităţi.

În acest sens, empatia pare a fi deci o abilitate proprie oricărei fiinţe umane şi înseamnă în esenţă capacitatea de transpunere în psihologia unui altul, pentru a dobândi conştient sau nu, o cunoaştere şi înţelegere a acestuia.

Pare că în cadrul acestui complex proces perceptiv, unde cognitivul este întotdeauna secondat de emoţional, empatia privită ca o capacitate de a penetra în cadrul interior de referinţa al altuia pentru a retrăi experienţa sa cognitivă şi emoţională ca şi cum ar fi în locul său, se constituie ca un mod de cunoaştere psihologică a cărui finalitate în ultimă instanţă este dobândirea capacităţii de a-i anticipa comportamentul. Ca urmare efectul empatiei este un anumit tip de înţelegere atitudinală a comportamentului altuia, realizat deliberat sau implicit, ce permite în acest mod posibilitatea de a face predicţii.

Astfel, J. P. Guilford (1959, p.249) considera empatia ca o abilitate de prezicere a comportamentului social, de recunoaştere a dispoziţiilor psihologice ale unei alte persoane. Pe de altă parte, J. M. Lemaine observă că empatia presupune acomodarea propriului "eu" la "altul" şi prezicerea comportamentului "eu-lui" străin. Acelaşi autor oferă date privitoare la o serie de psihologi (I. E. Bender, A. Hastorf, W. A. Kerr, L. N. Gage, L. I.Cronbach, W. Crow, A. Murry etc.) ale căror cercetări pun problema corelaţiei dintre raporturile interpersonale şi activitatea de predicţie.

Scopul empatiei devine astfel câştigarea posibilităţii de a formula anticipări, care sunt singura cale de a avea permanent un control eficient şi de lungă durată asupra unei relaţii. Se reconstruieşte astfel o situaţie în felul în care ea acţionează asupra celorlalţi, reacţiile celorlalţi servind pentru validarea acestei reconstrucţii. Este evident faptul că acurateţea inferării depinde de acurateţea cu care este percepută situaţia din perspectiva celuilalt şi de claritatea şi corectitudinea cu care este surprinsă semnificaţia ei de către subiectul ce empatizează.

Trebuie menţionat totuşi faptul că prin intermediul empatiei actorii sociali cunosc şi prezic comportamentul altora, fără acea precizie ştiinţifică, proprie relevării legităţii, însă suficint de probabilă pentru a se putea formula o strategie comportamentală eficientă. Prin transpunerea cuiva în situaţia partenerului, în viaţa de zi cu zi, este evident că persoana respectivă dobândeşte acel mod de cunoaştere şi înţelegere a altuia faţă de care se va comporta într-un anumit fel. Avem de a face cu un mijloc de cunoaştere cu valoare obiectivă, presupunând însă şi o mare doză de

subiectivitate, de experienţă individuală verificată social, care nu împiedică, ci dimpotrivă contribuie la cunoaşterea oamenilor între ei, la realizarea unei strategii adecvate de comportament. Ca urmare a procesului de transpunere empatică, se realizează strategii de colaborare, de reacţie de orice tip, fie printr-o modalitate conştientă, fie inconştient. Deci cunoaşterea psihologică interindividuală se bazează într-o bună măsură pe conduita transpunerii, indiferent dacă omul conştientizează sau nu fenomenul psihic la care apelează. Ca urmare prin punerea în practică a abilităţilor empatice se realizează un act de înţelegere prin intermediul transpunerii în psihologia partenerului.

Astfel, fenomenul empatiei, cu sau fără voia noastră, se manifestă în cunoaşterea interumană, permiţând un mod de pătrundere în psihologia partenerului şi implicit, un mijloc de elaborare a propriului mod de comportament.

Pornind de la un atare punct de vedere ne putem permite să considerăm empatia ca expresia unui fenomen psihic complex prin care cineva realizează cunoaşterea psihicului altuia, însoţită de o motivare specifică ce facilitează astfel un act de transpoziţie în psihologia "celuilalt". De altfel, însăşi interacţiunea dintre oameni scoate în evidenţă necesitatea ca fiecare să traducă punctul de vedere al celuilalt.

Obiectul cunoaşterii este în acest caz modul de a gândi, a simţi, a percepe, a se comporta al altuia. Dar acest obiect este cunoscut prin gândurile, emoţia, percepţia ce aparţin tot unei fiinţe umane, fapt ce nu se mai repetă la nici o altă formă a cunoaşterii. Prezenţa acestui inedit facilitează abordarea obiectului prin identificare, adică prin posibilitatea de transpunere în situaţia psihologică a obiectului cunoaşterii, în vederea înţelegerii şi cunoaşteri sale. Participarea observatorului la actul identificării este ceea ce caracterizează de fapt empatia. Identificându-se raţional şi afectiv cu partenerul, prin raportarea comportamentului obiectiv al acestuia la propria experienţă, verificată şi ea obiectiv, în practica socială, individul dobândeşte acest tip specific de înţelegere a semenilor.

Pare că în empatie se are în vedere o cale introiectivă de apreciere şi intergrare a modelului extern în propriul sistem

experienţial. Se restructurează informaţia dintr-o perspectivă personală şi se proiectează înspre model o imagine reconstruită care declanşează efectul empatic, adică o stare relativ similară cu a modelului, o stare de identificare cu modelul, ca urmare a unui proces de mulare subiectivă pe psihologia acestuia.

Deşi modalităţile de manifestare ale conduitei empatice sunt diferite, efectul însă vizează un act de înţelegere, de cunoaştere psihologică a semenilor, act însoţit permanent de un proces de contagiune afectivă. Având în vedere că actul transpunerii se produce la diferite nivele ale manifestării conştiinţei, presupunem totodată că efectul acestui fenomen psihic este atât un proces de înţelegere prin care se realizează punerea conştientă în evidenţă şi justificarea elementelor comportamentului altuia, cât şi un proces de intuiţie fără explicitarea unor justificări.

Parcurgând literatura de specialitate se poate pune în evidenţă o divergenţă între cercetători. Această divergenţă vizează modurile diferite de concepere a empatiei şi transpare atunci când se ridică problema dacă empatia presupune trăirea experienţelor emoţionale ale altuia sau este pur şi simplu vorba despre voinţa şi abilitatea de plasare în locul altuia (role-taking).

În general se poate remarca cum direcţiile principale în studiul structurii şi mecanismului psihologic al empatiei vizează oarecum trunchiat, fie latura cognitivă, fie cea afectivă, fie o anumită reactivitate motorie şi vegetativă bazată îndeosebi pe un proces imitativ. Aşa se face că pentru unii autori, empatia este mai mult un fenomen cognitiv, pentru alţii mai mult un fenomen afectiv, iar pentru o a treia categorie, un fenomen inconştient, cu implicaţii strict fiziologice. Unilateralizarea unuia sau altuia dintre elementele amintite reprezintă de fapt principalul argument al confruntărilor contradictorii dintre specialişti.

Ca urmare, în multe dintre cercetările actuale se pune accent în mod unilateral fie pe latura raţională, fie pe latura afectivă, studiindu-se aceste laturi separat şi fiecare în dauna celeilalte. Dacă în unele cercetări se pune accentul pe imaginaţie, pe capacitatea de predicţie şi se neglijează adeseori latura afectivă a empatiei, ca în cazul unor lucrări de psihologie socială, în alte

cercetări cum sunt cele de psihologia artei, ponderea în explicarea empatiei cade numai pe latura afectivă.

Unilateralitatea abordărilor este evidentă. Este vorba despre o vădită separație între intuitiv și rațional, afectiv și intelectiv, provenind dintr-o dualitate gnoseologică (intuiție-rațiune) și dintr-una psihologică (cunoaștere - trăire; intelect - afect) deloc nouă. A. Smith (1759) în Theory of moral sentiments și H. Spencer (1870) în The principles of psychology (apud Mark H. Davis, 1983, p.133) făceau aceiași distincție între două clase de răspunsuri: pe de-o parte o reacție cognitivă, intelectuală, ca ablitate de a înțelege perspectiva "celuilalt", iar pe de altă parte o reacție emoțională.

Pentru că empatia în sens larg se referă la reacțiile unui individ la experiențele trăite de un altul, se poate afirma că există o mulțime de reacții posibile. Rezultă cum căile diferite de cercetare urmate au studiat de fapt manifestări diferite ale unuia și aceluiași fenomen complex, sugerând în același timp unitatea lui. O aceiași idee poate fi regăsită și la C. Rogers, care prin conceptul de "cadru intern de referință" al "altuia" avea în vedere psihologia partenerului subliniind că este vorba atât despre elementele cognitive, cât și despre cele emoționale din psihologia acestuia. Această idee este într-o oarecare măsură un răspuns pe care îl dă C. Rogers unor cercetători care consideră preponderent fie latura emoțională din comportamentul empatic, fie latura cognitivă, subliniindu-se și prin definiția dată, necesitatea preluării în obiectiv a întregii vieți psihice a personalității partenerilor, căci perceperea acestui cadru intern de referință al "altuia" presupune un amplu proces cognitiv, emoțional, motivațional ca și profunde reacții vegetative.

Într-o perspectivă asemănătoare, Paul Popescu-Neveanu (1992) sugerează că în empatie, cunoașterea și trăirea se întorc asupra lor însăși căutând să surprindă mișcările interioare din sine și în egală măsură din "eu-rile" celorlalți. Se instituie astfel relații de consonanță între "eu-ri", cultivându-se în același timp o sensibilitate specifică, criptică și nemijlocită pentru desfășurările spirituale ce se petrec într-un "altul". Este vorba despre o

interpenetrație dintre planurile subiective ale "eu-rilor", de explorări imaginar-empatice ale trăirilor "celuilalt".

Pentru realizarea efectivă a empatiei după părerea aceluiași autor este necesară, dar niciodată suficientă, cunoașterea particularităților și profilului modului de a fi ca și a stilului persoanei empatizate, hotărâtoare fiind însă participarea afectivă, reproducerea trăirilor acestuia. Acest lucru este posibil pentru că dispunem de o memorie afectivă și avem experiența directă sau împrumutată a unor roluri sau împrejurări de viață similare. Și totuși, reactualizarea acestor trăiri nu se poate produce prin decizii raționale pentru că, în general, nu ne putem comanda emoțiile, acestea fiind eminamente spontane. Astfel, empatia afectivă și cea predictivă se întrepătrund. În actul interpersonal, simpateticul se îmbină sistematic cu epistemicul, și de cele mai multe ori este precedat de acesta. Interacțiunea afectivă este controlată de imaginea cognitivă. Este deci posibil ca preambulul cognitiv al empatiei să fie prevalent și generativ, ceea ce s-ar integra într-o teorie cognitivă a afectivității.

După opinia lui S. Marcus (1971, p.32) principala pondere în conduita empatică îl au procesele cognitive și afective în *unitatea lor structurală*. În cadrul mecanismului psihologic al empatiei, procesele cognitive joacă inițial un rol mijlocitor, care favorizează apariția unor stări afective și a unor reacții chinestezice și vegetative. Pe măsură ce activitatea mijlocitoare a proceselor cognitive este mai intensă, atât efectul, respectiv actul înțelegerii, precum și reactivitatea emoțională, adesea însoțită de reacții organice, vor fi mai active și mai nuanțate. Ca urmare cu cât factorii mijlocitori vor fi mai activi, cu atât efectul va fi mai adecvat și transpunerea mai proprie. Adeseori, în decursul conduitei empatice, efectul se transformă în mijloc, iar procesele inițiale în efect, dezvăluind inter-relația intrinsecă dintre laturile empatiei.

Deși în aparență structura psihologică a empatiei nu implică modificări față de structura oricărei cunoașteri, în esență ea exprimă acel echilibru dintre cognitiv și afectiv în baza căruia se obține un act de înțelegere cu vădite implicații emoționale. În acest sens, în ultima decadă s-a schimbat perspectiva asupra

răspunsurilor empatice, recunoscându-se explicit coexistența componentelor cognitive și afective.

Aceasta nu înseamnă însă că se poate pune o linie de egalitate între empatie și simpatie. Trebuie precizat că au existat confuzii, puțin argumentate științific, între simpatie și empatie, două procese bazate pe inserțiuni afective, dar cu mecanisme psihologice diferite. Dacă atât empatia cât și simpatia își păstrează ca obiect propriu de referire emoțiile pe care le încearcă alții, mecanismele psihologice ale receptării acestora ca și efectele produse sunt diferite.

Definind simpatia ca pe un fenomen psihic prin care o persoană referindu-se la situația de disconfort a partenerului încearcă alinarea stării acestuia, ceea ce se apropie de compasiune, empatia apare ca un fenomen psihic prin care o persoană discerne anumite experiențe subiective ale altuia, prin substituție, ceea ce se apropie mai mult de înțelegere. În istoria dezbaterilor științifice asupra problemei empatie vs. simpatie interesantă de menționat este concepția lui M. Scheler.

La M. Scheler (1928, p.21) conceptul de simpatie este înțeles ca un proces de reproducere afectivă a stărilor altuia, ceea ce presupune cu necesitate anterioritatea cunoașterii, proces filtrat rațional. Spre deosebire de simpatie, există după părerea lui M. Scheler starea de fuziune afectivă sau cazul limită de identificare a "eu-lui" propriu cu un alt individ. Dar procesul înțelegerii, al perceperii și al cunoașterii altuia nu presupune neapărat actul simpatiei și nici identificarea afectivă cu altcineva. Așadar, la M. Scheler apar mai multe paliere, unul cognitiv, altul simpatetic și un al treilea de identificare totală cu partenerul. Chiar dacă la M. Scheler s-ar părea că termenii nu sunt confundabili, sunt necesare delimitări mai riguroase pentru a putea defini empatia ca transpunere în psihologia celuilalt, cu varianta sa limită de identificare totală, care frizează cazuistica neobișnuită (hipnoză, extaz, vis).

Diferența empatie/simpatie rezidă după cum afirma J. C. Ducasse (1966) în faptul că în primul caz noi ne introducem pe cale imaginară în altul, fiind vorba despre un act cognitiv, în timp ce în cazul al doilea, un altul este înglobat în noi, simpatia

aparţinând sferei afectivităţii. La rândul său, H. Read (1969), definea empatia ca "a simţi în" iar simpatia ca "a simţi cu".

Astfel, L. Wispé (1986) constata în cazul simpatiei o apropiere a stărilor altuia de observator, conducând la o participare neegoistă în vederea alinării suferinţelor altora, în timp ce în empatie surprindea o încercare a observatorului de a înţelege cu acurateţe şi fără prejudecăţi subiectivitatea partenerului.

Punând în discuţie problema transpunerii psihologice în locul persoanelor simpatice sau antipatice, J. F. Held şi J. Maucorps (1971) consideră că empatia nu este subordonată caracteristicilor pozitive sau negative ale relaţiilor cu "celălalt", ci ea le precede, le depăşeşte, le conţine. Relaţiile bazate pe antipatie ca şi cele bazate pe simpatie, pot conduce la empatie. Numai absenţa totală a curentului de comunicare într-un sens sau altul poate duce la eşecul empatiei. Nuanţele "simpatic" sau "antipatic" nu sunt decât sancţiuni subiective ale rezultatelor pozitive sau negative ale întâlnirii dintre partenerii de interacţiune. În ciuda acestor precizări, conceptul de empatie păstrează în continuare la unii autori o puternică coloratură afectivă.

Dar cunoaşterea socială este o cunoaştere prin care indivizii urmăresc mai mult decât descoperirea "adevărului", foarte greu de stabilit de altfel la nivelul cotidianului, scopuri ca justificarea comportamentelor, evaluarea, apărarea "self-esteem-ului", controlul interacţiunilor cu "ceilalţi".

Cunoaşterea subiectului naiv, deci cunoaşterea la nivelul simţului comun este *evaluativă* şi *apreciativă* presupunând elementul cognitiv filtrat prin modalităţi motivaţional-emoţionale. D. Byrne şi colab. (1974, p.12) scot în evidenţă bazele afective ale evaluării care implică atât afectivitate cât şi cogniţie. Ea vizează în principal înţelegerea şi evaluarea semenilor. Conform opiniei lui J. Janis (1969) în cunoaşterea celorlalţi există un grad înalt de subiectivitate pentru că nu se utilizează întotdeauna mijloacele cele mai conştiente, raţionale sau explicite de inferare. Cunoaşterea "naivă", este recunoscut faptul, se caracterizează printr-o nuanţă dispoziţională, printr-un agreabil-nonagreabil pe care se sprijină relaţiile curente. Altfel spus, o parte din informaţii parvin pe traiect

emoţional, uneori prin simplă intuiţie sau prin transpunere empatică.

Pe de altă parte, recunoaşterea emoţiilor este o problemă esenţială a cunoaşterii celor din jur, deoarece emoţia este unul dintre principalii indicatori ai direcţiei imediate a comportamentului, ea putând furniza date precise cu privire la tipul de reacţii eficiente în contextul unei relaţii. În acelaşi timp, la baza formării unei imagini cu privire la structura personalităţii altora, stă dinamica între atribuirea trăsăturilor, valorilor, cauzalităţii comportamentelor pe de o parte şi semnificaţia lor emoţională pe de alta, după cum afirmă chiar F. Heider (1958).

Aceste trăsături ale cunoaşterii sociale, care constituie însăşi specificitatea ei în raport cu cunoaşterea obiectelor fizice, i-a făcut pe unii cercetători să critice modalitatea în care aceasta a fost abordată.

Astfel, R. B. Zajonc (apud R. Ghiglione, C. Bonnet, J. F. Richard, 1990) este unul dintre puţinii cercetători care a insistat asupra impregnării cogniţiei sociale cu trăiri afective. Remarcând predilecţia cercetătorilor pentru "cunoaşterea rece" în detrimentul "cunoaşterii calde", el afirmă că tocmai prin încărcătura sa afectivă, prin investirea persoanei în interacţiunea cu obiectul cunoaşterii, cogniţia socială îşi capătă reprezentativitatea pentru procesele cognitive în general.

Urmând această linie de gândire în problema cogniţiei sociale ne întrebăm dacă nu cumva toacmai empatia este cea menită să suplinească această lacună.

1.2.2. Faţa întoarsă spre comunicare

Abordarea comunicării are un statut special ce decurge din faptul că ea este tratată fie ca o problemă subînţeleasă şi familiară, a cărei tratare implicită este considerată suficientă, fie explicit, ca aspect obligatoriu, abordat în mai toate universurile tematice ale psihologiei sociale.

De fapt, comunicarea constituie forma fundamentală de interacțiune psihosocială. În comunicare, interacțiunea și influența își află mecanismul mediator, instrumentul lor de realizare. Ea include toate simbolurile spiritului, expresia feței, atitudinile, gesturile, tonul vocii, cuvintele, scrierile, imprimările, imaginile, telegraful, telefonul, intranetul și internetul (chat-urile) și tot ce ține de ultimele cuceriri ale spațiului și timpului. "Nu există o moleculă de aer care să nu vibreze de mesajele pe care un aparat, un gest, un mijloc să nu le facă imediat auzibile și vizibile (E. Morin). Dar, observă R. Mucchielli (1971, p.3), dacă "tehnicile secundare" de comunicare, adică mijloacele de comunicație cunosc o dezvoltare extraordinară, "procesele primare", adică comunicarea ca relație interumană autentică se rărește și se pierde. Se confundă din ce în ce mai mult *mijlocul de informare* cu *arta de a comunica.*

Referitor la comunicare ca schimb interuman, n-au lipsit și nu lipsesc considerațiile de factură filosofică sceptică, pesimistă. Oamenii, remarcă astfel A. Jacob (apud P.Golu, 2000, p.166) nu acordă cuvintelor un sens identic, ei vorbesc mult și se înțeleg puțin, nu împărtășesc aceleași opinii și, neconvingându-se unii pe alții, rămân pe pozițiile lor inițiale. "Nu e suficient să se vorbească aceiași limbă pentru a se realiza înțelegerea...Nimic mai persistent decât iluzia că e suficient să deschizi gura pentru a fi înțeles de altul". Deasupra unității iluzorii a limbajului ar trona debandada. Sau, după o expresie baudelairiană, care frizează absurdul, lumea nu înaintează decât prin neînțelegere, care ar fi sîngurul temei al acordului dintre oameni, în sensul că dacă oamenii s-ar înțelege, ei nu ar putea să cadă niciodată de acord.

Astfel, neînțelegerea ar putea fi definită, împreună cu prof. Pantelimon Golu (1989, p.97) ca distanța dintre sensul real (cel pe care emițătorul vrea să îl transmită) și sensul atribuit de receptor aceluiași mesaj, producându-se astfel o distorsiune care ia forma deplasărilor, substituirilor sau atribuirilor de noi sensuri. Este o operație facilitată de ambiguitatea, lacunele, imprecizia comunicării.

Ca urmare, schimburile verbale cotidiene maschează diferențele de netrecut dintre datele experiențiale, unice, sui generis, autismul și ermetismul fiind inevitabile. Ca oameni, am fi

posedați de "complexul privirii celuilalt", privire care după expresia lui J.P. Sartre, ar avea un efect de împietrire, transformând interlocutorul în lucru și privându-l de libertate.

Întradevăr, comunicarea este un proces dificil, generator adeseori de disonanțe, tensiuni și conflicte. Convertirea ei în realitate implică efortul participanților de a ieși din propriul sistem de referință, de a stabili cadre comune și repertorii de experiență identice. Există o multitudine a fenomenelor psihologice care acompaniază nașterea unui mesaj la nivelul structurii emițătorului și recepționarea sa la nivelul structurii receptorului, cum ar fi simbolizarea, starea de incertitudine, învățarea, intenționalitatea, egalizarea informației, anticiparea, atitudinea față de mesaj, motivația partenerilor aflați în interacțiune.

"Comunicarea se referă la actul uneia sau al mai multor persoane care trimit și primesc mesaje distorsionate de zgomot, act care se petrece într-un context, are un efect și furnizează ocazia unui feed-back" (J. A. DeVitto, 1988, p.4)

Comunicarea eficientă, bazată pe interînțelegere, scădere a conflictualității, individualizare a actului comunicațional, nu este posibila fără o apreciere adecvată a sentimentelor pe care le încearcă interlocutorul și care se exprimă pe fața sa. O astfel de apreciere îndeplinește o funcție de legătură inversă și introduce o corecție în cursul ulterior al interacțiunii. Fiind mijlocul cel mai accesibil și mai informativ de întregire și precizare a laturii de conținut a confunicării, fața conferă un substrat emoțional și servește ca reglator al procesului de comunicare, în special la coordonarea alternanței răspunsurilor.

Verbul latin "communico" avea o semnificație mult mai profundă care nu se referea numai la punerea în evidență a contactului, a legăturii ci însemna și a face în comun ceva, a împărtăși, a pune împreună, a amesteca, a uni. Limba română a preluat acest sens al împărtășirii, al unificării, sens reținut de străvechiul "cuminecare". În viziunea lui C. Noica, înțelegerea este completată de ceea ce nu este exprimat în text. "Progresăm printr-un spor de comunicare, dar nu progresăm cu adevărat dacă nu obținem și un spor de cuminecare" (C. Noica, 1987, apud Doina Săucan, 1999, p.I).

De fapt între ceea ce spunem şi ceea ce am dori să spunem egalitatea se supune rareori unei reguli matematice. O mulţime de factori de natură psihologică, factori verbali şi extraverbali se insinuează pentru a da comunicării noastre o dimensiune şi o direcţie. Comunicarea îl conţine pe om, iar omul se înfăţişează sau se ascunde în şi prin comunicare, căci în toate actele de comunicare există pe lângă înţelesuri comune, perfect înţelese, şi aspecte tipice, înţelese parţial, precum şi aspecte singulare ce ţin de inefabilul personal şi nu pot fi integral descifrate.

Empatia poate aduce uneori adăugiri dimensiunii nerostite a comunicării, completând ceea ce nu se spune, ceea ce se spune numai în parte, aluziv, căci "limbajul uman ascunde mult mai mult decât defineşte. Terenul dintre vorbitor şi ascultător....este instabil, plin de miraje şi capcane (G. Steiner, 1983, p.278).

Perspectiva constructivistă postulează că omul care comunică nu este doar o oglindă care reflectă realitatea, ci este mai ales constructorul permanent al realităţii sociale. Ca urmare, ca fenomen de co-construcţie socială, comunicarea participă la construirea universurilor de referinţă, la construirea universurilor de relaţionare cu alţii şi cu "lumea pusă în scenă", la resituarea continuă în spaţiul acestui joc constructiv. De aici necesitatea de a percepe şi cerceta cena enunţiativă mai mult ca o constucţie socială decât ca un dat.

Marea majoritate a definiţiilor empatiei accentuează, după cum s-a văzut, asupra aspectelor legate de cunoaşterea interpersonală. Dar există şi definiţii care se referă explicit la aspectul comunicaţional, fără a-l separa însă de cel al cunoaşterii.

Intropatia (cuvânt francez propus de Flournoy ca echivalent al empatiei folosit pentru prima oară de Titchener) este definită ca "o specie de comuniune afectivă, prin care cineva s-ar identifica cu altă persoană, măsurându-se în acest fel sentimentele" (apud H. Piéron, 1957). Acest lucru ne aminteşte că la origine, "comunicare" însemna a face ca un lucru să fie împărţit, împărtăşit. Astfel "comuniunea" în acest caz este echivalentă cu *comunicarea*, deoarece prin transpunere se realizează o identificare parţială ce duce la o comunicare implicită.

"...fenomen de rezonanţă, de *comunicare* (subl. ns.) afectivă cu altul. Empatia se află la baza identificării şi înţelegerii psihologiei altuia" se poate citi în Dictionnaire de la psychologie al lui Norbert Sillamy (1965).

"Empatia este acel fenomen psihic de identificare parţială sau totală, conştientă sau inconştientă a unei persoane, cu un model de comportament uman perceput sau evocat, favorizând un act de înţelegere şi *comunicare* (subl.ns.) implicită precum şi o anumită contagiune afectivă" (S. Marcus, 1971).

Dar regăsim conceptul de empatie şi atunci când este pusă în discuţie problema comunicarii în general, luând forma unei calităţi a acesteia. De această dată, empatia este inclusă printre abilităţile particulare ce favorizează o comunicare eficientă, contribuind la adaptarea ei la o anumită situaţie, alături de suplete, atitudine pozitivă, sinceritare, încredere etc.

, Transpar deci două accepţiuni ale conceptului de "comunicare empatică": o dimensiune structurală, specifică procesului empatic, pe de-o parte, şi un instrument facilizator al unei comunicări eficiente, pe de altă parte.

În primul sens pare că empatia favorizează un act de comunicare voluntar sau nu, intenţionat sau spontan, într-o manieră neverbală, *implicită.*

Vorbind despre formele şi funcţiile conduitei nonverbale în conversaţia naturală Fernando Poyatos (apud P. Golu, 1989, p.103) consideră că cea mai obişnuită interacţiune conversaţională este o manifestare complexă de activităţi şi de linişte structurată, de segmente chinestezice tăcute, o mare parte a conţinutului lor semantic fiind transmisă, dincolo de cuvânt, prin paralimbaj, adică vizual, audio-vizual, tactil-chinestezic, dermal, termic, chimic.

A. Mehrabian (1981) afirma că 93% - din procesul comunicaţional este nonverbal, cuprinzând informaţii pe care le comunicăm fără să folosim cuvintele. Comunicarea nonverbală este continuă, oamenii trimiţând în permanenţă mesaje despre cum recepţionează, cum se simt în diferite situaţii de comunicare, folosind numeroase canale de transmitere a mesajului. Acest tip de comunicare se află sub controlul nostru numai o parte din timp şi implică preponderent mesaje de tip relaţional, transmise prin

mijloace analogice, deci utilizând o logică cu cu o infinitate continuă de valori. Se pare că în cele mai variate situații de comunicare oamenii se bazează mai mult pe mesaje nonverbale decât pe cuvinte atunci când interpretează mesajele celorlalți. Cum non-comunicarea este imposibilă, chiar și tăcerea este un semn, și în această calitate aduce o informație în legătură cu ceva. Ea are o valoare semantică manifestă pentru că trimite la un referent pe care receptorul trebuie să-l "vadă" în spatele acestui semn cu totul deosebit, referent care se poate concrtiza în atitudini, trăiri, convingeri etc.

Dacă în spatele comunicării verbale se află gândirea, cu funcțiile ei critice, de comentare, cenzurare și elaborare a mesajului, căci înainte de a deveni fapt de exprimare orală, comunicarea ființează ca fapt de limbaj intern, iar cuvântul spus este precedat de cuvântul gândit, în spatele comunicării nonverbale se afla întreaga noastră ființă. Prin momentele ei de exprimare conștientă sau inconștientă, voluntară sau involuntară, ea imprimă comunicării o notă de proces direct, spontan, autentic.

Luate împreună, cuvintele, intonațiile vocii, gesturile, atitudinile corporale și mimicile se constituie ca indicatori extrem de prețioși cu privire la trăirile, stările și comportamentele persoanei.

Orice activitate de comunicare are la bază înțelegerea celorlalți, dar și înțelegerea noastră de către ceilalți. Comunicăm pentru a ne descoperi unii altora trebuințele și pentru a ni le împărtăși. Comunicăm într-un fascinant tablou al existenței noastre cu natura, cu propriile creații, comunicăm cu semenii noștri. De fapt comunicarea este singurul mod de a învăța cine suntem, căci ne decidem asupra a ceea ce suntem bazându-ne pe felul în care ceilalți reacționează în ceea ce ne privește.

Din cele spuse reiese că nonverbalul îmbogățește enunțul, reprezentând o exprimare compensatorie. Pe de o parte nonverbalul oferă repere tempo-spațiale convêrsiunii în cuvinte, într-o semiotică unidimensională, a ideilor, stărilor și trăirilor, ce constituie o semiotică pluridimensională. Pe de altă parte, nonverbalul oferă posibilitatea ca ceea ce nu poate fi surprins și tradus ca nuanță, completitudine, dinamică în cuvinte să-și

găsească totuşi exprimarea. Empatia profită poate nu întâmplător de aceste posibilităţi oferite de nonverbal.

Privită ca o comunicare în sine şi ca o acomodare la realitatea "celuilalt", empatia poate deveni astfel o garanţie a eficienţei în practica socială afirmau J. F. Held şi J. Maucorps (1971, p.122, p.162). În acest sens, abilitatea de a transmite acest sentiment empatic face parte din însăşi procesul empatic.

Integrând elemente ale oricărui tip de comunicare, comunicarea empatică se distinge însă şi prin aspecte specifice, proprii transpunerii "eu-lui" în psihologia altuia. În acest sens se poate menţiona relaţia nonverbală, ceea ce nu exclude însă intervenţia raţionamentelor de tip deductiv. Un alt aspect are în vedere caracteristica sa de a fi implicită. În aceiaşi ordine de idei se poate menţiona nu numai caracterul activ, dar mai ales cel interactiv al comunicării empatice care reflectă relaţiile dintre persoanele care empatizează. În acest context, modelul de empatizat poate deveni la rândul lui subiect care empatizează, relaţia dintre indivizi permiţând potenţarea reciprocă a stării de transpunere.

Dublând sfera de manifestare a empatiei plasată între identificarea totală şi detaşarea absolută, fără a le atinge însă niciodată, condiţiile optime de desfăşurare ale comunicării de tip empatic presupun oscilaţia între "prea mult" şi "nu îndeajuns" de cunoscut în ceea ce priveşte partenerii de empatizare.

În cel de al doilea sens, orice activitate de comunicare explicită dintre parteneri presupune şi "o comunicare implicită, adăugitoare, însoţitoare, completatoare, de tip empatic" (S. Marcus, 1997, p.168). Această capacitate de a intui ceea ce simte o altă persoană la un moment dat, adoptând cadrul său de referinţă, punctul său de vedere, face ca persoanele empatice să înţeleagă mai bine motivaţiile şi experienţele celorlalţi, atitudinile şi sentimentele ca şi speranţele şi aşteptările acestora. Tocmai această înţelegere la care nu se poate accede decât pe cale empatică este cea care permite o mai bună adaptare a comunicărilor: se evită sau, din contră, se abordează anumite subiecte, se păstrează tăcere sau se decide o deschidere spre celălalt etc. În opinia lui C. Truax (1961, apud DeVito, 1993, p.155) "o empatie veritabilă necesită în

același timp să fi receptiv la sentimentele trăite și să posezi capacitatea verbală de a comunica această comprehensiune".

Comunicarea empatică a fost uneori invocată prin mecanismul comunicării de tip verbal. Astfel Tatiana Slama-Cazacu (1968, p.56) afirmă: "În limbaj relația dintre emițător și receptor este bilaterală, în sensul că fiecare partener reprezintă virtual posibilitatea de a juca și celălalt rol, și reversibilă, în sensul că receptorul-om poate să devină la rândul său, un emițător. Această atitudine, dublă alternativă, este fundamentală pentru limbaj. Ea favorizează, de altfel, empatia în comunicarea obișnuită sau în artă". Ca urmare această atitudine dublă alternativă este cea care reprezintă fundamentul explicativ al empatiei interactive.

Comunicarea empatică pare să acopere deci în totalitate relațiile interpersonale, pretutindeni în viața cotidiană, privată sau publică. Concepută ca o modalitate de comunicare implicită, empatia, nu înlocuiește comunicarea explicită, ci o completează și îi crește eficiența. Comunicarea empatică ocupă astfel un loc central în procesul interacțiunii umane, fiind utilizată frecvent, voluntar sau spontan și jucând un rol deosebit de important în înțelegerea și anticiparea comportamentelor celuilalt. Ca urmare, înțelegerea intuitiv-reciprocă dintre parteneri, dublată de o anumită contagiune emoțională ține de acel aspect implicit al comunicării care este empatia.

*
* *

Comunicarea interpersonală devine și un prilej de cunoaștere interpersonală, un mod de a-i studia pe oameni și de a pune un diagnostic, determinându-le structura de personalitate în funcție de maniera în care comunică utilizând cuvintele, atitudinile, gesturile și mimicile specifice și dând prioritate anumitor canale, "canale privilegiate", situate la nivelul imaginii sau imaginarului, la nivelul intelectului, al simțirii sau al acțiunii. Astfel, o bună evaluare a comportamentelor devine o premisă a intercunoașterii, iar aceasta înlesnește comunicarea, care reușește numai atunci când locutorul și interlocutorul se conectează la aceiași lungime de undă,

începând un demers de adaptare a unui partener la celălalt, cu efecte de îmbogățire graduală a comunicării, ducând la conturarea acelei capacități mutual împărtășite care este intercunoașterea.

Între oameni, astfel, cuvântul, gestul, mimica, privirea concepută nu numai ca act care percepe, dar și ca obiect-stimul ce poate la rândul său să fie perceput, contează simultan ca forme de comunicare și ca mijloc de intercunoaștere. Prin ele, persoana spune ceva despre un obiect sau eveniment al ambianței, dar totodată se expune percepției partenerului, furnizând informații, dând astfel posibilitatea producerii de inferențe asupra trăirilor, experiențelor, personalității în general. Cum aceste segmente de comunicare, verbale și nonverbale, ale lui ego sunt declanșate în procesul interacțiunii lui cu alter și în mare măsură cauzate de alter, se poate spune că în exprimările lingvistice și paralingvistice ale lui ego vede alter ce impresie a produs asupra lui, iar aceasta îl ajută să se autocunoască.

Analizând definițiile conferite empatiei de-a lungul timpului se poate observa că scopul transpunerii, a retrăirii stărilor altuia este considerat a fi pe de-o parte înțelegerea și anticiparea comportamentului celuilalt (față a empatiei orientată spre cunoaștere), iar pe de altă parte realizarea unei comunicări implicite, apte de a dezvolta o comunicare eficientă interumană (față a empatiei orientată spre comunicare).

În perspectiva în care funcționalitatea empatiei vizează cunoaștere și înțelegere, anticipare comportamentală, comunicare implicită și uneori chiar o contagiune afectivă, cunoașterea și înțelegerea constituie premisa necesară a unei comunicări optime, după cum și comunicarea de tip empatic are ca scop final un act de înțelegere interumană, favorizând posibilități de reformulare a strategiilor comportamentale și relevând astfe o relație circulară.

1.3. FUNCȚIILE SOCIALE ALE EMPATIEI

Din cele spuse până în prezent transpar funcțiile îndeplinite de empatie, funcții menite să scoată în evidență importanța practică a demersurilor experimentale ce vor fi prezentate.

Se poate vorbi astfel despre o *funcție cognitivă*, datorită faptului că prin mecanismul transpunerii în psihologia "altuia" se realizează o cunoaștere care are drept consecințe o înțelegere a acestuia. În interdependență cu această funcție se înscrie *funcția anticipativă* a empatiei care constă în efectuarea de predicții acurate asupra comportamentelor posibile ale partenerilor însoțite de anticipări asupra strategiilor comportamentale ale celui ce empatizează. Se mai poate vorbi despre o *funcție de comunicare*, funcție care pare a fi condiția unei comunicări interpersonale însoțită de înțelegere și cooperare, ca și de o *funcție de contagiune afectivă*, de contaminare de starea celuilalt. În final nu trebuie uitată *funcția performanțială* regăsibilă în situațiile în care empatia devine însușire psihică, atingând un nivel superior de manifestare (S. Marcus, 1997). După cum se poate observa, toate aceste funcții au puternice accente sociale.

Astfel, în concepția lui A. E. Weinstein (1973), empatia cere o apreciere cu acuratețe a modului în care "celălalt" definește situația. Deoarece această definire este în funcție de sistemul de semnificații al "celuilalt", empatia depinde de acuratețea cu care sunt surprinse aceste semnificații. El precizează că la baza empatiei stă și o sensibilitate față de parametrii relevanți, pentru că înafară de configurația globală a stimulilor disponibili într-o situație dată, este necesară și sesizarea acelor stimuli care au o relevanță inferențială pentru modul în care "ceilalți" constuiesc realitatea.

Sintetizând aceste aspecte, A. Mucchielli (1996, p.55) remarcă faptul că în empatie este vorba de o sensibilitate alterocentrică, de o sensibilitate socială, de o receptivitate la reacțiile altora, de o înțelegere a unei experiențe din unghiul unei alte persoane.

Pentru stabilirea diverselor relații interpersonale, anticiparea, reprezentarea a ceea ce simt, gândesc, doresc sau

intenționează ceilalți constituie motivația unui comportament de comprehensiune, care evită conflictele și ridică indicele de sociabilitate. Lipsa acestei capacități afectiv-mintale poate da impresia, exprimată foarte plastic de către R. L. Cromwell, a unui "taur într-un magazin de porțelanuri".

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2. CONCEPTUL DE "SITUAȚIE"

După cum am menționat deja, în domeniul de studiu al personalității, până în anii '70, cea mai mare parte dintre cercetători se centrau esențial pe trăsăturile de personalitate ale individului și acordau puțină atenție variațiilor comportamentale în funcție de diferitele contexte sociale care erau plasate pe o poziție secundă. Această tendință a psihologilor personalității de a privilegia ipoteza stabilității structurilor de personalitate de-a lungul timpului și în diferite situații a dat naștere unor dispute între susținătorii trăsăturilor și cei ai situației.

Disputa dintre *trăsătură* și *situație* nu este de dată recentă. Importanța ei rezidă însă în faptul că în ultimii ani această dispută a dominat psihologia personalității cu importante repercursiuni asupra psihologiei sociale, clinice și organizaționale, punând în față două categorii de psihologi: personolgii și psihologii sociali (Kenrick și Funder C.D., 1988, apud C. Dîrțu, 1998, p.83)

Printre criticii teoriei trăsăturilor se remarcă în mod deosebit situaționiștii. Aceștia nu au contestat veridicitatea trăsăturilor, ci rolul lor ca principali determinanți ai comportamentului.

Perspectiva abordată de poziția "situaționistă" consideră că în abordarea personalității, psihologii au accentuat prea puțin pe interacțiunea dinamică și continuă cu mediul înconjurător. Numai interacțiunea persoană - situație - consideră aceștia - este capabilă să dezvăluie particularitățile specifice ale sistemului mediator: cunoștințele și concepțiile individului, modul său de prelucrare a informațiilor, emoțiile și procesele sale fiziologice. Raymond Cattell (1963) a putut afirma în favoarea acestei poziții: "Neluarea în seamă a situației este una din principalele cauze de judecare greșită a personalității". Cadrul contextual solicită întreaga personalitate, nu doar secțiuni cum ar fi sistemul cognitiv sau

afectiv. Nu o persoană abstractă, ruptă de context, ci persoana în situaţie constituie obiectul de studiu al "situaţioniştilor".

Astfel, psihologi precum behavioriştii radicali şi mulţi dintre psihologii sociali au propus un alt concept ca fiind principalul determinant al comprtamentului şi anume conceptul de "situaţie".

Astfel, este binecunoscută concepţia unor behaviorişti ca J. Watson sau B. F. Skinner conform căreia persoana umană poate fi modelată numai prin modificarea elementelor situaţiei. În acest sens am aminti teoria skinneriană a condiţionării operante care este o aplicare a credinţei în puterea situaţiei de a determina complet comportamentul uman. Criticilor venite din partea cercetătorilor de orientare behavioristă li s-au adăugat criticile de dată mai recentă ale psihologilor sociali. Aceştia din urmă au atenţionat că presupusele structuri de personalitate ale căror componente sunt trăsăturile devin deosebit de labile în situaţii extreme, cum ar fi răpirile, violurile, catastrofele naturale etc. În acest context se pot menţiona şi studiile lui S. Milgram asupra obedienţei care au demonstrat că indiferent de cultură, convingeri sau presupuse trăsături de personalitate, oamenii tind să se supună autorităţii, executând comenzi care ar implica inclusiv uciderea unui semen.

Cele mai eficiente critici aduse trăsăturilor nu au venit însă din partea acestui situaţionism extrem, ci din partea unui critic mult mai moderat, W. Mischel (1968). El nu a respins complet teoria trăsăturilor, ci a optat pentru recunoaşterea existenţei trăsăturilor de personalitate, subliniind însă că relaţia dintre acestea şi comportament este prea "slabă" pentru a fi importantă. Studiile sale scot în evidenţă faptul că între scorurile obţinute de o trăsătură şi comportament, corelaţiile depăşesc rareori 0,30, iar această corelaţie nu explică decât 9% din varianţă ceea ce, după opinia sa, este total insuficient.

Bazându-se pe studiile sale, Walter Mischel (1968) a pus la îndoială constanţa unor dimensiuni, ele dând corelaţii slabe cu indicatorii empirici, după cum s-a văzut. Reacţiile umane, a conchis el, depind foarte mult de situaţie. "Stabilitatea scăzută a comportamentului de-a lungul situaţiilor demonstrează limitele constructelor-trăsătură rupte de contextul situaţional, aşa cum sunt

ele utilizate fie de teoreticienii trăsăturii, fie de omul obişnuit" (J. C. Wright, W. Mischel, 1988 apud C. Dîrţu, 1998, p.84).

Într-o perspectivă asemănătoare, psihologi sociali precum Sarah Hampson (1995) definind personalitatea ca un artefact social, afirmă că trăsăturile nu sunt altceva decât categorii semantice care nu se referă la entităţi din lumea reală, ci sunt etichete generale, utile comunicării. În acest sens, termenii-trăsături nu s-ar referi nicidecum la structuri profunde şi stabile ale personalităţii, ci ar fi rodul pur al unor convenţii sociale. De fapt desfăşurarea corespunzătoare a relaţiilor interpersonale ar fi cea care impune gruparea comportamentelor urmând un principiu al dezirabilităţii sociale. Ca urmare, rolul termenilor-trăsături ar fi în confomitate cu acest punct de vedere, acela de a categoriza comportamentul social şi a permite recunoaşterea semnificaţiei sale sociale.

În chip explicit, perspectiva constructivistă este cea care pune un accent deosebit pe caracterul variabil al comportamentului uman, aflat la discreţia caracteristicilor situaţiei, caracteristici din rândul cărora "aşteptările celorlalţi" se detaşează ca o principală componentă. "Cariera de actor a fiecărui individ este determinată de dorinţa de a dobândi stimă publică, prestigiu, reputaţie morală şi de a evita etichetările negative. Ne construim rolurile în funcţie de aşteptările celorlalţi" (Adrian Neculau, 1989, p.31).

Din familia teoriilor constructiviste face parte şi teoria socioanalitică a limbajului propusă de Hogan, teorie care ia în consideraţie, în mod unilateral, numai funcţia socială a termenilor ce definesc personalitatea. Născut din complicatul proces de negociere a relaţiilor interpersonale, întreg limbajul utilizat în descrierea personalităţii ar avea un caracter exclusiv evaluativ. Implicit, toţi termenii ce fac referiri la aşa zisele trăsături de personalitate, ar statua conform acestui punct de vedere, reputaţia pe care grupul îl conferă unui membru al său, sintetizând în acelaşi timp şi aşteptările pe care grupul le are faţă de acel membru (apud Cătălin Dîrţu, 1998, p.85)

Argumente convingătoare ca suport empiric provin şi din cercetările asupra *bias*-urilor omului obişnuit în procesul atribuţional. Termenul "*bias*" este aproape intraductibil în limba

română. Conform Grand dictionnaire de la psychologie (1991, p.99), *bias* (engl.) sau *biais* (fr.) constituie distorsiunea pe care o suportă o informaţie la intrarea sau ieşirea din sistemul cognitiv. Termenul are o semnificaţie distinctă de cea a termenilor eroare (error) sau greşeală (mistake), putând fi aproximat prin sintagma "tendinţe subiective spre distorsiune". "Un *bias* apare dacă observatorul social distorsionează sistematic o procedură corectă (spre exemplu o supra- sau sub-solicită) sau dacă însuşi rezultatul procedurii este distorsionat" (The Blackwell Encyclopedia, 1995, p.71, apud C. Dîrţu, 1998, p.86). Semnalate iniţial ca simple curiozităţi sub forma unor uşoare abateri de la regulile logicii, ele au devenit în timp o temă predilectă de cercetare.

Se poate menţiona, în favoarea poziţiei situaţionste unul dintre cele mai importante *bias*-uri atribuţionale şi anume "eroarea fundamentală de atribuire", intuită de F. Heider (1958) şi studiată de Ross şi Nisbett (1980). Ea se referă la tendinţa observatorului de a subestima impactul factorilor situaţionali şi de a supraestima rolul factorilor dispoziţionali în evaluarea comportamentelor celorlalţi. Este de fapt o tendinţă de a vedea oamenii *responsabili* pentru comportamentele lor, ceea ce poate constitui un fenomen cultural, deloc străin de influenţe ale religiei creştine, putând fi o caracteristică a celor socializaţi în cultura occidentală. Această stare de fapt poate fi explicată şi prin prezenţa unei "norme de internalitate" (norme d'internalité) care se traduce prin valorizarea sistematică a explicaţiilor interne în comportamentul social, independent de valoarea de adevăr a acestor explicaţii.

Dar ignorarea aproape totală a determinismului social de către subiectul naiv, în condiţiile în care presiunea factorilor situaţionali este mai mult decât evidentă i-a determinat pe autorii de mai sus să afirme că atribuirile realizate de către simţul comun sunt distorsionate prin implicarea acestui tip de eroare.

A fost pusă în evidenţă şi o tendinţă a subiectului naiv ca atunci când este observator să atribuie comportamentele observate unor factori dispoziţionali, interni, în timp ce actorul social însuşi îşi explică propriul comportament prin factori situaţionali, exteriori. Acest *bias* este cunoscut sub numele de "divergenţa actor-observator". Această "eroare" a fost explicată prin faptul că

actorul dispune de mai multe detalii asupra genezei comportamentului său, asupra circumstanțelor, experiențelor sale anterioare decât observatorul. De asemenea, actorul posedă informații asupra motivațiilor sale care îi sunt străine observatorului. Ca atare, actorul nefiind o copie a observatorului, nu posedă aceleași informații. Mai mult, nu numai informațiile sunt diferite, dar și pregnanța informațiilor ca și modul de tratare a acestora. Pentru observator comportamentul este important și nu contextul în care se desfășoară acesta, el comparând actorul cu alți actori aflați în aceași situație și făcând ca urmare atribuiri dispoziționale asupra actorului în cauză. În același timp, actorul își va evalua comportamentul în funcție de comportamentele sale în alte contexte și nu în funcție de acțiunile altcuiva. Ca urmare, situația va fi percepută ca factor explicativ al comportamentului.

Polemicile asupra superiorității uneia sau alteia dintre aceste două tendințe diferite de atribuire au permis situaționalismului să acorde credit actorului, care dispune de cea mai mare cantitate de observații, ca urmare putând fi cel mai în măsură să-și judece propriile acte.

Problema atribuirii cauzei unui comportament în viața cotidiană, atribuire ce privește persoanele sau situațiile a fost considerat ca un argument pertinent în favoarea teoreticienilor situației.

Atunci când s-a descoperit că așa zisele "trăsături" de caracter nu erau constante de la o situație la alta, cercetătorii care studiau personalitatea au fost forțați să recunoască faptul că orice comportament poate fi influențat, în grade diferite după individ, de către context (Bem și Allen, 1974; Bem și Funder, 1978, Kenrick și Stringfield, 1980; apud. R. A. Hinde, A. N. Perret-Clermond, J. Stevenson-Hinde, 1988, p.17).

Dar refuzul de a accepta existența unor factori determinanți interni ai comportamentului a diluat în mod nepermis conceptul de personalitate prin afectarea termenilor ce ocupau un loc central în definiția personalității, cum ar fi cel de "eu" sau cel de "stabilitate". De aceea cercetări ulterioare au încercat să demonstreze că valoarea explicativă a situațiilor poate fi la fel de restrictivă ca cea a trăsăturilor.

Astfel, o serie de personologi precum J. Block, C. D. Funder sau S. Epstein au argumentat că dacă rareori corelația dintre trăsături și comportamente depășește pragul de 0,30, aceasta nu înseamnă că restul corelației poate fi atribuit în mod automat și în întregime situației. Ei au subliniat deasemenea că rolul situațiilor normale în determinarea și explicarea comportamentelor este limitat de același prag impus de 0,30.

Ca urmare, se poate afirma că studierea exclusivă a situațiilor sociale nu poate fi o alternativă viabilă la studiul trăsăturii, deoarece puterea situațiilor de a explica comportamentul uman este cel puțin la fel de scăzută ca și cea a trăsăturii.

Deci, pe de-o parte, teoreticienii trăsăturii au neglijat sau subestimat rolul situațiilor pentru înțelegerea și explicarea comportamentelor, având drept consecință atribuirea unor cauze comportamentale individului, fără a acorda atenție contextului situațional. Pe de altă parte, probabilitățile determinate de situație înseamnă că anumite condiții situaționale vor duce la anumite urmări în plan comportamental. Mai concret, în anumite situații individul va aștepta să se întâmple anumite evenimente, percepând viitorul în funcție de contextul social. În același timp se poate constata că persoanele atașează anumitor situații o încărcătură afectivă de natură să determine un anumit comportament, situația conținând astfel suport pentru dirijarea, orientarea și stimularea comportamentului.

În consecință, reevaluarea importanței trăsăturii, care a căpătat între timp o susținere empirică în ceea ce privește caracterul ereditar și renunțarea la situaționismul radical căruia i se poate reproșa pe bună dreptate că argumentele împotriva constanței structurilor de personalitate se bazează pe influențele exercitate de situații extreme, neobișnuite și rare au condus comunitatea științifică spre o soluție de compromis, cea interacționistă.

Aceasta postulează faptul că psihologia trăsăturii, atunci când nu ia în calcul multiplele influențe exercitate de situație asupra comportamentului uman, riscă să rămână o teorie incompletă.

În concepția lui Joop Hettemo și colab. (1984), la a 2-a Conferință Europeană asupra Personalității, 1984, Bielefeld,

personalitatea trebuie privită ca un sistem deschis, care "permite uşoare schimbări în condiţii situaţionale pentru a-şi exercita influenţa", iar "situaţia trebuie conceptualizată ca un domeniu ce are puterea de a influenţa comportamentul individual". Ca urmare, trebuie reţinută sugestia ca orice încercare de studiere a personalităţii trebuie să conţină şi o posibilitate de a utiliza "proprietăţile situaţionale" şi "tipuri de situaţii".

Astfel, disputa trăsătură vs. situaţie atrage în ultimă instanţă atenţia asupra necesităţii luării în considerare a factorului situaţie. Interacţiunea dintre dispoziţii şi situaţii presupune o reconsiderare a trăsăturilor şi a modului lor de manifestare prin comportament, în diferite situaţii, dar şi o reconsiderare şi clarificare a însuşi conceptului de "situaţie". Adesea, între situaţie şi mediu s-a trasat semnul egalităţii, situaţia devenind un fel de "variabilă de fond" ce poartă numele de "mediu înconjurător". Dar pentru a deveni "situaţie", acest mediu înconjurător trebuie personalizat, cercetat în articulările sale concrete.

Termenul de "situaţie" este desigur nesatisfăcător atât timp cât se referă în exclusivitate la condiţiile exterioare, la realitatea "obiectivă" care îl înconjoară pe subiect, abstracţie făcând de lumea sa interioară, de realitatea "construită" de către acesta.

Această afirmaţie se bazează pe faptul că realitatea socială este construită din structuri, forţe şi condiţii "obiective", care există înafara conştiinţei şi voinţei individului, dar şi dintr-o componentă subiectivă. Ca urmare, acest "înafară" şi deci "obiectiv" nu este acelaşi pentru toţi actorii sociali şi pentru toate grupurile.

În literatura americană, distincţia clasică dintre "factorii obiectivi" şi cei "subiectivi" se traduce în distincţia dintre factori ce stau sub controlul actorului social (factori subiectivi) şi factori ce scapă acestui control (factori obiectivi) (apud Petre Iluţ, 1997, p.24). Renunţarea la absolutismul terminologic "obiectiv" / "subiectiv" se face astfel în temeiul faptului că într-o perspectivă mai largă "obiectivul" social este produsul, construcţia "subiectivului" uman.

Ca decupaj în realitatea socială, situaţia impune astfel interpretări continuue din partea actorilor sociali. Aceste demersuri hermeneutice departe de a fi elemente pasive ale subiectivităţii, se

traduc în acte comportamentale. De fapt, decizia de a acționa sau nu și modul în care acționăm depind de felul în care percepem și interpretăm ceea ce se găsește în interiorul și în exteriorul nostru. Ca urmare actorii sociali (indivizi sau grupuri) construiesc prin interacțiune atât lumea subiectivă cât și pe cea obiectivă, situația făcând parte din sfera "interpretat-construitului".

Una dintre caracteristicile principale ale unei situații rezidă în interacțiunile și relațiile sociale și în semnificația pe care indivizii le-o acordă, adică de ceea ce înțeleg ei din situație în funcție de sistemul lor de referință socio-cultural, sistemul lor de înțelegere și de credințe și de experiența lor anterioară.

Astfel, relațiile interpersonale nu pot fi considerate independent de individ sau de grupul social, după cum individul nu poate fi considerat independent de relații, de grupul social, de norme, de valori și de contextul lor socio-istoric.

Plasându-se la nivelul interacțiunilor dintre subiect și lumea sa, "situația" se naște de fapt din impactul condițiilor externe și a celor interne. Această configurație de factori obiectivi și subiectivi a fost numită de prof. Paul Popescu-Neveanu (1994, p.17) "împrejurarea de viață" și constituie un echivalent al "situațiilor" în care obiectiv și subiectiv se află actorul social, ceea ce presupune o suprapunere de planuri în care explicativ este cel "construit" (trăitul subiectiv).

În concepția autorului mai sus menționat "împrejurarea de viață" angajează subiectul cu întregul său repertoriu de posibilități, cerințe și aspirații. Sunt implicate "tensiuni și sensuri, trăiri emoționale ce rezultă din statutul existențial al subiectului, din interesele sale de viață, condițiile în care subiectul își poate da actualitate în lume" (Paul Popescu-Neveanu, 1994, p.16). Deasemenea, tacit sau manifest, intervin anticipări, cerințe și speranțe de diferite tipuri ca urmare a sistemului complex și variabil ierarhizat de factori motivaționali.

În această definire a "situației" în cadrul general al interacțiunii dintre factori obiectivi și subiectivi, accentul cade pe condițiile interne, proprii individului, prin care de fapt se construiesc și se reconstruiesc elementele lumii obiective. "În situații tipice, diferitele persoane se comportă în mod diferit,

variabile fiind structurile lor subiective" (Paul Popescu-Neveanu, 1994, p.17).

"Situația", concepută ca un ansamblu mobil, interacționist, nu aparține deci în mod general vieții, ci vieții *cuiva*, fiind o secvență din existența procesuală a unui individ concret. Situația derivă astfel dintr-o tranzacție dintre structuri profunde subiective și factori externi de presiune și influență.

În acest sens și empatia suferă o dublă condiționare, de ordin intern, ce reproduce mecanismul psihologic al fenomenului dar și de ordin extern, circumstanțial, dependentă fiind de diferiți factori. Pe unii dintre aceștia vom încerca să îi punem în evidență în studiile ce urmează.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

3. CONDUITA EMPATICĂ ÎN SITUAȚIE

În ceea ce privește *conduita empatică în situație* dispunem în prezent de puține date experimentale care să permită compararea modului de manifestare a acestui proces psihic în diferite împrejurări de viață.

Parcurgând literatura de specialitate asupra empatiei, se poate remarca relativa absența a unor cercetări privind posibilele influențe ale situației asupra manifestărilor empatice. Reflecțiile asupra acestei absențe au condus spre cel puțin două explicații posibile.

O primă explicație se referă la faptul că abilitățile empatice au fost studiate în special la categorii profesionale care reclamau capacități superioare de relaționare (profesori, artiști, negociatori, psihoterapeuți) și investigată într-o relație specifică, întreținută cu grupul complementar (elevi, alți negociatori implicați în procesul de negociere, pacienți). La aceste grupuri empatia facilitează intercunoașterea și comunicările implicite, distingându-se ca o trăsătură aptitudinală de personalitate, lipsa ei provocând de altfel imposibilitatea exercitării satisfăcătoare a acestor profesii. Ca urmare, subiecții investigați în aceste cercetări se caracterizau prin înaltă capacitate empatică și comportament empatic manifest cu acurateță superioară și relativ *constantă* în relație cu membrii grupului complementar. Datorită valențelor operaționale pe care, cu necesitate, le-a căpătat empatia la acești subiecți, ca urmare a specificului activității lor profesionale, ei apar retroactiv ca fiind un eșantion selecționat din punct de vedere al empatiei.

Acest mod de abordare al problemei (analiza manifestărilor empatice cu grupul complementar în exersarea unor profesii care necesită susținute relații interpersonale) pare a fi unul dintre motivele rămânerii într-un con de umbră a unor posibile variații în ceea ce privește comportamentul empatic în funcție de parteneri,

dispoziţii de moment, de constrângerile de rol, într-un cuvânt de *situaţiile* întâlnite în viaţa cotidiană.

Un al doilea motiv poate rezida în însăşi definirea vagă a conceptului de "situaţie" ceea ce face dificilă atât construirea unor experimente cât şi controlul strict al acestei variabile. Pe aceiaşi linie de idei putem menţiona şi dificultăţile întâmpinate în realizarea unei taxonomii a situaţiilor ca alternativă a taxonomiei trăsăturilor de personalitate. Cauza o constituie multiplele criterii ce pot fi alese pentru clasificare (aspecte fizice, biologice, psihologice, sociale sau culturale). La aceasta se adaugă pericolul de a reduce artificial caracteristicile complexe ale situaţiilor la una care pare mai importantă sau pertinentă scopurilor cercetării.

Pe această linie de idei, David Magnusson (1984) constata lipsa atât a unui limbaj cotidian cât şi a unuia ştiinţific care să posede conceptualizările, distincţiile şi categoriile relevante care să ne permită să comunicăm sistematic despre situaţii şi persoană, prin interacţiuni situaţionale. Se ignoră încă posibilitatea diferenţierii comportamentelor în funcţie de contextele în care apar. Dar tot D. Magnusson crede că o taxonomie a situaţiilor este posibilă atât timp cât există ordine şi regularitate în mediu. Dacă aceste condiţii ale mediului sunt îndeplinite, este de aşteptat un comportament logic, subordonat unui scop, căci stimulii ca şi evenimentele pot fi grupaţi în categorii omogene, pe baza unor caracteristici comune. În acest sens, ordinea şi regularitatea din mediul fizic şi social pot fi exprimate în termeni de proprietăţi fizice, de norme culturale, reguli, roluri, identificându-se semnificaţia acestora pentru individ.

Necesitatea studierii omului în situaţii obişnuite a fost subliniată şi de Georges Politzer încă din anii '30. El recomanda studiul "dramei" omului, adică studiul individului la stadion, în pragul nunţii, la locul de muncă etc., remarcând din nou necesitatea existenţei unei taxonomi a situaţiilor. Încercările întreprinse în acest sens nu au fost încununate însă de succes, tocmai din cauza dificultăţilor de surprindere a modului în care este percepută o situaţie, mai ales una interpersonală (inter-grupală), care depinde în ultimă instanţă de interesele şi experienţa persoanelor implicate (L. Pervin, 1987, apud A. Cosmovici, 1996, p.218).

Această stare de fapt face să dispunem de prea puține date experimentale referitoare la manifestările empatiei în diferite situații.

Din această perspectivă relativ neglijată până în prezent ne propunem să construim demersurile experimentale care vor urma pentru că la nivelul omului, socialul și psihologicul se întrepătrund și se intercondiționează. Orice tendință de a le disocia și a le privi în sine, fiecare ca suficient sieși, sau tendință de a le reduce unul la celălalt, nu poate duce decât la interpretări și concluzii incomplete și adesea eronate. Ca urmare ne-am propus o cercetare a *interacțiunii dintre dispoziții și situații*, convinși fiind că "singura paradigmă aptă a permite surprinderea complexității acestei relații specifice - pe care o putem numi psiho-socială - atât la nivel individual cât și la nivel grupal sau comunitar, este paradigma complementar - relativistă (M. Golu, 1997, p.135).

*

* *

Într-o cercetare efectuată de A. Argyle și B. Little (1972, apud I. Radu, P. Iluț, L. Matei, 1994, p.168) autorii se întrebau în ce măsură trăsăturile de personalitate sunt operante la nivelul comportamentului social. Într-un model al interacțiunilor sociale, schițat de ei pe baza datelor obținute, se estimează următoarele procente: 16% din varianța comportamentului social revine însușirilor de personalitate, 44% din varianță este datorată diversității situaționale iar 40% revine interacțiunii persoană x situație. Pornind de la aceste estimări ne întrebăm dacă empatia acoperă un domeniu omogen, dacă ea este operantă peste diversitatea situațiilor întâlnite în practică sau nu.

După cum s-a văzut, empatia a fost teoretizată, măsurată și statuată ca trăsătură de personalitate. Dimensiunea complementară, a rămas încă necercetată. Ea se referă la creșterile și scăderile de acurateţe tributare situațiilor, la momentele când empatia se poate depăși pe ea însăși, dar și la momentele când ea nu-și mai poate atinge propriile performanțe, ceea ce se reflectă în cunoașterea și comunicarea în situație. Este vorba despre un potențial de

variabilitate care pare că nu-i permite empatiei manifestarea constantă, oriunde, oricând, cu oricine, potențial constrâns la rândul său de forța gravitațională a unui miez de constanță, specific fiecărui individ în parte.

În acest demers am pornit de la ideea că empatia este o însușire proprie oricărei persoane prezentând grade diferite de manifestare, de factură internă și comportamentală, motivată fiind de trebuința specific umană de cunoaștere și comunicare implicită. Dar trebuie ținut seama și de faptul că nici un act de empatie nu este motivat numai de un singur factor, ci mai degrabă de o combinație de scopuri care pot motiva fiecare individ în moduri și grade diferite, depinzând de natura celor implicați - trebuințe, dorințe, experiență - ca și de contextul în care are loc interacțiunea.

Privind empatia din punct de vedere al capacității (ca potențial psihofiziologic de transpunere în psihologia "celuilalt") și a comportamentului empatic (ca mijloc de manifestare a acestei capacități), o putem considera ca pe o însușire comună tuturor indivizilor, având însă forme și niveluri diferite de manifestare de la caz la caz după capacitatea prezentă, dar și după situație. Ca trăsătură comună de personalitate, surprinsă cotidian în activitate, empatia pare a suferi deci dubla condiționare despre care am vorbit deja. Paralel cu mecanismul psihologic al fenomenului în discuție, privit ca o condiționare internă, transpare și condiționarea de ordin circumstanțial, extern, dependentă de factori individuali și sociali. Asupra acestei consonanțe între empatie și situație ne propunem să focalizăm în studiile ce vor urma, sperând să completăm portretul deja creionat al empatiei cu nuanțe de clar-obscur.

Ca urmare, problematica conduitei empatice va fi analizată la interfața dintre abordarea personologică și cea socială (situațional-comportamentală). Din această perspectivă întreaga problematică va ridica implicit problema unor condiții favorizante ca și a unor obstacole care pot condiționa manifestarea empatiei ca act de cunoaștere și comunicare interpersonală.

Este de fapt problema condițiilor propice și a barierelor care pot condiționa manifestările empatice, pentru că totul depinde de concurența motivelor care ne împing sau nu spre căutarea "celuilalt" și de obstacolele ce se ridică în cale.

A răspunde la întrebarea: "când comportamentul empatic este în consens cu capacitatea empatică şi când comportamentul empatic este facilitat sau inhibat, devenind incongruent cu capacitatea empatică?" este o încercare de a delimita nuanţele conduitelor empatice în dependenţă de unele împrejurări de viaţă. Este problema jocului ascuns dintre un plan interior, cu valoare potenţială relativ stabil şi un plan exterior, cu valoare acţională, ce pare a fi relativ instabil conform unor date experimentale, ce vor fi prezentate pe parcurs.

3.1. ARGUMENTE ÎN FAVOAREA EXISTENŢEI UNUI IMPACT SITUAŢIONAL ASUPRA EMPATIEI

În mod logic, prima întrebare la care ne-am propus să răspundem s-a referit la existenţa sau non existenţa unor variaţii situaţionale ale empatiei. Pentru a răspunde la această întrebare am urmărit trei linii de argumentare.

3.1.1. Nivelul intra-individual de manifestare a empatiei

Prima dintre aceste linii de argumentare se referă la raportul capacitate empatică, latentă (privită ca un potenţial psihofiziologic de transpunere în psihologia altora) / comportament empatic manifest (privit ca mijloc de manifestare al acestei capacităţi), unde au fost puse în evidenţă unele incongruenţe.

Analiza se plasează la nivelul intrapsihic. Astfel, S. Marcus (1979) studiind capacitatea şi comportamentul empatic a pus în evidenţă situaţii în care o capacitate empatică superioară este dublată de un comportament empatic efectiv corespunzător, situaţii în care o capacitate empatică slab dezvoltată este însoţită de un comportament empatic asemănător, dar şi situaţii caracterizate prin decalaje între capacitatea şi comportamentul empatic. Este vorba atât despre situaţia când o capacitate empatică bine dezvoltată nu

este însoțită de un comportament empatic corespunzător, cât și despre situația când în mod paradoxal o capacitate empatică modestă este dublată de un comportament empatic superior. Aceste aspecte au fost explicate prin influența pe care o poate avea obiectul empatizării asupra subiectului empatizator, în sensul că un partener empatic poate influența pozitiv comportamentul empatic al subiectutului, după cum un partener slab empatic poate să-l influențeze în mod negativ, indiferent de nivelul capacității empatice a acestuia.

Rezultate asemănătoare am obținut în urma unei cercetări ce viza analiza capacității și comportamentului empatic al unor elevi de Școală Normală din București, urmărind relația dintre acestea la subiecți pentru care empatia are valențe aptitudinale și la subiecți la care aceasta este o însușire comună (Ruxandra Gherghinescu, 1992). Este vorba despre un lot de 91 de subiecți care a fost investigat cu chestionarul de empatie emoțională Q.M.E.E. și cu proba de empatie predictivă R. Dymond. Datele recoltate au condus către unele interogații relativ tangențiale obiectivului cercetării.

Cu toate că mulți dintre subiecți și anume 41,8%, s-au menținut pe un nivel identic de empatie și 46,2% s-au situat la diferență de o clasă, apare totuși un procent de 12% dintre subiecți care pot fi regăsiți la o diferență de 2 clase, având performanțe bune la o probă și slabe la cealaltă (vezi anexa A, tab.1)

Transpare faptul că nu toate modalitățile de manifestare ale empatiei se prezintă la un același nivel în cadrul unui subiect, punându-se în evidență unele decalaje.

Alături de decalajele foarte mari pot fi puse în evidență și decalaje de mai mică anvergură, adică situații în care comportamentul empatic s-a realizeazat la un nivel mai scăzut decât capacitatea empatică, la 15,4% din cazuri ca și situații în care comportamentul empatic s-a realizat la un nivel mai bun decât capacitatea empatică la 42,8% din cazuri (vezi anexa A, tab.2).

S-a presupus că aceste decalaje a fi datorate mai multor factori și în special obiectului empatizării. S-a emis astfel ipoteza intervenției relațiilor interpersonale, simpatia sau antipatia subiectului față de partener și a partenerului față de subiect,

precum şi a nivelului de dezvoltare empatică a partenerului. Astfel s-a presupus că un nivel empatic bun al partenerului poate explica existenţa unei capacităţi empatice mai slabe dublată de un comportament empatic mai bun, după cum într-o relaţie bazată pe antipatie, poate apare un comportament empatic mai slab în ciuda existenţei unei capacităţi empatice bune.

Se poate trage deci concluzia că nu întotdeauna apare cu necesitate congruenţă între capacitatea şi comportamentul empatic. Numărul insuficient de subiecţi cu decalaje foarte mari (interval de 2 clase) între capacitate şi comportament empatic a făcut însă la acea dată imposibilă sisematizarea factorilor care o pot cauza.

3.1.2. Nivelul interpersonal de manifestare a empatiei

A doua linie de argumentare se sprijină pe situaţiile în care au fost puse în evidenţă diferenţe în comportamentul empatic, o aceiaşi persoană putând avea performanţe empatice diferite după partenerul cu care empatizează. Analiza s-a plasat, de această dată, la nivel interpersonal. În acest sens ne putem referi la relaţia dintre atitudinea simpatetică şi empatie pusă în evidenţă de S. Marcus, Delia Stratilescu şi Ruxandra Gherghinescu, într-o cercetare datând din 1992 şi la consecinţele ce decurg din această relaţie asupra cunoaşterii şi comunicării empatice interpersonale. Analizând datele recoltate din testare a 194 de subiecţi, cercetarea a urmărit atât modul în care empatia se potenţează sau nu la persoane care se simpatizează sau se resping reciproc cât şi modificările pe care le suportă empatia la persoanele care nu împărtăşesc cu partenerul aceiaşi atitudine simpatetică. De menţionat că fiecare subiect intra în 5 sau 6 diade având de fiecare dată un partener diferit de empatizare, cu care întreţinea relaţii simpatetice diferite. În această cercetare frapează diferenţele în ceea ce priveşte comportamentul empatic a unui aceluiaşi subiect în relaţii cu parteneri percepuţi ca simpatici sau antipatici.

Astfel, cercetarea a pus în evidenţă un anumit tip de relaţie între nivelul de comportament empatic şi atitudinea simpatetică. Este vorba despre faptul că deşi empatia tinde să-şi păstreze

funcția, relativ independentă, de înțelegere și retrăire a cadrului intern de referință al altuia, ea poate să-și modifice, între anumite limite nivelul, ca urmare a intervenției atitudinii preferențiale sau de respingere în relația reciprocă dintre indivizi. Rezultatele cercetării au evidențiat faptul că în pofida unei relative autonomii proprii însușirii empatice, consumată la un nivel mediu spre bun, nivel apt să permită unei persane penetrarea în cadrul intern de referință al alteia, acest nivel poate oscila, în limitele menționate, sub influența atitudinii simpatetice a persoanei față de partener. Această influență se manifestă în sensul că o atitudine de simpatie față de un partener favorizează un nivel mai bun empatic față de acesta, pe când o atitudine de antipatie diminuează nivelul empatic față de partener.

Rezultatele au relevat astfel că subiecții cu parteneri simpatici sunt semnificativ mai empatici decât subiecții cu parteneri considerați antipatici (16,03 - 21,40; $z = 3,67$; $p<.01$), demonstrând dependența cunoașterii și comunicării empatice de atitudinea simpatetică față de partener.

Deasemenea, s-a pus în evidență că subiecții considerați simpatici de către parteneri sunt semnificativ mai empatici decât subiecții considerați antipatici de către aceștia (17,46 - 19,99; $z = 2,51$, $p<.02$). Aceste rezultate demonstrează că partenerii care-i consideră pe subiecți simpatici tind să arate față de aceștia o anume transparență comportamentală, favorizându-le pe această cale un nivel mai ridicat al manifestărilor empatice. A fost pus în evidență și faptul că empatia subiectului față de partener este mai dependentă de modul în care cel ce empatizează manifestă o atitudine simpatetică față de celălalt, decât de modul în care subiectul este apreciat de către partener, fără a neglija însă nici acest din urmă aspect. În consecință, această cercetare arată că în ciuda relativei stabilități a comportamentului empatic, acesta poate, între anumite limite, să fie influențat (potențat sau inhibat) de către persoana țintă a relației empatice.

Astfel, alături de abordarea personologică, centrată pe variabilele de personalitate sus-numite (empatie și simpatie), transpare și perspectiva situațională, reflectată de opțiunea preferențială a "eu-lui" în raport cu "ceilalți".

3.1.3. Nivelul inter-grupal de manifestare a empatiei

Trecând de la psihologia interindividuală la cea inter-grupală ni se oferă şi alte rezultate care se constituie în argumente ce susţin ipoteza situaţională. În acest sens, a putut fi pusă sistematic în evidenţă o diferenţă de acurateţe între performanţele obţinute la proba de empatie inter-grupală şi cea intra-grupală, în favoarea celei din urmă. Această analiză vizează ca urmare planul relaţiilor inter-grupale.

Astfel, într-o primă cercetare în care a fost investigat un lot de 40 de profesori şi 63 de elevi de la Şc. Normală din Bucureşti, cu ajutorul probei de empatie predictivă R. Dymond, adaptată pentru situaţiile intra- şi inter-grupale, tendinţa mai sus menţionată a fost pusă în evidenţă începând cu analiza pe întregul lot: 103 s.; (9,9 - 9,3); $z = 2,51$; $p<.01$ (vezi anexa A, tab.3)

În valori absolute medii, această tendinţă s-a păstrat şi atunci când am luat în consideraţie numai sub-lotul de profesori (9,3 empatie inter-grupală faţă de 9,1 empatie intra-grupală, diferenţă ce nu atinge însă pragul semnificaţiei) şi atunci când am luat în consideraţie numai sub-lotul elevilor (10,2 empatie inter-grupală faţă de 9,4 cea intra-grupală, ceea ce înseamnă o diferenţă semnificativă: $z = 2,61$; $p<.01$).

Pare că decentrarea de pe propriul grup pentru a pătrunde în psihologia unui alt grup este mai dificilă de realizat decât decentrarea de pe "eu-l" propriu, pentru a pătrunde în psihologia propriului grup de apartenenţă. O explicaţie posibilă a acestui fenomen este sugerată de faptul că în procesul de transpunere empatică intra-grupală este antrenată o arie bogată de experienţă comună pe care se bazează atât predicţiile cât şi confirmările subiecţilor implicaţi, în timp ce între două grupuri diferite, experienţa împărtăşită este prezentă în mai mare sau mai mică măsură.

Şi o a doua cercetare, în care sunt implicate grupuri etnice (români, maghiari şi germani) aflate într-un spaţiu de coabitare - Transilvania - (Ruxandra Gherghinescu, 1995) ajunge la o

concluzie asemănătoare. Măsurând acurateţea empatiei celor 150 de subiecţi implicaţi în cercetare, a reieşit o diferenţă semnificativă de acurateţe a empatiilor desfăşurate în cele două reţele de interacţiune, inter- şi intra-grupale. Este vorba despre o medie a performanţelor empatice de 18,03 pentru empatia inter-grupală faţă de 15 pentru empatia intra-grupală, ceea ce constituie o diferenţă semnificativă din punct de vedere statistic: $z = 6,90$; $p<.01$.

Tendinţa rămâne aceiaşi şi dacă analizăm relaţiile empatice întreţinute de fiecare etnie cu celelalte două etnii pe de-o parte şi cu grupul etnic de apartenenţă, pe de altă parte. Astfel, în cazul românilor, media obţinută de cei 50 de subiecţi la proba de empatie inter-grupală este de 16,9, pe când media obţinută la proba de empatie intra-grupală este de 15,1, diferenţă semnificativă statistic: $z = 2,46$; $p<.02$. La cei 50 de maghiari media empatiei inter-grupale este 17,9 faţă de 14,3 la proba de empatie intra-grupală. Diferenţa este din nou semnificativă: $z = 4,59$; $p<.01$. Şi la subiecţii germani apare o diferenţă semnificativă: $z = 5,10$; $p<.01$, între media 19,3 empatie inter-grupală şi 15,5 empatie intra-grupală.

Analizând relaţiile fiecărei etnii cu celelalte două etnii în parte, se poate ajunge la concluzii asemănătoare (vezi anexa A, tab.4).

Se poate constata că integral diferenţele sunt semnificative din punct de vedere statistic.

Şi această serie de date scoate în evidenţă dificultăţile sporite ale transpunerii în psihologia unui alt grup. În timp ce evaluările şi predicţiile făcute asupra celorlalte grupuri se îndepărtează de sensurile confirmărilor venite din partea acestora, evaluările şi predicţiile făcute asupra propriului grup primesc în mare măsură confirmare.

În faţa acestor date putem concluziona că acurateţea performanţelor empatice este influenţată şi de planul pe care se desfăşoară (inter-grupal sau intra-grupal).

*

* *

Datele menţionate anterior demonstrează că atât la nivelul intra-individual, la cel inter-individual cât şi la nivelul inter-grupal, subiecţii cu o anumită potenţialitate empatică pot avea comportamente empatice diferite în funcţie de anumite situaţii, ceea ce justifică luarea în consideraţie a noţiunii de "situaţie" în tratarea conduitei empatice, ca şi efortul de delimitare a unor factori situaţionali implicaţi.

Prin această schimbare de perspectivă pare a se contura o viziune asupra empatiei în care pe primul plan se impune nu atât empatia ca o caracteristică a personalităţii ci ca o caracteristică a *relaţiei*, considerând că o aceiaşi persoană poate să se comporte diferit din punct de vedere empatic în diferite situaţii

Considerând empatia ca pe o însuşire comună, dar cu niveluri diferite de manifestare de la caz la caz şi în funcţie de anumite situaţii, vom încerca să explicităm unele dintre condiţiile implicate în variaţiile de acurateţe ale comportamentului empatic.

Surprinderea anumitor specificităţi ale conduitei empatice în diferite împrejurări de viaţă trebuie să se întemeieze însă pe delimitarea unor criterii care să permită astfel de diferenţieri.

Analiza datelor din cercetările precedente sugerează existenţa a două tipuri de factori. Primul dintre aceştia ar viza factori de natură intrapsihică (motivaţii, implicare, utilitate, efort voluntar pentru atingerea unui scop etc.), explicând decalajele capacitate/comportament în conduitele empatice interpersonale. Cel de-al doilea ar face referire la procesul de categorizare socială şi ar fi apt să explice diferenţele de comportament empatic intra- şi inter-grupal precum şi comportamentele empatice cu acurateţe diferită în diferite relaţii inter-grupale. Impactul acestui factor se face simţit la nivelul conduitei empatice inter-grupale, dar şi interindividuale, în măsura în care orice relaţie între doi indivizi ce se identifică prin apartenenţa la două grupuri diferite este o relaţie între grupuri, cel puţin la nivel simbolic.

Asupra acestor două tipuri de factori ne propunem să ne concentrăm atenţia în studiile ce urmează a fi prezentate.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA A II-A - CERCETĂRI EXPERIMENTALE

4. ASPECTE METODOLOGICE

Obiectiv. Considerând punctul de vedere psiho-social ca un complementar al punctului de vedere personologic, ne-am propus să punem în evidență și să analizăm unele variații intra-psihice ale manifestărilor empatice ca urmare a constrângerilor venite din partea unor factori de proveniență psiho-socială.

Ipoteza fundamentală în jurul căreia gravitează toate studiile ce vor fi prezentate este următoarea: *Potențialul empatic prezent la fiecare persoană este activat sau inhibat în diferite grade în funcție de factori situaționali de natură psiho-socială, sporindu-se sau reducându-se astfel nivelul de acuratețe al cunoașterii și comunicărilor empatice.*

Metode. Pentru validarea acestei ipoteze a fost necesară utilizarea în primul rând a unor probe capabile să surprindă empatia atât la nivel de capacitate cât și de comportament manifest.

Ca urmare au fost utilizate două probe de empatie, adaptate necesităților designului experimental în cadrul fiecărui studiu. Din acest motiv ele vor fi prezentate în forma originală, urmând ca adaptările pe care le-au suportat să fie prezentate la fiecare cercetare în parte ca și celelalte probe însoțitoare.

Pentru surprinderea capacității empatice s-a utilizat astfel *Chestionarul de măsurare a empatiei emoționale (Q.M.E.E.)*

În anul 1974 A. Mehrabian și N. Epstein cu ajutorul chestionarului Mehrabian Emotional Empathy (Q.M.E.E.) au surprins capacitatea empatică și raportarea la experiența comportamentului emoțional. În acest chestionar, itemii au fost selecționați dintr-un set mai larg, utilizându-se drept criterii: corelația nesemnificativă (.06) cu scala dezirabilității sociale a lui

Crowne şi Marlowe (1960); corelaţia semnificativă la .01 cu scorul total pe scală; validitatea conţinuturilor inserate parţial din analiza factorială dintr-un număr mai mare de itemi.

Setul final de itemi reprezintă subscale intercorelate care măsoară aspecte relaţionate ale empatiei emoţionale. Aceste subscale suprind susceptibilitatea la contagiune emoţională, aprecierea emoţiilor unor persoane nefamiliare sau îndepărtate, reactivitatea emoţională extremă, tendinţa de a fi împresionat de experienţele pozitive şi negative ale altora, tendinţa de simpatizare sau invers.

Este vorba despre un chestionar care cuprinde 33 de afirmaţii cu care subiectul poate fi sau nu de acord. Răspunsul la fiecare afirmaţie este dat pe o scală de la +4 (acord puternic) la -4 (dezacord puternic). Scorurile obţinute se înscriu pe un ax de la + 132 la -132. Proba permite calcularea în final a unui scor ce reflectă nivelul empatiei afective.

Deoarece în această probă subiecţii nu sunt puşi într-o situaţie expresă de a empatiza, ci relatează numai gradul în care se văd asemănători cu ceilalţi, am considerat că acest chestionar măsoară de fapt capacitatea (potenţialitatea) empatică. Ca urmare, cu cât scorul obţinut este mai mare cu atât capacitatea empatică de care dispune un subiect este mai ridicată.

Comportamentul empatic a fost investigat cu ajutorul *probei de empatie cognitiv-anticipativă a Rosalindei Dymond.* Este o probă care se referă la modalitatea în care subiectul percepe şi anticipează maniera în care judecă şi simte partenerul.

Dacă latura afectivă a empatiei priveşte măsura în care subiectul evaluează dacă simte la fel cu altă persoană, componenta predictivă a empatiei se referă la abilitatea subiectului de a înţelege ceea ce simte o altă persoană. În acest proces, căile de integrare ale datelor modelului de empatizat sunt percepţia, reprezentarea, deducţia, imaginaţia, căreia i se acordă de către mulţi autori o pondere deosebită în cadrul procesului empatic. În consecinţă, comportamentul empatic este luat în discuţie din pespectiva analizei laturii imaginativ-anticipative a integrării de către subiect a datelor modelului de empatizat. Pe această direcţie se înscrie şi R. Dymond care propune un test standard de empatie predictivă.

Astfel, considerând că empatia se află la baza interacțiunii sociale, R. Dymond a creat în 1966 o probă prin care se poate surprinde atât adâncimea reacției empatice (gradul în care un individ empatizează cu oricare alt individ) cât și lărgimea reacției empatice (numărul de indivizi cu care poate empatiza).

În această probă subiecții sunt obligați prin natura sarcinii să facă evaluări și predicții care vor fi confirmate sau nu. Proba se bazează astfel pe o scală de măsurare a abilității empatice care cuprinde 4 părți:

- în prima parte se cere unei persoane să se autoaprecieze pe o scală cu 5 trepte, de-a lungul a 6 criterii bipolare;
- în partea a doua, aceleiași persoane i se cere să evalueze un partener, tot pe baza criteriilor menționate;
- în cea de-a treia parte se cere persoanei să evalueze pe partener așa cum crede că acesta se va autoevalua, păstrând aceleași criterii;
- în ultima parte a acestei scale se cere persoanei să se autoaprecieze așa cum crede că ar aprecia-o partenerul, recurgând la aceleași criterii.

În acest mod este testat atât subiectul cât și partenerul. Se calculează apoi cât de aproape sunt predicțiile subiectului cu privire la evaluarea partenerului, comparându-se răspunsurile la partea a 3-a și a 4-a ale subiectului cu răspunsurile la partea 1 și a 2-a a partenerului. Performanțele sunt măsurate în scor de deviație, astfel încât cu cât scorul este mai mic cu atât empatia este mai acurată.

Prin această probă nu se urmărește cât de corect îl vede subiectul pe partener, ci cât de bine se transpune în psihologia acestuia, pentru a fi capabil să-i prezică comportamentul evaluativ. Se încearcă astfel măsurarea și analizarea aptitudinilor unui subiect de a se plasa în locul altuia, interogând subiecții unei colectivități asupra calităților, defectelor, trăsăturilor de personalitate atribuite partenerilor și comparând aceste răspunsuri cu cele ale partenerilor. R. Dymond presupunea că subiecții vor încerca să preia rolul partenerilor de empatizare, încercând de fapt să acceadă la perspectiva acestora printr-o operație mintală anticipativă. Deoarece subiecții sunt puși într-o situație expresă de empatizare, având ca sarcină să facă evaluări și predicții care pot fi sau nu

confirmate de către parteneri, această probă este apta să măsoare comportamentul empatic in facto.

Subiecți. Relații empatice mai mult sau mai puțin acurate pot să existe atât între subiecți considerați ca indivizi singulari, cât și între subiecți colectivi (grupuri sociale), precum și între un subiect individual și unul colectiv. Relațiile empatice pot fi astfel analizate la trei niveluri: inter-personal (caz în care cei doi implicați în relație sunt persoane concrete, aparținând aceluiași grup sau unor grupuri diferite); nivelul în care relația empatică are loc între subiecți colectivi (grupuri sociale); și nivelul în care unul dintre membrii relației este un subiect individual iar celălalt este un subiect colectiv.

Dar empatia poate fi studiată și în interiorul a două rețele de interacțiune: *în interiorul* unui grup și *între* două grupuri (intra-grupal și inter-grupal).

În cercetările ce urmează a fi prezentate, empatia va fi studiată la nivelurile relației dintre subiecți individuali și al relației dintre subiecți colectivi și în ambele rețele de interacțiune.

În primul studiu, empatia a fost analizată la nivel inter-individual, subiecții făcând parte din diade maritale și având diferite vechimi de conviețuire în cuplu.

În următoarele studii, grupurile luate în considerație sunt de natură profesională și etnică. În primul rând este vorba despre profesori și elevi care constituie două grupuri diferite, cu valori și reprezentări proprii, aflați într-o situație pedagogică unde are loc o întâlnire între generații mediată de trebuințe, influențe, de socializare, distinctă de alte câmpuri de interacțiune umană, cu legi, reguli și dinamică proprie.

În al doilea rând este vorba despre 3 grupuri etnice: români, maghiar și germani dintr-o zonă de coabitare, Transilvania. Am ales această zonă pentru că este prin excelență un spațiu al interculturalității, al perspectivelor. În românește este Transilvania, adică "după pădure", în ungurește este Erdély, adică "în fața pădurii", ca și când locul ei ar depinde de cei ce o privesc, situându-se relativ conform punctelor de vedere ale fiecăruia: "în fața" sau "în spatele" pădurii. Ne putem întreba chiar dacă Transilvania este așezată în vestul estului sau în estul vestului,

pentru că este situată între Carpaţi, între civilizaţia "europeană" catolică şi protestantă adusă de unguri şi saxoni şi civilizaţia latino-bizantină, ortodoxă, reprezentată de români. Aici satele ungureşti nu seamănă cu cele din Ungaria, bisericile româneşti nu seamănă cu cele ortodoxe.

Am ales această zonă pentru că este o regiune multi-etnică unde se întâlnesc trei etnii, trei limbi, trei culturi, trei biserici, trei stiluri de sate, trei stiluri de viaţă într-o zonă prin definiţie a inter-culturalului.

Este vorba despre subiecţi naivi, la nivelul cărora funcţionează cunoaşterea simţului comun, al bunului simţ, cunoaşterea cotidiană, adică sisteme de credinţe reprezentări, cunoştinţe - descrieri, explicaţii şi interpretări - obţinute în mod spontan, fără o cercetare sistematică şi după metode ştiinţifice, ci pe baza activităţilor contextelor obişnuite. Ei sunt interogaţi despre o realitate socio-umană familiară, accesibilă individului modal. Acest grad de familiaritate nu provine numai din proximitatea spaţială în sine, din prezenţa fizică în mijlocul celorlalţi, în interiorul grupurilor, dar şi din faptul că actorii sociali îşi dezvoltă şi împărtăşesc credinţe, motivaţii, valori şi simboluri comune. Altfel spus, ei sunt capabili să înţeleagă mai mult sau mai puţin acurat gândurile şi acţiunile celorlalţi. Aceşti actori pe scena lumii, fiind concomitent constructori şi interpreţi ai propriilor vieţi şi ale vieţilor celorlalţi, sunt situaţi chiar în esenţa lumii sociale.

BCU IAŞI / CENTRU

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

5. FACTORI SITUAȚIONALI IMPLICAȚI ÎN VARIAȚIILE CONDUITEI EMPATICE

5.1. STUDIUL 1. DETERMINANTI SITUATIONALI LA NIVELUL RELATIILOR INTERPERSONALE DE LUNGA DURATA.

Este cunoscut faptul că în cadrul oricărei interacțiuni, în special în cele de lungă durată, de o importanță deosebită este confruntarea perceptiv-cognitivă dintre cei aflați în relație. Această importanță decurge din faptul că în baza ei partenerii de relație se evaluează reciproc și evoluează, printr-o succesiune de FB-uri corectoare cu sens interadaptativ.

Adoptând această perspectivă trebuie menționată contribuția lui N. S. Sullivan (1953) privitoare la semnificația sistemului de imagini pe care fiecare dintre parteneri și-l construiește despre "celălalt" și a naturii combinării acestor imagini care este responsabil de buna funcționare a unei relații. Aceasta se reglează așadar pe baza imaginilor despre "celălalt", imaginea devenind astfel un instrument de dirijare și control al relației.

S. Freud a demonstrat însă că se percepe în mare măsură ceea ce se dorește a fi perceput. Astfel imaginea pe care și-o formează un individ despre partenerul său este un construct mai mult sau mai puțin deformat față de realitate, în sens pozitiv sau negativ, în funcție de motivații, aspirații. Încă din 1959, F. Robaye (apud I. Mitrofan, 1989, p.41) a stabilit că grupul căruia îi aparține individul determină nivelul său de expectație (adică imaginea a ceea ce așteaptă), nivelul său de aspirație (adică imaginea scopurilor sale), cunoașterea partenerului fiind un proces rezultat din condiționarea reciprocă dintre percepții și motivații. Prin aceasta s-a surprins instrumentul funcțional, dar nu și *modalitatea* funcțională a unei relații, aceasta incluzând interacțiuni

motivaţionale, afective, evaluative şi comunicaţionale de mare subtilitate.

Pare că noţiunea de "empatie" vine în acest context să explice specificul funcţional al relaţiilor interpersonale de tip afectiv ţinând cont de faptul că numai printr-un demers empatic se poate accede la o veritabilă înţelegere psihologică a "celuilalt". Activarea potenţialităţilor empatice devine chiar o necesitate dacă ne gândim că persoana altuia este o structură şi această structură este în evoluţie.

Paradoxul intercunoaşterii în cadrul relaţiile de durată, este deci acela că subiectul nu rămâne amorf în timpul acestei acţiuni. "Celălalt" se transformă continuu, evoluează, este mereu nou, devine permanent un altul. Pentru a-l cunoaşte în evoluţia lui este deci nevoie de o *participare* la universul acestuia, de o *empatizare* cu preocupările, cu problemele sale pentru că orice schemă de cunoaştere devine altfel rapid rigidă, fiind lăsată în urmă de evoluţia obiectului cunoaşterii. Individul uman nu se lasă descoperit decât de o natură similară. El nu "aşteaptă" să fie cunoscut, rezistă încercărilor de a fi fixat odată pentru totdeauna, ca un fluture în insectar, se dezvăluie numai celui ce-i ţine ritmul. Cunoaşterea "celuilalt" şi implicit comunicarea cu acesta este de un tip cu totul diferit de alte tipuri de cunoaştere şi comunicare. "Ea nu încearcă să găsească să definească, să identifice substanţa obiectului său, ea încearcă să *participe* (subl.ns.) la universul de fapte al acestuia". (Adrian Neculau, 1997, p.7). Această modalitate de a pune problema ne sugerează din nou intervenţia mecanismelor empatiei.

Domeniu interacţiunii familiale, unde confruntarea perceptiv-cognitivă dintre cei aflaţi în ipostaza parteneritătii joacă un rol central, pare să favorizeze un demers experimental, din perspectiva prezentată. Este un domeniu care permite urmărirea în timp a intervenţiei empatiei, a gradului său de acurateţe, a momentelor de activare şi eventual subactivare.

Ceea ce ne propunem să investigăm în această cercetare este de fapt una din puţinele zone în care este posibil să fie pusă în evidenţă şi relaţia dintre *experienţa relaţională* cu un partener şi

acurateţea *empatiei* cu acesta. Este vorba despre evoluţia cunoşterii şi empatiei într-o relaţie de durată.

Pornind de la ideea că prin convieţuire şi experienţă comună cuplul se va cunoşte din ce în ce mai bine, ne interogăm asupra modului în care se va dezvolta comportamentul empatic al acestuia de-a lungul timpului. În acest sens Francisc Held şi Janine Maucorps (1971, p.115) remarcau: "Pentru desfăşurarea unui nivel optim de empatie este necesară o anumită distanţă medie între "eu" şi "celălalt": dacă această distanţă este prea mică ea nu se dovedeşte necesară, neapărând "efectul" empatic, iar dacă distanţa devine prea mare apare riscul ca "celălalt" să nu poată fi ajuns. Ca întotdeauna când este vorba să se trăiască contradicţia dintre "eu" şi "celălalt" există o mişcare de balans, o oscilaţie între "prea mult" şi "nu îndeajuns" care permite să se obţină rezultatele cele mai favorabile. Conform acestei concepţii, rezultă că la fel ca în cazul "celuilalt" prea departe, atunci când "celalălt" este prea aproape efectul empatic este inhibat. Dacă în primul caz este vorba despre influenţa lipsei cunoaşterii asupra empatiei, în al doilea caz putem vorbi despre un efect "malefic" al prea multei cunoaşteri asupra empatiei.

Domeniul vieţii conjugale, prin durata pe care o presupune şi prin accederea la diferite grade de cunoaştere de-a lungul ei, permite urmărirea manifestărilor empatice şi punerea în evidenţă a efectelor despre care vorbesc Francisc Held şi Janine Maucorps.

Ipoteza. Acurateţea cunoaşterii şi comunicării empatice este dependentă de utilitatea implicării sau non-implicării, investirii sau non-investirii într-o relaţie inter-individuală în vederea atingerii unui scop.

Mai concret, am pornit de la ideea că activarea potenţialului empatic variază situaţional de-a lungul duratei unei relaţii interpersonale, în funcţie de necesităţi.

În acest sens am făcut predicţia că atunci când subiecţii consideră că scopul lor este menţinerea şi/sau controlul relaţiei interpersonale, ceea ce implică o cunoaştere şi comunicare eficientă, potenţialul empatic este activat. Deasemenea, am făcut predicţia că pe măsură ce acest scop va deveni secundar, pe primul loc conturându-se alte scopuri comune ale cuplului,

comportamentul empatic se va diminua, potențialitățile empatice rămânând în mare măsură latente.

Pentru a verifica această ipoteză am comparat performanțele empatice ale unor subiecți pentru care constituirea și menținerea unei relații constituie un scop în sine, pentru atingerea căruia se pot baza numai pe intuirea acurată a psihologiei celuilalt și pe o comunicare eficientă (cupluri pe cale de constituire și proaspăt constituite), cu performanțele empatice ale unor subiecți pentru care scopul principal nu mai este menținerea și controlul relației, aceasta "mergând de la sine", ei fiind implicați în atingerea unor alte scopuri comune (cupluri non-conflictuale, consolidate în timp). Ca urmare, am comparat potențialitățile empatice și comportamentele empatice in facto ale acestor cupluri.

Probe: S-a utilizat o combinație originală a *chestionarului Q.M.E.E. a lui A. Mehrabian și N. Epstein* (1974), chestionar capabil să măsoare capacitatea empatică cu *proba de empatie cognitiv-predictivă a Rosalindei Dymond* (1966), care măsoară comportamentul empatic in facto.

Din structura inițială a probei R. Dymond s-au păstrat primele 2 probleme (A și B), itemii testului fiind constituiți din cele 33 de afirmații ale chestionarului Q.M.E.E.

Ca urmare, problema A a testului presupune poziționarea subiectului față de cele 33 de afirmații ale chestionarului Q.M.E.E. cu care acesta poate fi de acord sau nu. Răspunsul la fiecare afirmație este dat pe o scală de la +4 (acord puternic) la -4 (dezacord puternic). Scorurile obținute se înscriu pe un ax de la +132 la -132. Răspunsurile la această problemă permit calcularea în final a unui scor ce reflectă nivelul capacității empatice. Cu cât scorul obținut va fi mai mare cu atât această capacitatea empatică va fi mai ridicată.

Problema B a testului constă în emiterea unor predicții și constrânge subiectul să se transpună în psihologia partenerului, pentru a se poziționa în fața acelorași 33 de afirmați și a răspunde "așa cum ar răspunde partenerul".

În acest mod au fost testați ambii parteneri ai diadei maritale.

S-au comparat apoi predicțiile subiectului cu confirmările venite din partea partenerului, adică răspunsurile la problema B a subiectului cu răspunsurile la problema A a partenerului. În acest mod răspunsurile la problema A, care reflectă potențialitatea empatică a subiectului, joacă și rolul de confirmare necesar calculării acurateței comportamentului empatic "in facto" al partenerului.

Scorurile obținute se pot plasa pe un continuum teoretic de la 0 (suprapunere perfectă între predicții și confirmări la toate cele 33 de afirmații) la 264 (diferență maximă între predicții și confirmări la toate cele 33 de afirmații). Ca urmare, cu cât scorul va fi mai mic cu atât acuratețea conduitei empatice va fi mai mare.

Deasemenea, pentru determinarea potențialului conflictogen al diadei maritale s-a utilizat "Scala de evaluare multidimensională a stilului interacțional marital (cooperare, competiție, conflictualitate)" - S.E.M.S.I.M. (apud Iolanda Mitrofan, 1989). Prin cele 4 alternative de răspuns la cele 5 întrebări ale scalei, aceasta ia în considerare atât frecvența, durata, intensitatea, semnificația și motivația divergențelor conjugale cât și consecințele acestora pentru continuarea vieții de familie.

Totalizând punctajul individual al cuplurilor investigate, acestea se pot încadra pe o scală de evaluare de la 10 la 40 (10-20 model interacțional bazat predominant pe cooperare; 21-30 model interacțional bazat predominant pe competiție; 31-40 model interacțional predominant conflictual).

Subiecți. Subiecții au fost selecționați după criteriul vechimii relației maritale și al non-conflictualității acesteia (au fost păstrate pentru analiză numai cuplurile cu scor între 10-20 la proba S.E.M.S.I.M.). Subiecții au provenit din medii socio-culturale diferite și sunt de vârste diferite. Subiecții aflați la a doua căsătorie au fost îndepărtați din lot, considerându-se că aceștia vin cu un bagaj de experiență străină celorlalți subiecți, ca urmare putând distorsiona datele.

Conform logicii cercetării au fost utilizate două loturi. Primul dintre acestea cuprinde cupluri la începutul căsniciei iar cel de-al doilea, cupluri constituite de peste 10 ani, non-conflictuale

Este vorba deci despre cupluri pe cale de constituire (lotul 1)şi cupluri consolidate în timp (lotul 2).

Numărul total de subiecţi investigaţi este de 110, dintre care 52 de subiecţi fac parte din primul lot (vechime 0-1 an) şi 58 de subiecţi fac parte din cel de-al doilea lot (vechime peste 10 ani). În vederea unei analize în detaliu, fiecare lot a fost împărţit în sub-loturi după cum urmează:

- lotul 1: *sub-lotul A* (vechime 0 -0,5 ani), care cuprinde 11 cupluri respectiv 22 subiecţi şi *sub-lotul B* (vechime 0,6 - 1 an), care cuprinde 15 cupluri, respectiv 30 subiecţi.
- lotul 2: *sub-lotul A* (vechime 10-20 ani), care cuprinde 22 de cupluri, respectiv 44 subiecţi şi *sub-lotul B* (vechime peste 20 ani) în care se încadrează 7 cupluri, respectiv 14 subiecţi.

Rezultate

1. *Analiza datelor obţinute la proba de capacitate empatică*

Pe continuumul de la -132 la + 132, pe care teoretic se puteau plasa rezultatele obţinute se observă absenţa lor în extreme ceea ce dovedeşte încă o dată imposibilitatea fiinţei umane de a se identifica sau detaşa total în viaţa cotidiană.

Calcularea semnificaţiei diferenţei dintre mediile performanţelor înregistrate la primul lot şi la lotul al doilea nu pune în evidenţă o diferenţă semnificativă din punct de vedere statistic.

(52 s. - 58 s.); [52,3 - 54,9]; z = 0,17; p>.10

Ca urmare se va urmări semnificaţia diferenţei dintre medii pe subloturi: (vezi anexa B, tab.1).

lot 1: sub-lot A / sub-lot B: (22 s. - 30 s.); [55,1 - 50,4]; z = 0,69; p>.10

Diferenţa nu este semnificativă.

lot 2: sub-lot A / sub-lot B: (44 s. - 14 s.); [57,4 - 47,4]; z = 0,98; p>.10

Nici în ceea ce priveşte sub-loturile lotului 2 nu se înregistrează o diferenţă semnificativă.

Rezultă că subiecţii implicaţi în cercetare au capacităţi empatice relativ asemănătoare, neapărând diferenţe semnificative din punct de vedere statistic între subiecţii aflaţi la începutul vieţii în doi şi cei cu vechime de peste 10 ani în cuplu şi nici în interiorul acestor categorii.

Ca urmare, eşantionul este omogen din punct de vedere al capacităţii empatice, care nu apare ca o dimensiune diferenţiatoare între loturi sau în interiorul acestora.

2. Analiza datelor obţinute la proba de comportament empatic

Din nou se poate observa cum nici un subiect nu este plasat în extreme, pe continuumul de la 0 la 264, aceştia oscilând în jurul valorii de 37,4 care constituie media performanţelor obţinute pe ansamblul subiecţilor.

2.1. Analiza semnificaţiei diferenţelor dintre medii

Semnificaţia diferenţei dintre mediile performanţelor obţinute de primul şi de cel de-al doilea lot:

(52 s. - 58 s.); [33,3 - 41,1], z = 1,97; p = .05

Se înregistrează o primă diferenţă semnificativă. Cuplurile pe cale de constituire sau proaspăt constituite au performanţe empatice superioare celor cu vechime de peste 10 ani, ceea ce reflectă o conduită comunicaţională şi de cunoaştere semnificativ mai acurată a acestora (vezi anexa B, tab.2).

Analiza semnificaţiei diferenţelor dintre medii în interiorul loturilor relevă:

lot 1: sub-lot A / sub-lot B: (22 s. - 30 s.); [24,8 - 39,6]; z = 3,84; p<.01

În interiorul primului lot apare o diferenţă semnificativă între cele două sub-loturi. Subiecţii cuprinşi între 0 şi 0,5 ani prezintă o acurateţe empatică semnificativ superioară celor cuprinşi între 0,6 şi 1 an vechime în căsnicie.

lot 2: sub-lot A / sub-lot B: (44 s. - 14 s.); [42,1 - 35,4]; z = 1,56; p>.10.

Cu toate că în perioada "peste 20 de ani" se poate observa o oarecare creştere a acurateţei cunoaşterii şi comunicărilor empatice, această diferenţă nu capătă semnificaţie statistică.

Deci, în ciuda unei capacităţi empatice asemănătoare, comportamentul empatic prezintă o evoluţie sinuoasă. Empatia "in facto" pare a fi influenţată de anumiţi factori capabili să o *activeze*, factori proprii perioadei cuprinse între 0-0,5 ani şi, în mai mică măsură, perioadei de peste 20 ani sau să o *subactiveze*, pentru a reveni la cote medii pentru celelalte perioade investigate.

Cum această "explozie" de empatie s-a înregistrat la sublotul A al primului lot, reprezentativ pentru perioada 0-0,5 ani, pare interesant de aproximat momentul în care comportamentul empatic intră în reflux revenind la valori medii.

Acest demers poate fi facilitat de o reîmpărţire a sublotului A din lotul 1 în perioadele 0-0,3 ani şi 0,4-1 an, împărţire care relevă din nou o diferenţă semnificativă între mediile performanţelor obţinute la proba de comportament empatic.
(14 s. - 38 s.); [22,5 - 37,4]; z = 6,53; p<.01.

Conform acestor date putem afirma că ruptura, stingerea" exploziei" empatice se petrece cândva între 3 şi 6 luni de la debutul relativ al cuplului. (vezi anexa B, graf. 1 şi 2).

Acestă evoluţie sinoasă a comportamentului empatic în perioada 0 - 1 an se continuă în perioada 10 - peste 20 de ani (vezi anexa B, graf. 3 şi 4).

Se poate observa cum între 0,3 şi 0,6 ani apare o scădere a acurateţei empatice care durează până la aproximativ 0,9 ani, după care urmează un plafon alcătuit din valori medii până la aproximativ 19 ani, urmat din nou de o lentă ameliorare a acurateţei empatice. Această ameliorare nu atinge însă valorile din prima perioadă, diferenţa dintre medii tinzând să rămână semnificativă:
0 - 0,6 ani / peste 20 ani: (22 s. - 14 s.); [24,8 - 35,4]; z = 1,87; p<.10

2.2. *Analiza semnificaţiilor diferenţelor dintre procente.*

Pornind de la media pe întreg eşantionul obţinută la proba de comportament empatic 37,4 +/- 1 sigma = 17, subiecţii au fost împărţiţi în categoriile "bun empatic" (performanţe mai mici de 20,4), "mediu empatic" (performanţe cuprinse între 20,4 şi 54,4) şi "slab empatic" (performanţe mai mari de 54,4).

A fost comparat procentul de subiecţii ce se încadrează în aceste categorii din lotul 1 şi din lotul 2 (vezi anexa B, tab. 3).

bun empatic: lot 1 / lot 2: (52 s. - 58 s.); [25% - 10,3%]; t = 2,05; p<.05

mediu empatic: lot 1 / lot 2: (52 s - 58 s.); [69,2% - 65,5%]; t = 0,42; p>.10

slab empatic : lot 1 / lot 2: (52 s - 58 s.); [5,8% - 24,2%]; t = 2,67; p<.01

Se poate observa un procent semnificativ mai mare de subiecţi în categoria "bun-empatic", acompaniat de un procent semnificativ mai mic de subiecţi încadraţi în categoria "slab-empatic", în cursul primului an de căsnicie faţă de subiecţii cu peste 10 ani de căsnicie (vezi anexa B, graf.5).

Aceste rezultate merg pe linia ipotezei făcute şi întăresc concluziile ce s-au impus din interpretarea semnificaţiei diferenţelor dintre medii.

Mergând mai în profunzime, se poate analiza şi diferenţa semnificaţiilor dintre procente pe sub-loturi.

Dacă încadrăm subiecţii lotului 1, din sub-loturile A şi B în cele trei categorii obţinem o configuraţie conformă următorului tabel (vezi anexa B, tab. 4).

Se poate observa o distribuţie normală în cadrul sub-lotului B unde subiecţii sunt comasaţi în categoria "mediu-empatic", în timp ce în sub-lotul A aceştia sunt comasaţi în categorile "bun-empatic" şi "mediu-empatic", între care nu se înregistrează o diferenţă semnificativă din punct de vedere statistic (bun empatic / mediu empatic: 22 s.; (45,5% - 54,5%); t = 0,60; p>.10) (vezi anexa B, graf. 6).

Comparând procentele de subiecţi încadraţi în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic" şi "slab-empatic" din sub-loturile A şi B obţinem:

bun-empatic: (22 s. - 30 s.); [45,5% - 10%]; t = 2,93; p<.01

mediu-empatic: (22 s. - 30 s.); [54,5% - 80%]; t = 1,98; p = .05

slab-empatic: (22 s. - 30 s.); [0% - 10%]; t = 1,53; p>.10

Se poate constata cum în categoriile "bun-empatic" şi "mediu-empatic" ale sub-lotului A sunt încadrate procente

semnificativ mai mari de subiecţi decât în categoriile corespunzătoare din sub-lotul B.

De menţionat deasemenea, absenţa subiecţilor din categoria slab-empatic în sublotul A.

Ca şi diferenţa semnificativă dintre mediile performanţelor obţinute de subloturile A şi B (în favoarea sublotului A), analiza procentuală relevând un procent semnificativ mai mare de subiecţi bun-empatici prezenţi în sublotul A ca şi absenţa oricărui subiect slab-empatic în acest sublot, pare să indice un comportament empatic mai acurat în perioada 0-0,5 ani vechime în căsnicie.

În continuare s-a analizat diferenţa dintre procentele de subiecţi încadraţi în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic" şi "slab-empatic" la subloturile A şi B ale lotului 2. (10 - peste 20 de ani vechime în cuplu) (vezi anexa B, tab.5 şi graf.7).

sub-lot A / B: bun-empatic: (44 s. - 14 s.); [6,8% - 21,4%]; $t = 1,57$; $p>.10$

sub-lot A / B: mediu-empatic: (44 s. - 14 s.); [70,5% - 50%]; $t = 1,40$; $p>.10$

sub-lot A / B: slab-empatic: (44 s. - 14 s.); [22,7% - 28,6%]; $t = 0,45$; $p>.10$

După cum se poate constata diferenţele dintre cele două sub-loturi din punct de vedere procentual nu sunt semnificative statistic. Cu toate că se remarcă un procentul mai mare de subiecţi din sub-lotul B încadraţi în categoria "bun-empatic", acesta nu este însă suficient de mare pentru a atinge limita semnificaţiei statistice.

Se consolidează ideea că până la 1 an vechime în cuplu apar cele mai importante modificări în ceea ce priveşte cunoaşterea şi comunicarea empatică şi anume o acurateţe înaltă a empatiei urmată de o scădere bruscă a acesteia pusă în evidenţă atât de analiza procentuală cât şi de cea a semnificaţiei diferenţelor dintre medii.

3. *Analiză corelaţională*

Această analiză este necesară pentru a pune în evidenţă relaţia dintre cunoaştere şi acurateţea comportamentului empatic, problemă care s-a pus pe tot parcursul cercetării.

Am considerat că gradul de cunoaştere este reflectat în experienţa relaţională acumulată şi este obiectivat în durata convieţuirii în cuplu. Acurateţea empatiei este exprimată în performanţele obţinute la proba de comportament empatic. Prin această analiză am vrut să urmărim evoluţia empatiei în raport cu cunoaşterea, pentru a afla dacă ea este potenţată/frânată de creşterea cunoaşterii interpersonale sau prezintă o evoluţie proprie.

Dacă empatia este potenţată de gradul de cunoaştere, aceasta înseamnă că la începutul relativ al relaţiei, performanţele empatice ar trebui să fie mai slabe, pentru ca pe măsura trecerii timpului să se amelioreze, odată cu creşterea experienţei relaţionale (corelaţie semnificativă pozitivă). Dacă experienţa relaţională poate constitui o frână în calea empatiei, atunci pe măsura creşterii acesteia, performanţele empatice ar trebui să piardă din acurateţe (corelaţie semnificativă, negativă). Dacă cele două variabile prezintă evoluţii proprii, corelaţia va fi nesemnificativă.

Analiza corelaţională arată pe întregul lot (110 s.); $r = -0,31$; $p<.01$ corelaţie semnificativă, dar negativă. În ceea ce priveşte lotul 1 (52 s.), $r = -0,41$, $p<.01$, corelaţie semnificativă, dar din nou negativă. În interiorul lotului 1, la sub-loturile A şi B corelaţiile sunt negative, dar nesemnificative (sub-lotul A: 22 s.; $r = -0,23$; $p>.10$; sub-lotul B: 30 s.; $r = -0,01$, $p>.10$). În ceea ce priveşte lotul 2, corelaţia pe întreg lotul este nesemnificativă (58 s.; $r = -0,14$; $p>.10$). La fel de nesemnificative sunt şi corelaţiile pe sub-loturile lotului 2 (sub-lotul A: 44 s.; $r = -0,15$; $p>.10$ şi sub-lotul B: 14 s.; $r = -0,21$, $p>.10$).

Semnul negativ al corelaţiilor tinde să ilustreze faptul că îmbogăţirea experienţei relaţionale în doi nu atrage în mod necesar după sine o mai mare acurateţe a empatiei. Corelaţia semnificativă dintre cele două variabile care se observă la lotul 1 pune în evidenţă o descreştere a acurateţei empatice în primul an de convieţuire paralel cu creşterea experienţei relaţionale, în timp ce celelalte corelaţii, nesemnificative, tind să demonstreze o evoluţie a empatiei, independentă de gradul de intercunoaştere (vechimea convieţuirii în cuplu).

Concluzii

Din punct de vedere al capacităţii empatice, cuplurile

maritale s-au dovedit a fi omogene, indiferent de vechimea în căsnicie. Această afirmație prezintă importanță în măsura în care la capacități empatice asemănătoare, comportamentele empatice in facto par a fi diferite, în diferite perioade ale vieții de cuplu.

Datele cercetării ne conduc astfel către următoarele concluzii:

1. Comportamentul empatic nu se manifestă uniform de-a lungul vieții în cuplu.

2. Apare o diferență marcantă între acuratețea empatică manifestată în prima parte a vieții în cuplu, unde atinge valori înalte, în raport cu perioadele ulterioare. Astfel de-a lungul vieții în cuplu se conturează trei perioade marcate de anumite particularități în ceea ce privește comportamentul empatic.

- perioada de debut a vieții în doi (0 - 0,6 ani) caracterizată printr-o "explozie" de empatie de înaltă acuratețe;

- perioada de peste 20 de ani de conviețuire a cuplului în care se poate observa din nou o creștere lentă a acurateței comportamentului empatic;

- între aceste două perioade (din păcate doar perioada 10-20 ani este surprinsă în cercetare) se observă o menținere a acurateței empatice la valori medii;

Aceasta nu înseamnă că la anumite cupluri sau la unii dintre membrii anumitor cupluri nu se pot observa comportamente empatice caracterizate prin acuratețe sporită.

Creșterea nivelului empatic înregistrat la începutul vieții în cuplu este urmată de scăderea bruscă a acurateței empatice care se înregistrează aproximativ în perioada dintre 3 și 6 luni de la începutul relativ al cuplului.

Considerăm că valorile înalte atinse de comportamentul empatic la debutul vieții în cuplu constituie un caz particular, specific unei situații de excepție, puternic încărcate afectiv, constituind o excepție și nu regula. De asemenea, considerăm că scăderea acurateței empatice ce urmează acestei "explozii" de empatie este de fapt numai o revenire la nivelul mediu de empatie manifestat în viața cotidiană.

Atât explozia cât și revenirea sunt astfel considerate comportamente empatice normale, adaptate situației.

3. Experienţa relaţională şi empatia sunt două variabile relativ independente, în sensul că o îndelungată experienţă relaţională nu atrage *inevitabil* după sine un comportament empatic acurat.

Astfel, pare că la început se resimte o nevoie ce apare tocmai ca o necesitate subiectivă de intercunoaştere, de transpunere psihică în cadrul intern de referinţă al altuia, o nevoie de empatie integrată în nevoia de comunicare, care mijloceşte penetrarea cu acurateţe în viaţa psihică a celuilalt. La început, relaţiile, nu sunt reglate ca în existenţa obişnuită prin obiceiuri, calcule, gratitudine, stimă, pe scurt prin sentimente rezonabile. Fiecare gândeşte că îl cunoaşte pe celălalt prin empatie şi cumva din interior. Această stare apare obiectivată în datele cercetării sub forma acelei "explozii" de empatie care marchează primele 3 - 6 luni de la începutul relativ al vieţii în doi. "Celălalt" este necunoscutul, neaşteptatul care trebuie intuit şi controlat printr-o relaţie empatică.

Dar odată cu trecerea anilor, după cum afirma Honoré de Balzac "căsătoria trebuie să lupte fără încetare cu acel monstru care distruge totul: obişnuinţa". Ne întrebăm dacă nu cumva acel monstru care distruge totul nu este răspunzător şi de scăderea acurateţei empatice care se menţine între aceste limite o lungă perioadă de timp, după cum arată datele cercetării, în ciuda trecerii timpului şi a îmbogăţirii experienţei relaţionale, sau poate tocmai de aceea. Pare a fi momentul în care cuplul nu se mai reglează "din interior" ci este reglat "din exterior", prin obiceiuri şi calcul, când percepţiile par a avea loc "la joasă tensiune psihică".

Oprindu-ne puţin asupra obişnuinţei trebuie să menţionăm că ea este în legătură cu o cunoaştere din trecut, cu o cunoaştere nereactualizată, bazată pe concepţia că partenerul nu se schimbă. Va apare astfel un decalaj în cunoaştere, prin *atribuirea* unor aspecte care nu mai au acoperire în realitate. În această situaţie se poate presupune că percepţiile nu mai sunt filtrate prin empatie, ceea ce de fapt este pus în evidenţă în prezenta cercetare prin scăderea acurateţei empatice.

Absenţa efortului empatic ar putea fi imputată lipsei motivaţiei: "pentru ce să depui efort când lucrurile merg bine?" Şi experienţa spune că lucrurile vor merge în continuare bine, în

sensul menținerii relației așa cum se prezintă ea. Aici se poate remarca influența "malefică" a prea familiarului asupra empatiei.

Manifestările puse în evidență în această cercetare vizează latura comportamentală a empatiei și apar în grade diferite, preponderent la cei 2 poli ai perioadei studiate. Această constatare necesită și o repunere în discuție a domeniului de manifestare al empatiei considerat a fi între "total necunoacut" și "prea familiar". Primul pol nu se suprapune cu prima perioadă studiată, aceasta fiind doar un început *relativ* al vieții într-un cuplu în care membrii se cunosc anterior constituirii lui. De fapt, atât timp cât sistemul cognitiv posedă cunoștințe prealabile (pré-savoirs-uri), fie ele stereotipuri sau teorii implicite asupra personalității, cât timp încadrarea unei persoane total necunoscute într-o categorie activează automat conținutul stereotipului aferent, nu putem afirma la modul absolut că există persoane *total* necunoscute.

Cel de-al doilea pol vizează prea familiarul, considerat a nu fi un domeniu predilect de manifestare al empatiei. Dar datele cercetării arată cum în perioada de peste 20 de ani s-a înregistrat o creșterea a acurateței comportamentului empatic ce se poate traduce prin revenirea la o atitudine de preocupare pentru celălalt, de *alterocentrare*. Această atitudine comportă multiple explicații, ea putând fi interpretată, în ultimă instanță ca o "redescoperire" a partenerului de viață.

Rezultatele cercetării pot fi explicate prin intervenția unui proces de *alocare de resurse cognitive* care sunt direct răspunzătoare de valoarea înaltă a acurateței empatice, proces care poate interveni pe parcursul unei relații interpersonale de câte ori este necesar, adică de câte ori scopul propus nu poate fi atins decât în urma unui demers empatic. În acest sens un comportament empatic nu ține atât de experiența relațională în cuplu, aceasta putând fi uneori un element frenator al empatiei, cât de *nevoia de empatie* resimțită la un moment dat pentru atingerea unui anumit scop. În acest sens, factorul declanșator al unei conduite înalt empatice devine *valoarea informațională* conferită "obiectului" de empatizat.

Ca urmare, alocarea de resurse cognitive în vederea activării potențialităților empatice ca urmare a prezenței unui scop

ce nu poate fi atins decât pe această cale, pare să fie posibilă şi în sfera necunoscutului şi în cea a prea familiarului, evident când scopul o cere.

5.2. STUDIUL 2. DETERMINANŢI SITUAŢIONALI LA NIVELUL RELAŢIILOR INTER-GRUPALE

După cum am afirmat într-un capitol precedent, unul dintre factorii care pot influenţa conduita empatică ar putea fi categorizarea socială, ceea ce pune problema raporturilor cu un "alter" colectiv. Acest "alter" colectiv intervine în viaţa psihică a fiecăruia dintre noi sub forma unui model, a unei categorii sociale cu care ne indentificăm sau de care ne diferenţiem, a unui grup din care vrem să facem parte. Atitudinea pe care o suscită un model, o categorie socială, propriul grup sau out-grup-ul fasonează psihologia indivizilor, determinând în acelaşi timp calitatea vieţii în comun. Ilustrative pentru acest ultim aspect sunt relaţiile inter-etnice. Prin studiile ce urmează încercăm astfel să răspundem în ce măsură relaţia dintre empatie şi categorizarea socială poate produce consecinţe asupra cunoaşterii şi comunicării empatice inter-personale (inter-grupale).

"Psihologia socială a studiat diferenţele individuale în răspunsul la mediul social, dar ea nu a recunoscut că fiecare dintre noi percepem acest mediu în funcţie de propriile obişnuinţe de percepţie şi că grupuri culturale diferite cred că au comportamente diferite unele de altele datorită faptului că există moduri fundamental diferite de a percepe situaţiile sociale" afirma M. Sherif (1936, p.107).

Poate că niciodată nu s-a raţionat şi nu se raţionează atât de mult în termeni de "ansambluri", "categorii", "grupuri" ca astăzi.

Având în vedere faptul că analizele ce vor urma vizează nivelurile intra-grupal şi inter-grupal, primul concept analizat va fi cel de "grup", strâns legat de cel de "categorizare socială" şi de cel de "identitate" ce vor fi explicitate în continuare.

5.2.1. Noţiunea de "grup"

Cu toate că definiţiile psihologice ale grupului comportă un nucleu comun, grupul fiind definit prin interacţiunea şi interdependenţa membrilor săi, aceste definiţii, la o analiză atentă, iau în considerare numai procesele intra-grupale. Din acest punct de vedere pare că relaţiile pe care le întreţin aceste entităţi sociale calificate drept grupuri cu celelalte entităţi sociale, nu ar avea nici o influenţă asupra structurii interne a acestor grupuri şi chiar asupra existenţei lor ca atare. După cum se observă, rezumarea numai la aceste elemente (interacţiunea şi interdependenţa) nu este suficientă pentru definirea unui grup, pentru că aşa cum menţionează H. Tajfel (1972, p.295) „caracteristicile propriului grup nu capătă semnificaţie decât în legătură cu diferenţele perceptive cu celelalte grupuri sau cu diferenţele evaluative.(....) Definiţia unui grup nu are sens decât în raport cu alte grupuri." În consecinţă, un grup devine un grup, în sensul că este perceput ca având caracteristici comune sau o devenire comună, numai atunci când alte grupuri sunt prezente în jurul său.

Dar nici aceste completări nu sunt întrutotul suficiente pentru că grupurile se găsesc într-un sistem de dependenţă reciprocă, fiind realităţi definite *în* şi *prin* aceste raporturi de interdependenţă. Existenţa unui grup concret nu are sens decât relativ la un ansamblu de minimum de valori comune în societate. În aceste condiţii, iniţial, nu diferenţa sistemului de valori este cea care va marca existenţa grupurilor specifice, ci, din contră, un sistem de valori comune, împărtăşite, adică omogenitatea unui sistem de valori.

În esenţă nu este suficient ca să existe diferenţe "obiective", concrete între indivizi pentru ca să emeargă grupuri, căci aceste diferenţe dacă nu capătă o semnificaţie relativă la valori împărtăşite, vor trece neobservate.

În concluzie, numai pornind de la un univers simbolic comun, necesar pentru ca diferenţele să devină lizibile, se poate ajunge la existenţa grupurilor diferite.

În concepţia lui J. C. Deschamps (1977) un grup poate fi definit prin următoarele trăsături:

- este compus dintr-un oarecare număr de persoane în interacţiune mutuală, pe o bază de structuri prealabile;
- aceste persoane în interacţiune se percep ca fiind membrii unui grup;
- aceşti indivizi sunt percepuţi de către alţii ca fiind membrii ai grupului.

Deci o definire a grupului postulează că acesta nu devine grup decât în măsura în care este perceput ca având caracteristici comune sau un viitor comun şi în măsura în care alte grupuri sunt prezente în jurul său. Proba existenţei sale este deci o probă a realităţii sociale: grupul este un grup perceput ca atare.

Este important să se facă distincţie între noţiunile de "grup de apartenenţă obiectivă" şi "grup de apartenenţă subiectivă", pentru că un individ poate alege ca referinţă identificatorie un grup unde nu este membru la nivelul apartenenţei sociale şi culturale.

Grupurile de apartenenţă obiectivă sunt constituite pe baza unor criterii "obiective" de apartenenţă la categoriile sociale ale ştiinţelor umane: sex, vârstă, profesie, naţionalitate etc. Acest procedeu de categorizare este rapid, facil şi permite caracterizări şi comparaţii plecând de la aceste criterii. Utilizarea lor beneficiază de un consens general implicit, iar acest mod de identificare şi comparare a devenit o condiţie necesară şi obligatorie în ştiinţele sociale. Într-o anumită măsură, oficialitatea acestor categorii s-a transformat în obiectivitatea lor. Dar, din păcate, această obiectivitatea a alegerii şi definirii categoriilor se măsoară după presupuneri care se sprijină pe teorii neclare asupra dimensiunilor diferenţiatoare.

În acest sens trebuie menţionat faptul că şi grupurile, în calitatea lor de categorii fac referire la criteriile pe care se fondează şi care instaurează diferenţe între ele. În spatele categoriilor se vor regăsi astfel reguli de categorizare al căror fundament rămîne adeseori implicit. După criterii obiective se pot face decupaje ce

delimitează ansambluri mai mult sau mai puțin omogene, cu frontiere mai mult sau mai puțin stricte. A vorbi însă de grup în acest context este teoretic și abuziv, pentru că nu se face referire la ceea ce constituie și caracterizează un grup uman și anume "sociusul". În acest caz, se pornește de la decuparea unor grupuri "naturale" fără a ne interoga dacă "grupul" definit ca atare are vreo relevanță psihică pentru presusușii lui membri. Aceste criterii obiective sunt opuse criteriilor subiective, care sunt trăite de către înșiși indivizii ce constituie grupul.

Se poate recunoaște astfel posibilitatea de a avea apartenențe non-oficiale. În acest caz este vorba despre o apartenență subiectivă sau despre un grup de referință.

Acest termen se aplică în cazurile în care statutul subiectiv al unei persoane, adică statutul pe care această persoană gândește că îl are, nu se poate deduce numai din factori obiectivi, ci depinde de grupurile sociale luate ca referință.

Grupul de referință este grupul la care actorul social declară în mod expres că aparține, estimând că este recunoscut ca atare sau grupul la care un actor social aspiră.

Aceast concept a fost introdus de psihosociologul american H. H. Hyman (1942) pentru a distinge statutul subiectiv, adică autoestimarea asupra locului ocupat în societate, de statutul obiectiv, definit de caracteristicile economice și culturale sau atestat de anturaj.

Astfel, în lucrările sale asupra statuturilor socio-economice H. H. Hyman diferențiază grupurile la care individul aparține în mod real de grupurile pe care individul le alege ca bază pentru autoestimare și pentru comparație, grupul de apartenență și cel de referință nefiind obligatoriu să coincidă. Apare astfel o corespondență între statutul obiectiv și statutul subiectiv și calitatea acestora de a fi atribuite / alese.

Separarea între apartenență și referință se va repercuta în expresia investirii individului în referință, traducându-se printr-o dezinvestire în apartenență. Criteriile de comparare care intervin în evaluare sunt criteriile de referință, subiective și nu cele de apartenență, obiective. Grupul de referință contribuie astfel la percepția pe care o are individul față de ceea ce i se întâmplă. Deci

grupul de referinţă are o funcţie comparativă şi perceptivă. Acest grup serveşte ca referinţă şi permite evaluarea sinelui şi a altuia, constituind o puternică valoare simbolică şi afectivă.

Apartenenţa şi referinţa traduc o demarcaţie, o poziţie specifică în faţa unui ansamblu social mai vast, servind ca loc de adunare şi de recunoaştere în interior a grupului, în faţa unei separări şi distanţări de grupurile exterioare.

Cu criteriile subiective se face astfel referire la ceea ceea ce se petrece în interiorul grupului, la relaţiile care se înnoadă, la legăturile dintre indivizii care îl compun, care fac ca aceştia să se recunoască între ei, în vederea unei convivialităţi, până a atinge uneori sentimentul apartenenţei la o comunitate. Este zona în care totul are la bază ceva împărtăşit, comunicat, "trăit împreună".

Grupurile devin, ca urmare, locuri de construire, elaborare a normelor şi a legitimităţii. Sunt de asemenea locuri de constituire a unei identităţi colective, prin care individul se investeşte într-un proiect comun, definindu-se ca o poziţie colectivă în faţa unui context socio-cultural complex.

Se conturează astfel o dificultate de abordare a identităţii colective, datorită unei ambiguităţi de a o situa fie de partea apartenenţelor date, fie de partea referenţilor aleşi. În acest context se foloseşte termenul de "frontieră" şi se vorbeşte despre definirea şi gestionarea frontierelor. Noţiunea de "frontieră" este prezentă din punct de vedere al grupurilor ca un criteriu de definire. Însăşi grupurile îndeamnă spre clasamente, spre categorii care să le facă comprehensibile. Acestea pot fi operate din exterior, de pildă printr-un demers ştiinţific, sau alese din interior, atunci când indivizii înşişi se definesc ca grup printr-o auto-categorizare. De aici provin interogaţiile asupra categorizărilor care prezidează definirea unor colectivităţi şi imposibilitatea tratării proceselor intra- şi inter-grupale în lipsa unor reflecţii asupra procesului de categorizare socială.

Fie că definim grupul după caracteristici obiective-structurale (vârstă, sex, etnie), fie prin hetero-atribuiri bazate pe trăsături psiho-comportamentale, fie prin auto-atribuiri şi în acest caz ne referim la identificarea socială şi la reprezentările despre

sine ale grupurilor, acestea rămân o problemă fundamentală ce subîntinde orice discurs asupra socialului.

5.2.2. Categorizarea socială

Maniera în care indivizii îşi ordonează mediul poate fi studiată sub unghiul categorizărilor care au la bază un proces ce a fost descris ca fiind o caracteristică umană de bază, o condiţie sine qua non pentru supravieţuire. Categorizarea vizează instituirea de categorii sau clase care includ un grup de obiecte-stimuli. Despre aceste elemente se spune că sunt membri ai categoriei respective. Pe baza acestor categorizări putem accede la informaţiile relevante, disponibile în sistemul cognitiv despre categoria respectivă şi putem face predicţii. Categorizarea unui grup de demonstranţi ca fiind pacifişti sau extremişti, spre exemplu, activează un set de cunoştinţe despre ideologia sau lozincile lor, chiar dacă acestea nu sunt încă manifeste şi ne permite predicţia comportamentelor lor în condiţia intervenţiei poliţiei.

Teoretizarea procesului de categorizare ridică însă unele probleme încă disputate în literatura de specialitate. Acestea decurg în primul rând din faptul că o aceiaşi realitate este susceptibilă de a fi categorizată în moduri diferite, în sensul că orice două obiecte (naturale sau artificiale) pot fi, în mod arbitrar, similare sau disimilare sub infinite aspecte şi deci categorizate în aceiaşi clasă sau în clase diferite. Această stare de fapt suscită interogaţii: realitatea este cea care determină elaborarea categoriilor sau, dimpotrivă, categoriile iniţiale restrâng modul de percepţie a realităţii? Cele două ipostaze ale alternativei au atras partizani care au favorizat fie obiectul categorizării fie subiectul care categorizează.

În cadrul categorizărilor bazate pe obiect sunt cunoscute abordările bazate pe prototip (Rosch, 1975) numite şi schematice şi cele prin intermediul exemplarului (Fiske şi Taylor, 1991, Leyens şi Fiske, 1994), numite şi "prin intermediul instanţelor" (apud O.

Corneille şi J.-P. Leyens, 1997). Acest tip de abordare prezintă însă puţin interes pentru demersurile noastre, pentru că nu ia în consideraţie motivaţiile şi obiectivele subiectului care percepe, cauză pentru care ne vom opri asupra celei de-a doua alternative.

Este vorba despre o concepţie asupra categorizării bazată nu doar pe calchierea realităţii în mintea subiectului care percepe, ci şi pe specificul acestuia motivaţional, cultural etc.

Ilustrativ în acest sens este R. A. Sweder care consideră că o categorie este mai puţin o reflectare a realităţii şi mai mult o construcţie, indivizii jucând astfel un rol activ în determinarea categoriilor. Chiar dacă se recunoaşte rolul jucat de similitudine în categorizare, se ridică problema cunoaşterii modului în care trăsăturile de similitudine sunt alese dintr-o infinitate de comparaţii, renunţându-se la unele informaţii în favoarea altora. S-a putut demonstra (A. Tversky, 1977) chiar că similitudinea nu este un lucru generat de un stimul, ci este un lucru constituit într-un anumit *context* de o persoană anume care urmăreşte anumite obiective. Ca urmare, criteriile de similitudine nu sunt formate dinainte, ci depind de informaţiile avute şi *de explicaţiile şi teoriile naive* despre lume ale actorilor sociali. Ca rezultantă a teoriilor naive, similaritatea nu mai poate fi concepută ca punct de plecare al categorizării, iar categorizarea devine mai degrabă rezultatul unui proces de inferenţă decât al unei judecăţi de similaritate. L. J. Rips (1989) considera chiar că fenomenul de categorizare este în strânsă legătură cu subiectul care percepe şi într-o vagă relaţie cu obiectul categorizat.

Din dorinţa de conciliere a abordărilor bazate pe obiect (similitudine) şi a celor bazate pe subiect (explicaţie) şi de depăşire a limitelor acestora, în prezent se consideră categorizarea drept produsul unui schimb dintre natura obiectului perceput şi teoriile naive ale subiectului care percepe, teorii care au rolul de a pondera în mod diferit proprietăţile similare sau nesimilare ale obiectului. Această abordare ce consideră interacţiunile dintre subiectul care percepe şi obiectul perceput ca determinanţi ai proceselor de categorizare pare a fi deosebit de satisfăcătoare mai ales când este vorba despre categorizarea unei realităţi sociale. Mai concret, această orientare susţine ideea că orice categorizare în social

depinde de interacţiunile pe care indivizii sau grupurile sociale le întreţin între ele şi cu mediul lor înconjurător şi au la rândul lor consecinţe asupra acestor interacţiuni.

Când similitudinile obiective, de suprafaţă nu sunt suficient de restrictive pentru justificarea categoriilor, acest fapt se răsfrânge şi asupra teoriilor naive care sunt la fel de numeroase ca şi posibilele criterii de similitudine. Ideea de bază a acestei abordări de dată recentă este de a reuni explicaţia teoretică cu similitudinea şi de a le face să se restrângă reciproc. Pentru că similitudinile prezente în mediul înconjurător restrâng în anumite cazuri teoriile explicative, aceste similitudini pot fi deduse şi în aceiaşi măsură reduse în mintea subiecţilor la o proprietate sau mecanism subiacent care le justifică existenţa. Este vorba despre fenomenul de *esenţialism psihologic*, fenomen prin care se atribuie categoriei o proprietate subiacentă, o esenţă pe care o considerăm a fi tot o construcţie socială, având menirea să asigure stabilitate şi coerenţă categoriilor şi care poate fi întâlnit în special în cazul categoriilor sociale.

Pentru a îndepărta orice neînţelegere este necesară distincţia dintre categoriile naturale, categorii ce se raportează la o realitate care ar exista şi fără activitatea umană (o pasăre, un măr), cele artificiale sau artefactuale (care se referă la obiecte legate de activitatea omului - o maşină, un calculator -) şi categoriile sociale (un intelectual, un german).

În raport cu cele artificiale, categoriile naturale se caracterizează printr-un potenţial inductiv mult mai mare şi printr-o tendinţă specială care urmăreşte conectarea lor la esenţialismul psihologic. Prin potenţial inductiv se înţelege totalitatea inferenţelor posibile pornind de la faptul cunoscut că un obiect oarecare aparţine unei categorii date.

Rothbart şi Taylor (apud O. Corneille, J-Ph. Leyens, 1997) susţin ideea că la nivelul simţului comun categoriile sociale sunt considerate a fi categorii naturale, deşi ele sunt de fapt eminamente artificiale. Ei justifică artificialitatea categoriilor sociale prin faptul că acestea sunt arbitrare şi alterabile. Categoriile naturale sunt, din contră, inalterabile (o roşie nu se va transforma niciodată pe cale naturală în castravete), se caracterizează printr-un mare potenţial

inductiv, permitând toate inferențele posibile pornind de la faptul că un obiect aparține unei categorii ca și printr-o tendință specială care urmărește conectarea lor la esențialism, prin atribuirea unei proprietăți (esențe) subiacente cu valoare explicativă. Fiind considerate naturale, categoriile sociale vor fi conectate și ele la esențialism, vor facilita inducții și vor fi privite ca fiind inalterabile. Ca urmare, actorii sociali vor considera că o distincție categorială se bazează pe o distincție de fond, iar acesta este cauzată de ceva real, de o esență care este diferită și care le face inalterabile și imuabile.

*
* *

Conceptul de "categorizare socială" se referă astfel la decupajele efectuate asupra mediului social, deci la grupurile obiective și subiective de apartenență și în special la raporturile "noi" - "ceilalți".

Rolul jucat de categorizare în activitatea cognitivă și perceptivă a fost timp de mulți ani în centrul reflecției teoretice în psihologie, iar procesul categorizării a avut un impact imens în special asupra studiilor de percepție și cogniție socială, precum și asupra studiului relațiilor dintre grupuri. În acest sens, J. S. Bruner (1957) atrăgea atenția asupra faptului că orice experiență perceptivă este produsul final al unei operații de categorizare, lărgind percepția spre reprezentare și judecată. Categorizarea a devenit astfel un aspect al cunoașterii sociale prin faptul că aceste categorii sociale sunt tipuri de scheme sociale care cuprind informații despre lume sub forma atributelor caracteristice și a exemplelor tipice ale categoriei. Ca urmare, o categorie socială, odată structurată și activată, nu indică numai apartenența unei persoane la un grup, dar face apel și la cunoașterea conținută în aceste structuri, adică la scheme și stereotipuri, care conțin diferite tipuri de cunoștințe factuale și afective privind o anumită categorie socială.

Va apărea astfel o grilă simplificată de lectură, categoriile preexistente reducând complexitatea lumii sociale. Dar, "a

simplifica" înseamnă "a sacrifica", spunea undeva Bachelard. În cazul de față este vorba despre un sacrificiu cognitiv.

Un aspect al acestui proces de simplificare ne interesează în mod direct pentru că este implicat în unele teorii ale percepției. El se sprijină pe rolul central pe care-l joacă procesul de inferență în funcționarea perceptivă. După cum sistemul de categorii trebuie să fie adaptat mediului, tot așa, informația primită de la acest mediu trebuie să se adapteze sistemului de categorii preexistente. Altfel spus, numeroase caracteristici ale obiectelor și evenimentelor din mediu trebuie să fie modificate pentru a putea fi integrate structurilor pe care le posedă subiectul. În caz contrar, categorizarea, ca unul din principalele sisteme de orientare a acțiunii și-ar pierde utilitatea.

Categorizarea, prin funcția sa de sistematizare a mediului ne face să vedem o lume mai structurată, mai bine organizată, în consecință mai explicabilă și controlabilă. Dar paralel, categorizarea permite să se dea socoteală de faptul că proprietățile categoriei în care obiectele sunt subiectiv incluse sunt asociate obiectelor categoriei.

În concepția lui H. Tajfel (1972), procesul general de categorizare acoperă două aspecte care pot induce reprezentări incorecte:

- inducția care constă în selectarea caracteristicilor compatibile ale obiectului cu sistemul de categorii preexistente, celelalte fiind îndepărtate. Se știe că există o dispersie, un decalaj și o lipsă de informații necesare pentru a permite individului să construiască o cunoaștere reală. În fața noilor informații, acesta le reinterpretează de manieră de a le integra propriului sistem, îndepărtând elementele contradictorii și făcând astfel familiar ceea ce este străin.

- deducția care constă în atribuirea unui obiect clasat într-o categorie, fără verificare suficientă, a caracteristicilor categoriei respective. Efectul produs este cel al unei tendințe spre totalizare și omogenizare intra-categorială. Astfel, H. Tajfel, A. Sheikh și R. Gardner (1964) studiind rolul stereotipului în percepția celuilalt au dedus că individul izolat este perceptul în primul rând prin imaginea și stereotipurile pe care ceilalți și le-au făcut despre grup.

Acestea sunt cele două activităţi cognitive subiacente procesului de simplificare din cadrul categorizării care prezintă o importanţă particulară în ceea ce priveşte categorizarea mediului social.

B.C.U. M. EMINESCU IAŞI

Ca atare, simplul fapt de a clasa stimuli în categorii diferite accentuează deosebirea perceptuală dintre stimuli, fiind vorba despre un fenomen de contrast care duce legic spre un fenomen de discriminare. Pe de altă parte, faptul de a clasa stimuli în aceiaşi categorie accentuează asemănările percepute între stimuli, fiind vorba despre un fenomen de asimilare care duce la stereotip.

Astfel, diferenţele dintre grupuri sunt exagerate, după cum diferenţele din interiorul grupurilor sunt minimalizate, ceea ce atrage după sine cele două tipuri de efecte, numite de către H. Tajfel, erori: supra-incluziunea şi supra-excluziunea în categorii, crescând în acest mod polarizarea uneia în raport cu cealaltă.

Comportamentul subiecţilor cu privire la membrii celorlalte categorii este sistematic discriminatoriu, subiecţii având tendinţa să favorizeze propriul grup şi să defavorizeze pe celelalte. Mai mult decât o diferenţă este vorba despre un tratament diferenţial inter- şi intra-grupal. Ca urmare, actualizarea la nivel reprezentaţional a apartenenţei la două grupuri distincte antrenează o discriminare în favoarea membrilor propriului grup, fenomen desemnat sub numele de sociocentrism (etnocentrism, când este vorba despre etnii).

În această ordine de idei, se impun două remarci. În primul rând trebuie recunoscut că fiecare actor social aparţine mai multor categorii care se pot suprapune parţial. În al doilea rând faptul că o aceiaşi realitate poate fi categorizată diferit. "Te voi iubi până când această aluniţă îmi va apărea ca un neg" spunea Julea Renan în Jurnal. Apare astfel pregnantă ambiguitatea inerentă oricărei categorizări.

În studiile ce urmează subiecţii implicaţi fac parte din grupuri obiective, dar explicit sau implicit se va ajunge la grupuri subiective de apartenenţă şi la modificări de categorizare, într-un demers de surprindere a determinanţilor şi consecinţelor categorizării. Acest demers nu va fi "metafizic" prin încercarea de a justifica motivele pentru care un membru al categoriei *este* ceea

ce este ci se va limita la un unghi de analiză "epistemologic", căutând o justificare a raţiunilor pentru care oamenii *consideră* că un membru al categoriei este ceea ce este, într-o situaţie dată.

5.2.3. Identitatea psiho-socială

"Eul"a fost privit întotdeauna ca ceva misterios, ieşit din comun, ca o entitate ce domină viaţa psihică a individului, singura răspunzătoare pentru comportamentul său. Este de netăgăduit faptul că identitatea rămâne un concept complex şi contradictoriu. Pe de o parte se mobilizează, inclusiv etimologic, ideea de a fi identic, de a fi asemănător cu alte obiecte sau fiinţe din lumea socialului, pe de altă parte ideea de unicitate, şi deci de distincţie, de diferenţiere de Celălalt. Identitatea oscilează astfel între alteritate radicală şi similaritate totală.

Psihologia cognitivă pleacă de la premisa că fiinţa umană construieşte activ o imagine a lumii, esenţială pentru evoluţia în mediu. Actorii sociali caută informaţii în mediu, le procesează şi desfăşoară comportamente potrivit reprezentării interne a acestor informaţii. Astfel, psihologia cognitivă va releva criteriile după care stimulii din mediu sunt selectaţi şi va explica modalitatea în care informaţiile despre aceşti stimuli sunt păstrate în memorie sau utilizate ca bază pentru acţiune. Schema, un alt concept cardinal al psihologiei cognitive a fost înţeleasă ca o structură cognitivă care consistă în reprezentarea unui domeniu de stimuli. Tratarea informaţiei constă în acest sens în formarea sau activarea schemei, integrarea noilor informaţii şi revizuirea schemelor pentru a le include.

Psihologia socială a preluat ideea potrivit căreia, dacă vrem să înţelegem comportamentul trebuie să ştim cum indivizii îşi organizează şi reprezintă mental lumea.

Cercetările din domeniul cogniţiei sociale, alături de multiplele *biais*-uri în prelucrarea informaţiei au condus la conceperea "eului" ca structură de cunoaştere sau ca un set de

structuri cognitive şi la ipoteza influenţei lui asupra procesării oricărei informaţii. Conceptul despre sine (self-concept) este văzut ca un sistem de cunoştinţe despre propriul "eu", folosit pentru a recunoaşte şi interpreta stimulii relevanţi pentru individ.

Cercetările mai vechi de psihologie s-au interesat în mod prioritar de conceptul despre sine văzut ca stabil, şi au atribuit faţelelor sale specifice au rol minor. C. Rogers, spre exemplu a descris "eul" ca fiind organizat şi consistent, dar a semnalat totuşi posibilităţile lui de schimbare. Reprezentantul cel mai cunoscut al concepţiei potrivit căreia "eul" ar fi o structură unitară, un nucleu dur al personalităţii, a fost G. Allport. La începutul anilor '70, K. Gergen recunoaşte că viziunea despre "eu" ca un corpus monolitic nu rezistă. Pe de altă parte, tradiţia sociologică înfăţişează "eu-l" ca activ, schimbător, chiar multiplu. De fapt, evoluţia persoanei în mediul social impune un concept despre sine dinamic şi maleabil. W. James însuşi consideră că avem tot atâtea "eu-ri" câte grupuri existente a căror opinie ne interesează. În opera lui G.H. Mead, "eu-rile" depind de numărul de roluri pe care le joacă actorul social.

Studiile efectuate în aria cogniţiei sociale încearcă să împace aspectele de stabilitate şi fluiditate, recunoscând însă tot mai des variaţiile conceptului de sine. Se admite, în prezent, că există argumente convingătoare care pledează în favoarea unui "eu" complex, cu multiple faţete, a cărei variabilitate corespunde diferitelor situaţii sociale pe care le traversează individul. În aceste condiţii stabilitatea şi caracterul integrat al corpusului concepţiilor despre sine continuă să funcţioneze ca o axiomă, chiar dacă flexibilitatea este explicată prin conceptul de "eu la lucru" (working self-concept). Ar exista, ca urmare, un set de concepţii despre sine foarte elaborat, cu o mare putere de influenţare asupra tratării informaţiilor şi care ar alcătui nucleul "eu-lui" (core self). În această formaţiune menită să asigure continuitatea identităţii ar fi incluse cele mai importante reprezentări despre sine. "Eu-l de lucru" este conceput ca o structură temporară, derivată din colecţia concepţiilor despre sine, a cărui configuraţie este determinată de evenimentele sociale actuale. Flexibilitatea, fără a presupune o radicală reorganizare îşi găseşte astfel expresia în variaţiile

conținutului "eu-lui de lucru". În ciuda variațiilor și a rolului tot mai însemnat atribuit fațetelor specifice, "eu-l" rămâne o structură cu extinse posibilități de a rezista la schimbare, exprimate în sentimentul de stabilitate, de continuitate a propriei ființe.

Componenta afectivă puternică diferențiază această structură de alte structuri cognitive.

În prezent, "eu-l" este tratat ca o structură activă ce modifică experiențele și mediază procesele intra- și inter-personale. Considerată ca structura cea mai vastă și cea mai accesibilă din memorie, ca structura cognitivă cu cea mai mare capacitate de a influența tratarea informațiilor, "eu-l" este înțeles de psihologia contemporană ca o componentă critică a sistemului afectiv-cognitiv al individului.

*
* *

"Dacă relativitatea se va dovedi adevărată, atunci germanii vor spune despre mine că sunt german, elveții că sunt cetățean elvețian și francezii că sunt un mare om de știință. Dacă însă teoria relativității se va dovedi falsă, francezii vor spune despre mine că sunt elvețian, elveții că sunt german, iar germanii că sunt evreu" (Albert Einstein).

Avem un Einstein fizicianul, evreul, germanul, rezidentul în Franța sau SUA. Sunt tot atâtea apartenențe, pe cât de reale pe atât de arbitrare. Aceasta este problema identității.

Orice curent socio-cognitiv cu rădăcini în cercetarea experimentală se articulează mai devreme sau mai târziu, la diferite niveluri cu acest concept de "identitate".

Identitatea și categorizarea sunt direct legate. "Identitatea socială se definește plecând de la efectele categorizării care decupează pentru individ mediul său social în așa fel încât face să apară propriul său grup și celelalte grupuri și constă într-un sistem de orientare care crează și definește locul particular al individului în societate" (Tajfel, 1972, p.292).

În inflația de studii asupra identității care există în prezent se pot observa două niveluri distincte de referire: nivelul *individual*

şi cel *social*. Această dihotomie, identitate personală - identitate socială, care este de fapt o reflectare a opoziţiei individ - societate, pare a fi un invariant.

Identitatea personală conţine atribute specifice individului, care-l fac unic şi diferit de altul, ceea ce se aseamănă cu concepţia lui G. Allport asupra personalităţii în formă idiografică, unde individul este un unicat. În concepţia lui C. Camilleri (1990) identitatea se confundă cu ceea ce în noi rămâne acelaşi, precizând însă că noi nu rămânem în realitate aceiaşi, excluzând schimbarea, ci negociind prin diferite proceduri articularea noului cu ceea ce l-a precedat în aşa fel încât noul să fie perceput ca având o relaţie acceptabilă cu ceea ce exista înainte. Astfel, cu toate că identitatea este trăită ca o constantă, ea nu este totuşi o constantă mecanică.

Identitatea socială se referă la faptul că un individ este caracterizat prin trăsături de ordin social care semnalează apartenenţa sa la un grup, categorie, poziţie pe care o ocupă în structura socială. Aceste identităţi sunt împărtăşite de cei ce ocupă aceleaşi poziţii, care au apartenenţe comune, ceea ce trimite spre polul de similitudine. În acelaşi timp, sentimentul de apartenenţă şi fenomenul de identificare cu grupul nu sunt posibile decât în raport cu alte grupuri de non-apartenenţă. Astfel, în identificarea socială, individul se vede asemănător cu "noi" dar diferit de "ei".

Deasemenea identităţii i se oferă două semnificaţii:

O înţelegere obiectivă, ca ansamblu al caracteristicilor pertinente definind un subiect şi permitând identificarea "din exterior". Identitatea rezultă, din această perspectivă, din poziţia subiectului în cultură şi societate, din apartenenţa sa la diferite categorii sociale. După părerea lui E. M. Lipianski, acestei perspective îi corespunde identitatea socială.

O percepţie subiectivă pe care o are un subiect despre individualitatea sa. După părerea Hannei Malewska, este vorba despre un ansamblu organizat de sentimente, reprezentări, experienţe şi proiecte de viitor, raportându-se la sine. Această viziune se suprapune identităţii individuale.

În urma celor spuse se poate afirma că identitatea socială poate fi definită ca o dimensiune a identităţii unui subiect referitoare la poziţia sa în structura socială, cum ar fi apartenenţa la

una dintre categoriile biopsihologice (sex, vârstă), la un grup (socioprofesional, etnic, național etc.) la un rol social (familiar, profesional, instituțional etc.) la o afiliere ideologică (biserică, partide, mișcări sociale etc.). Acestor poziții le sunt asociate zone ale conștiinței de sine subiective prin intermediul unor imagini, reprezentări, modele, sentimente și strategii pe care le suscită.

Sociologul american G. H. Mead a fost unul dintre primii care au considerat conștiința de sine nu ca pe un fenomen legat unic de individ, ci din contră ca un rezultat al proceselor sociale în care individul este inserat. El a încercat să demonstreze că fiecare actor social își percepe identitatea adoptând punctul de vedere al altora și al grupului social de apartenență. Oricât ar părea de absurdă, butada atribuită filosofului Hermann Keyserling - "Cel mai scurt drum spre sine însuși e acela împrejurul lumii" - conține un adevăr profund (S. Chelcea, 1994, p.57). Ca urmare, sentimentul de identitate este în mai mică măsură un dat substanțial al individualității decât rezultatul unui proces de socializare (interacțiunile, interiorizarea modelelor și valorilor grupului etc.).

Psihanalistul și antropologul american E. Erikson a dezvoltat o perspectivă comparabilă, fundamentând conceptul de identitate pe interacțiunea dintre mecanismele psihologice și factorii sociali: În consecință, sentimentul de identitate rezultă pe de-o parte dintr-o tendință inconștientă a subiectului de a stabili o continuitate în experiența sa subiectivă și de a căuta un sentiment de unitate și coerență pornind de la multiplicitatea identificărilor din copilărie. Pe de altă parte, sentimentul de identitate se sprijină pe identificările cu modelele propuse de grupurile sociale de care aparține subiectul. Identificarea apare astfel a fi reciprocă: grupul recunoaște individul ca pe un membru al său, iar individul se recunoaște în modelele identificatorii și prototipurile valorizate propuse de grup ca idealuri de personalitate. Astfel, "individul se judecă el însuși la lumina a ceea ce descoperă a fi modul în care alții îl judecă în comparație cu ei înșiși și prin intermediul unei tipologii semnificative în ochii lor" (E. Erikson, 1972, apud Grand dictionnaire de la psychologie, 1991, p.358).

E. Erikson subliniază că identitatea nu este o sumă a acestor diferite forme de identificare ci constituie o sinteză

dinamică ce rezultă dintr-un proces de asimilare şi acomodare a acestor identificări şi din interacţiunea dintre dezvoltarea personală şi influenţele sociale. Aceste procese au fost puse în lumină de către psihanaliză care a arătat importanţa identificărilor din copilărie şi mai ales constituirea Supra-eu-lui şi a Eu-lui ideal care provin din interiorizarea normelor, valorilor şi idealurilor parentale şi sociale.

Psihologia genetică şi psihologia socială au încercat să aprofundeze studiul procesului de interacţiune între dimensiunile personale şi sociale ale identităţii. P. Tap (1988, apud Grand dictionnaire de la psychologie, 1991, p.358) a propus noţiunea de "interstructurare" a subiectului şi a instituţiilor, noţiune ce ia în considerare mecanismele de identificare şi interiorizare a modelelor sociale, subliniind în acelaşi timp că nu este vorba despre o impregnare unilaterală şi mecanică a individului de către mediul său social. În concepţia lui P. Tap interstructurarea stă la baza unei dialectici între procesul de socializare, răspunzător de constituirea identităţii sociale şi procesul de identificare prin care subiectul se diferenţiază, se individualizează şi tinde să devină o unitate integrată şi originală ce acţionează prin practicile şi proiectele sale asupra mediului social.

În consecinţă, identitatea socială nu apare nici ca o simplă reflectare şi nici ca o însumare a rolurilor şi apartenenţelor sociale. Ea este o totalitate dinamică şi ierarhizată, unde diferite elemente interacţionează în complementaritate sau conflict. Ea se înscrie în jocul interacţiunilor cu ceilalţi (indivizi sau grupuri), rezultând din strategiile identitare prin care subiecţii tind să-şi apere existenţa şi vizibilitatea socială (C. Camilleri, 1990). Prin aceleaşi stategii identitare subiecţii tind şi să se integreze unor grupuri sociale căutând să se pună în valoare, dar şi o coerenţă interioară între diferitele lor identităţi circumstanţiale, faţete ale identităţii sociale activate de unele interacţiuni.

*
* *

Dar, după cum s-a putut observa identitatea individuală şi

cea socială nu pot fi despărțite căci identitatea individuală nu este altceva decât o însușire subiectivă a identității sociale. Conștiința unui actor social despre el însuși este marcată de categoriile de apartenență și de situațiile de relație cu celălalt. În același timp, multiplele dimensiuni ale identității sociale sunt mai mult sau mai puțin investite cu sens conform personalității subiectului.

O abordare care permite medierea individual/social, depășind hotarele dintre obiectiv și subiectiv, viziune la care aderăm, aparține lui L. Baugnet (1988). Este o viziune în care identitatea este abordată pornind de la procese de formare și transformare a realului, mediate prin discurs. Identitatea s-ar construi astfel prin procese socio-cognitive de reprezentare și categorizare a realului comun. Identificarea acestui real comun duce la recunoașterea unui conținut în interiorul unor frontiere hotărâte de subiectul colectiv prin categorizările sale, îl poziționează în roluri active/pasive, de actor/observator, exprimând în mod caracteristic angajarea/non-angajarea în fața unui real reprezentat. Identitatea colectivă apare astfel ca o "poziționare colectivă în fața mediului fizic și social, în fața destinului" (L. Baugnet, 1988, p.574)

În ciuda divergențelor dintre autori, există totuși puncte de consens în cercetările asupra identității. J. Kastersztein (1990, p.23-24) enumeră câteva dintre acestea. Sunt puncte de vedere regăsibile în cercetările ce urmază a fi prezentate.

- perspectiva dinamică asupra identității, în sensul că identitatea este concepută ca un proces care integrează diferite experiențe ale individului.

- importanța acordată interacțiunii în ceea ce privește geneza și dinamica identitară, între indivizi, grupuri, structuri sociale. În cadrul rețelelor de interacțiune, familiale sau sociale, care situează un individ în lume, în fiecare moment, se construiește și se reconstruiește ansamblul de trăsături care îl definește, prin care se definește față de ceilalți și prin care este recunoscut de către aceștia. Această abordare are o filiație în fenomenologia existențialistă (Sartre și Hegel) dar și în curentul interacționist care începând cu G. H. Mead accentuează asupra importanței "celuilalt".

- aspectul multidimensional şi structurat al identităţii, care se referă la faptul că situaţiile de interacţiune fiind diferite, ceea ce cere răspunsuri identitare diferite, aceste identităţi nu se asamblează printr-o juxtapunere, ci sunt integrate într-un tot structurat, mai mult sau mai puţin coerent şi funcţional.

- accentuarea asupra adaptabilităţii şi variabilităţii, plasticităţii structurilor identitare. Transpare ideea că identitatea nu este un dat, ci o configuraţie de posibilităţi de dezvoltare, care se pot sau nu actualiza, sau se actualizează şi apoi dispar. Constatarea unei stabilităţi a identităţii pare a fi mai mult în privirea observatorului decât în comportamentul actorului. Astfel, a fost operaţionalizat conceptul de "eu la lucru" care reflectă tocmai configuraţia luată la un moment dat de structura polimorfă care este identitatea actorului social. Identitatea circumstanţială nu este nici o deghizare şi nici o identitate trucată, ci o manifestare bazată pe capacităţi cognitive, afective, conative de adaptare la situaţii relaţionale. Această adaptare nu presupune o destructurare, ci din contră, o plasticitate a conexiunilor inter-identificatoare.

- acceptarea aspectului de unitate diacronică. În ciuda caracterului de mişcare, după situaţie, şi caracterului schimbător, după timp al identităţii, subiectul păstrează o conştiinţă a unităţii şi continuităţii sale şi este recunoscut de către alţii ca fiind el însuşi.

- abordarea identităţii în termeni de strategii identitare, care exprimă ideea că indivizii şi grupurile au o oarecare capacitate de alegere a grupului de apartenenţă şi de referinţă, adică au o oarecare capacitate de decizie asupra unei părţi a "eu-lui". Conceptul de strategie identitară subliniază tocmai caracterul relaţional şi dinamic al acesteia.

- pluralitatea identităţilor care postulează că nu există identităţi unice, universale şi a-istorice. Fiecare individ sau grup poate dispune succesiv sau chiar simultan de mai multe identităţi a căror materializare depinde de contextul istoric, social, cultural.

Astfel a fost repusă în discuţie interpretarea naturii identităţii, pentru că era implicit admis că identitatea este o entitate în sine, constituind un tot cu frontiere definite, format definitiv la vârsta adultă. De aici accentul pus în prezent asupra perspectivei dinamice, analizei interacţionale ca şi acceptarea unei dialectici

între permanent şi evolutiv. Ipoteza unei identităţi unice, universale şi a-istorice nu mai poate fi susţinută. Putem afirma astfel că fiecare individ şi fiecare grup poate dispune succesiv sau chiar simultan de mai multe identităţi a căror materializare depinde de contextul istoric, social sau cultural.

*
* *

Categorizarea, sistematizând şi ordonând mediul social joacă un rol în orientarea acţiunii şi în actualizarea valorilor. În această optică, ea este cea care regizează apartenenţa, care la rândul ei determină identitatea socială.

Apartenenţa ridică problema unui decupaj intra/out grup bazat pe o operaţiune de categorizare. Apartenenţa ca rezultat al procesului de categorizare, triază, clasează, departajează asemănătorul de diferit în ceea ce ne regăsim vs. în ceea ce nu ne recunoaştem. Se numesc "marcaje de apartenenţă" semnele plecând de la care un subiect se recunoaşte, în raport de care se identifică, cu care comunică. Ca proces categorizant, sentimentul de apartenenţă se naşte astfel dintr-o dublă mişcare ce în acelaşi timp uneşte ceea ce este asemănător, separându-l de tot ceea ce este diferit. Această muncă de categorizare intra/out-grup trage o linie de demarcaţie, o frontieră între interior şi exterior. Asemănătorul este acela în raport cu care subiectul se recunoaşte, este în interior, este inclus. Diferitul este acela în raport cu care subiectul nu se recunoaşte, opusul, exclusul. Este vorba despre o clasare care se operează *în* şi *prin* viaţa socială.

Apartenenţa se manifestă printr-un ataşament, exprimându-se printr-un sentiment de ordinul convingerii. Ea ţine de domeniul simţitului şi nu este exterioară subiectului. Identificarea cu apartenenţa este ca urmare emoţională, sentimentul de apartenenţă referindu-se la un raport cu mediul fizic sau social. Referindu-se la un "ego" colectiv, ea se stabileşte printr-o relaţie cu un "alter" social sau fizic. Însăşi munca de identificare constă în a diferenţia acest mediu şi se operează printr-o dublă mişcare ce se

stabileşte între mediu şi subiect, constituind astfel internul şi externul.

Se poate adăuga şi faptul că identificarea cu un grup nu este ceva dat. Identificarea pare a fi un proces reprezentaţional prin excelenţă. În acelaşi timp asimilant şi diferenţiator, ea devine un proces categorizant reprezentativ care stă la baza identităţii.

Dacă asemănarea se exprimă prin incluziune, diferitul se exprimă prin excluziune, procesul de categorizare care fondează identitatea delimitând astfel un grup intern şi separându-l de un grup extern. Identitatea colectivă apare astfel ca un mod de clasificare ce departajează pe baze relaţionale şi emoţionale, grupul intern de cel extern. Identificarea şi grupul intern se opun non-identificării şi grupului extern.

Decupajele între interior/exterior, intra/out, susţin alte decupaje: adevărat/fals, pozitiv/negativ, bun/rău. Un acelaşi grup dacă este văzut din interior sau din exterior este văzut diferit, negativ sau pozitiv, căci nu grupul în sine este important, ci privirea aruncată asupra sa contează.

Identificarea colectivă poartă asupra subiectului, şi prin acesta asupra investirii individului în societate printr-o definire a colectivului. Anumite circumstanţe, spre exemplu ameninţarea, despre care vom vorbi într-unul din studiile ce vor fi prezentate, poate accentua sentimentul de apartenenţă la grup.

*
* *

Deci identitatea colectivă apare ca un proces *socio-cognitiv*, provenind din reprezentări şi categorizări ale mediului fizic şi social, constituind un decodaj ce exprimă grupul în conturul său, proces structurant, care permite printr-o mişcare dialectică aprehensiunea mediului ca obiect pentru un subiect colectiv, care se poziţionează în raport cu el.

Identitatea ca producţie socio-cognitivă pare a privi relaţiile care se instaurează între indivizi şi mediu, între caractere individuale şi sociale. Baza identităţii constă în aceea că indivizii

se recunosc sau nu. Identitatea apare deci ca o recunoaştere. Ca urmare, identitatea colectivă trebuie văzută ca o producţie *socio-cognitivă categorizantă* pentru că în ea se exprimă frontierele socio-cognitive pe care subiectul şi le construieşte, categorizând şi autocategorizându-se.

Mergând mai departe se poate afirma că identitatea colectivă este de ordinul construitului. Procesul reprezentativ în joc în identitatea colectivă devine astfel o producţie *categorizantă socio-afectiv-cognitivă.* Identitatea (socială, etnică sau culturală) constituie astfel ansamblul modurilor de reprezentare şi tipul de sentimente care-l face pe individ să semene cu alţii cu care împărtăşeşte acelaşi rol, statut, credinţe şi care formează tot atâţia "noi", de care subiectul aparţine şi la care se referă. Consensul devine astfel o reglementare socio-cognitivă, loc al reprezentărilor colective care gestionează apartenenţa comună şi fondează apartenenţa identitară în cadrul proceselor inter-grupale.

Putem considera în acest sens că nu există grupuri "reale", ci grupuri categorizate prin reprezentări, iar aceste reprezentări variază în funcţie de apartenenţa celui ce le exprimă. În măsura în care aceste reprezentări generează o apartenenţă colectivă împărtăşită, ele acţionează asupra realităţii modificând-o. Altfel spus, identitatea colectivă, cucerită în funcţie de o categorizare împărtăşită, defineşte modul de a percepe, maniera de a înţelege realul a fiecărui grup. Identificarea vine din categorizări, exprimând ca urmare un proces şi un conţinut reprezentaţional. Normele colective exprimă regula care reflectă identitatea colectivă în munca sa socio-cognitivă de categorizare iar identitatea socială trasează frontierele grupului printr-un procedeu de incluziune-excluziune, bazat pe procesul de identificare.

În următoarele două studii am încercat să explorăm în mod special relaţia dintre identitatea socială şi afilierea grupală, urmărind modul în care subiecţii îşi trăiesc identitatea socială într-un context de interacţiuni sociale reale, în situaţii normale şi în situaţii de "criză" când identitatea se simte ameninţată.

5.2.4. Empatie şi categorizare socială

Luând în considerație aceste perspective teoretice, ne punem întrebarea dacă nu cumva categorizările sociale şi fenomenul identității au valoare explicativă pentru unele dintre variațiile de comportament empatic puse mai sus în evidență.

Ipoteza studiului ce urmează a fi prezentat este următoarea: *Unul dintre factorii care influențează gradul de acuratețe al conduitei empatice rezidă în categorizările subiective care plasează partenerul într-o categorie "noi" sau "ceilalți".*

Plasându-ne astfel în psihologia relațiilor dintre grupuri, empatia poate fi considerată ca "un transport imaginativ în modul de a gândi, simți, acționa al propriului grup (auto-empatie sau empatie intra-grupală) sau al unui grup, altul decât cel de apartenență al subiectului empatizator (hetero-empatie sau empatie inter-grupală) cu scopul de a prelua perspectiva acestuia printr-o retrăire a unei secvențe existențiale" (Ruxandra Gherghinescu, 1998).

Conform ipotezei făcute, încadrarea partenerilor de comunicare empatică în categoria "noi" va favoriza activarea potențialului empatic, în timp ce pregnanța categoriei "celălalt" va inhiba manifestările empatice.

În încercarea de a demonstra această ipoteză am pornit de la faptul că dacă diferențele de acuratețe ale empatiei inter-grupale față de cea intra-grupală sunt în marea majoritate a cazurilor semnificative din punct de vedere statistic, după cum am arătat într-un capitol precedent, apar totuși câteva excepții pe care ne propunem să le analizăm în continuare.

1. O primă excepție se înregistrează în una dintre cercetările mai sus amintite şi face referire la comportamentul empatic al profesorilor. Cu toate că tendința în valori absolute a mediilor empatiei inter- şi intra-grupale se menține, diferența nu este semnificativă ($z = 0,13$; $p>.10$), ceea ce înseamnă că profesorii pot să se transpună la fel de acurat atât în psihologia celorlalți membrii ai propriului grup cât şi în psihologia membrilor grupului complementar (al elevilor). Datele pe care le avem sugerează că

această facilitate de transpunere constituie un apanaj al profesorilor, decurgând din specificul activității didactice și înscriindu-se într-un profil al competenței didactice.

Dar se poate sugera și o altă explicație axată pe ideea că în cazul subiecților la care ne-am referit, probele ar măsura două tipuri de comportament empatic intra-grupal ce se desfășoară la nivelul a două sub-grupuri complementare ce formează de fapt un singur grup, în percepția pe care o au profesorii asupra situației pedagogice.

Este o explicație axată pe sistemul de categorizare, implicând o inserție mai mare a socialului în mecanismele cognitive individuale. Putem lansa astfel ipoteza că la baza acestor rezultate ar sta de fapt un tip diferit de categorizare, care dacă la elevi (unde diferența empatiei inter- / intra-grupale este puternic semnificativă) își păstrează dihotomia "noi elevii "/ "ei profesorii" la profesori ar apărea o unificare printr-o categorie supraordonată, cum ar fi spre exemplu: "noi, cei implicați într-o situație pedagogică", ceea ce ar transforma empatia inter-grupală în una intra-grupală, facilitând-o prin luarea în considerație a informațiilor provenite din ambele puncte de vedere. În esență ar fi vorba despre poziționarea profesorilor "în fața clasei" vs."în clasă".

Datele cercetării nu au făcut însă posibilă la momentul respectiv validarea acestei ipoteze, care a rămas doar o ipoteză ce își căuta confirmarea.

2. Și în cea de-a doua cercetare amintită (unde se încerca o analiză a empatiei în cadrul relațiilor inter-etnice) s-a înregistrat o excepție. În această cercetare au fost formate două grupuri de subiecți pe baza analizei răspunsurilor la un chestionar de identificare cu grupul etnic.

Indicele de identificare cu grupul etnic a fost dedus din mai multe probe. În prima probă am considerat ca fiind un indicator al identificării cu grupul, gradul în care subiecții percep existența unor diferențe între grupurile lor și grupurile etnice de non-apartenență. Aceasta se justifică prin faptul că, în general, se poate afirma că problemele identitare nu apar decât atunci când apare diferența, pentru că nu este necesară afirmarea propriului grup decât în fața unuia diferit. De aceea se poate presupune că cu cât

identificarea la grupul etnic este mai puternică, cu atât diferența dintre acesta și celelalte grupuri etnice va fi percepută ca fiind mai pregnantă.

În proba a doua, grupurile de apartenență ca și cele de non apartenență sunt nominalizate, urmărindu-se conform aceluiași principiu, percepția asemănărilor dintre propria etnie și celelalte etnii.

Am considerat că percepția unei diferențe mari sau foarte mari la prima proba și a unei asemănări mici sau foarte mici între grupul etnic de apartenență și celelalte grupuri la cea de-a doua probă, semnifică o identificare puternică cu grupul.

Următoarea probă aduce în discuție mai multe apartenențe categoriale și identitățile sociale corespunzătoare. Este vorba despre categorii profesionale, de vârstă, confesionale, politice, etnice etc. și de identitățile aferente. Subiecții au avut ca sarcină să aprecieze fiecare identitate după importanța pe care o are în ochii săi. Acordarea unei importanțe mari identității etnice poate fi considerată ca semn al pregnanței acestei identități în conștiința subiectului.

La aceste trei probe răspunsurile subiecților au fost măsurate pe o scală cu 5 trepte.

Proba a patra a constat dintr-o problemă de identități încrucișate, unde au fost utilizate categorii etnice și socio-profesionale (ex.:"Între cine credeți că există mai multe elemente comune: între un medic român și un medic maghiar sau între un medic român și un muncitor român?"). În acest caz identitatea etnică a concurat cu alte identități posibile. Dacă medicul român este văzut ca fiind mai asemănător cu medicul maghiar, aceasta înseamnă că subiectul a luat drept criteriu de referință profesia și nu apartenența etnică a celor doi, ceea ce înseamnă că nu s-a raportat la această problemă prin identitatea sa etnică. Am considerat că o puternică identificare cu grupul etnic face puțin probabil acest răspuns, în acest caz criteriul etnic fiind cel pregnant. Corespunzător, diferențele vor fi percepute ca fiind mai mari inter-etnic și mai mici intra-etnic (conform teoriei categorizării sociale), și deci medicul român va părea mai asemănător cu muncitorul român decât cu medicul maghiar.

A treia şi a patra probă ţin cont de faptul că unele identităţi par a fi esenţiale pentru subiecţi, determinând alegerea identitară şi investirea în aceste identităţi.

Pe baza răspunsurilor la aceste întrebări s-a calculat un indice complex de identificare cu grupul etnic.

Pornind de la medie +/- 1 sigma s-au obţinut cele două grupuri de subiecţi etichetate în scopul uşurării manipulării conceptelor ca subiecţi "centraţi pe grupul etnic" şi subiecţi "echicentraţi".

Din primul grup (subiecţi "centraţi pe grupul etnic") au făcut parte 6 români, 11 maghiari şi 15 germani. Este vorba despre subiecţi care percep diferenţele etnice şi culturale existente în prezent ca fiind mari; percep asemănări mici între alte etnii şi propria etnie; utilizează de regulă la problemele de identităţi încrucişate criteriul etnic; valorizează puternic identitatea etnică în detrimentul altor identităţi posibile Sunt deci subiecţi ce valorizează exclusiv identitatea etnică, operând decupaje în realitatea socială numai pe baza acestui criteriu. În cazul acestor subiecţi diferenţa dintre media performanţelor empatice la proba de empatie inter-grupală (22,5) şi cea intra-grupală (16,1) este puternic semnificativă ($z = 4,82$; $p<.01$), corespunzător tendinţei puse deja în evidenţă. Sunt subiecţi ce par a se închide în direcţia celorlalte grupuri etnice, deschizându-se asupra propriului grup, ceea ce atrage după sine o reducere a capacităţii de transpunere în psihologia "celorlalţi" ca şi o facilitare în intuirea psihologiei propriului grup. Evaluările şi predicţiile făcute de către aceştia primesc în mai mică măsură confirmări din partea "celorlalţi", ceea ce se reflectă în mai slaba acurateţe a empatiei inter-grupale.

Excepţia menţionată o constituie însă al doilea grup, cel al subiecţilor "echicentraţi", care este format din 15 români, 6 maghiari şi 6 germani. Sunt subiecţi ce percep existenţa în România a unor diferenţe etnice şi culturale mici; percep existenţa multor asemănări între celelalte etnii şi propria etnie; utilizează în problema identităţilor încrucişate şi criterii non-etnice. Este vorba deci despre subiecţi care păstrând un oarecare echilibru între identitatea etnică şi celelalte identităţi, operează decupaje în realitatea socială care au ca suport şi alte criterii decât cel etnic. La

aceşti subiecţi s-a constatat lipsa unei diferenţe semnificative între empatia inter- şi intra-grupală (15,1 - 14,0; z = 1,08; p>.10). Ei par a prezenta o aceiaşi deschidere atât faţă de propriul grup cât şi faţă de "ceilalţi", diferiţi din punct de vedere etnic. Pentru ei "ceilalţi" au o aproape aceiaşi transparenţă ca şi grupul "noi".

Diferenţele de comportament empatic înregistrate între aceste două grupuri (subiecţi "centraţi pe grupul etnic" / subiecţi "echicentraţi") este dificil de explicat pentru că este greu de admis ca argument o înzestrare cu potenţialităţi empatice de la natură sau ca urmare a unor activităţi specifice, aşa cum ar fi fost posibil de explicat performanţele empatice superioare ale profesorilor, pentru că aceştia nu fac parte din acele grupuri profesionale pentru care se admite empatia ca trăsătură aptitudinală de personalitate. La fel de greu de admis ar fi şi lipsa capacităţilor empatice ale subiecţilor "centraţi pe grupul etnic", contrazisă de performanţele empatice obţinute în situaţia intra-grupală. De aceea am încercat să căutăm o explicaţie la nivelul activării diferite a potenţialelor empatice individuale în relaţie cu modul de categorizare, întorcându-ne la ipoteza decupajelor categoriale, decupaje ce pot viza uneori şi categorii supraordonate de apartenenţă.

*
* *

Aceste rezultate obţinute din cercetări diferite converg deci în final către punerea în discuţie a grupurilor subiective de apartenenţă şi a efectelor lor asupra manifestărilor empatice.

Cu toate că grupurile obiective de apartenenţă, constituie un procedeu de categorizare rapid iar utilizarea lor beneficiază de un consens general implicit, utilizarea lor în continuare nu face posibilă explicarea excepţiilor puse în evidenţă, motiv pentru care ne-am îndreptat atenţia asupra unor apartenenţe non-oficiale, susţinute de criterii subiective, trăite de către înşişi indivizii implicaţi, apartenenţe care considerăm că au o valoare explicativă mai mare.

Dacă în prima cercetare supoziţiile asupra categorizărilor

subiective nu au depăşit statutul de supoziţii, în cea de-a doua, verificarea ipotezei a fost posibilă luând în consideraţie gradul în care subiecţii investigaţi se percep ca fiind reprezentativi pentru o categorie supraordonată, numită metaforic "locuitorii arcului carpatic" şi comparându-l cu gradul în care aceiaşi subiecţi se percep din punctul de vedere al reprezentativităţii pentru grupul obiectiv de apartenenţă (propria etnie). Indicele de reprezentativitate a fost calculat ţinând seama de gradul de asemănare dintre imaginea de sine şi imaginea grupurilor puse în discuţie.

Analiza datelor relevă că subiecţii "centraţi pe grupul etnic" se văd mai puţin reprezentativi pentru categoria supraordonată "locuitorii arcului carpatic" (indice de reprezentativitate 3,1) decât subiecţii "echicentraţi" (indice de reprezentativitate 6,5), ceea ce constituie o diferenţă foarte semnificativă din punct de vedere statistic: $z = 5,8$; $p < .01$.

O analiză pe procente arată că din grupul subiecţilor "echicentraţi" 62,9% se văd ca fiind puternic reprezentativi pentru categoria supraordonată, în timp ce numai 18,8% dintre subiecţii "centraţi pe grupul etnic" se văd puternic reprezentativi pentru această categorie (vezi anexa C, tab.1).

Paralel, numai 11,2% dintre subiecţii "echicentraţi" se percep ca fiind slab reprezentativi ca "locuitori ai arcului carpatic" în timp ce 43,7% dintre subieţii "centraţi pe grupul etnic" se consideră a fi slab reprezentativi pentru acest spaţiu.

Pare că subiecţii "echicentraţi" se văd mai reprezentativi pentru un spaţiu simbolic în care sunt primiţi şi cei care pentru subiecţii "centraţi pe grupul etnic" rămân "ceilalţi". În această situaţie empatia inter-grupală se poate transforma în empatie intra-grupală, preluând din calităţile ei din punctul de vedere al acurateţei. Aceasta se poate datora faptului că în categoria "noi" au fost admişi şi "ceilalţi".

O comparaţie între indicii de reprezentativitate pentru categoria supraordonată şi grupurile obiective de apartenenţă (de români, maghiari şi germani din Transilvania) la subiecţii "centraţi pe grupul etnic" şi la subiecţii "echicentraţi" relevă unele aspecte interesante (vezi anexa C, tab.2).

Astfel, subiecţii "centraţi pe grupul etnic" se văd

semnificativ mai reprezentativi pentru grupul lor obiectiv de apartenenţă (indice de reprezentativitate 5,4) decât pentru categoria supraordonată (indice de reprezentativitate 3,1), $z = 2,92$; $p<.01$. La subiecţii "echicentraţi", fie ei români, maghiari sau germani, se remarcă însă un echilibru relativ între investirea în grupul obiectiv de apartenenţă (indice de reprezentativitate 5,3) şi grupul subiectiv supraordonat "locuitorii arcului carpatic" (indice de reprezentativitate 6,5), această diferenţă nefiind semnificativă din punct de vedere statistic ($z = 1,40$; $p>.10$). Mai mult, nu apare o diferenţă semnificativă între indicii de reprezentativitate pentru grupul obiectiv de apartenenţă între subiecţii "centraţi pe grupul etnic" şi cei "echicentraţi" (5,4 - 5,3; $z = 0,13$; $p>.10$). Diferenţa dintre aceste două grupuri de subiecţi apare doar atunci când ne referim la reprezentativitatea pentru o categorie subiectivă supraordonată, ceea ce pune în evidenţă o dialectică mai profundă la nivelul grupurilor obiective şi subiective de apartenenţă.

În concluzie pare a fi vorba despre frontierele grupurilor, frontiere delimitate şi trăite subiectiv, însoţite de investire. Important devine atunci de ştiut cine este perceput ca fiind înăuntru şi cine este lăsat pe dinafară, cine este "noi" şi cine rămâne "celălalt".

Prin lărgirea frontierelor unui spaţiu, transpunerea în psihologia celui care din punctul de vedere al grupurilor obiective este "celălalt", dar care din punctul de vedere al grupurilor subiective nu este văzut ca "celălalt", atrage după sine consecinţele oricărui act empatic reuşit. Este vorba despre o cunoaştere mai acurată şi despre comprehensiune, care la rândul lor susţin noi demersuri empatice.

În final, rămân interogaţiile asupra modalităţilor de derigidizare a frontierelor "noi" / "ceilalţi" prin crearea unor grupuri subiective de apartenenţă care ar putea facilita creşterea reacţiilor empatice pentru cel care ieri era "celălalt" dar care astfel devine membru al grupului "noi", proces care fără a atinge vechile identităţi, le îmbogăţeşte. Este vorba despre grupuri care să transceadă grupuri obiective, despre categorii supraordonte, capabile să producă investire prin poziţionarea în faţa unui destin comun.

5.3. STUDIUL 3. EMPATIE ŞI DISCURS NATIONALIST

Ca un alt argument pentru a susţine ideea influenţei diferitelor situaţii asupra acurateţei conduitelor empatice, aducem în discuţie următorul studiu care este o încercare de a pune în evidenţă un factor care poate inhiba cunoaşterea şi comunicarea empatică în situaţie şi anume prezenţa *discursurilor de factură naţionalistă* într-un acelaşi spaţiu de coabitare multietnic.

În această secţiune este adusă explicit în discuţie *identitatea etnică.*

O identitate colectivă cum este cea etnică, înseamnă nu numai ceea ce face unitatea unei etnii şi diferenţa sa în raport cu alte grupuri, adică un ansamblu singular de caracteristici proprii care semnifică această unitate şi această diferenţă, dar şi permanenţa acestui grup în timp, prin istorie, în ciuda tuturor schimbărilor care au afectat-o.

Identitatea etnică şi atributele care o definesc sunt nu numai acceptate dar şi interiorizate de către indivizii care nu pun în discuţie legitimitatea discursului care-i desemnează printr-o anumită identitate.

Deci identitatea etnică rezultă dintr-un postulat de existenţă, dintr-o mişcare de afiliere, din conştiinţa unei apartenenţe. Ea se naşte dintr-o confruntare cu "ceilalţi" şi dintr-o diferenţiere de "ceilalţi" şi este subiectiv asumată.

Identitatea etnică trimite către o memorie colectivă prin care grupul îşi recunoaşte un trecut comun, pe care îl rememorează, îl comentează, îl interpretează şi îl reinterpretează. Se tezaurizează mituri de descendenţă în care membrii unei etnii percep că au o origine comună. Aceasta se datoreşte faptului că etniile au o dublă trebuinţă: pe de o parte, de rădăcini istorice în trecut, iar pe de altă parte, de posibilitatea de a se proiecta ca grup în viitor. Aceste două aspecte constituie o dimensiune temporală care este o componentă importantă a identităţii etnice, pentru că etnia este ceea ce îi uneşte pe indivizii cu trecutul şi cu viitorul, făcându-i

astfel să simtă că nu mai sunt singuri într-un prezent populat de persoane pe care nu le cunosc.

Identitatea etnică poate coexista cu o mulțime de alte identități sociale, care pot fi pregnante sau nu, după circumstanțe și cu care poate intra în conflict. S. Freud afirma în Psychologie collective et analyse du moi (apud L. M. Lipianski, 1992, p.119): "Fiecare individ participă astfel la mai multe suflete colective: al rasei, al clasei, comunității confesionale, statutului etc". Introducerea explicită a identității etnice în această cercetare se justifică prin faptul că identitatea etnică ocupă un loc specific printre celelalte identități colective. Această specificitate este legată de investirea considerabilă pe care o poate suscita din partea membrilor grupului. Este cunoscut faptul că ea se află la originea celor mai mari sacrificii, de la eroismul cel mai dezinteresat, până la cel mai agresiv șovinism. Sub acest aspect ea poate concura numai cu identitatea religioasă și poate cu cea politică.

Forța identității etnice trăită subiectiv este diferită după epoci și circumstanțe. Ea poate deveni paroxistică atunci când se simte în pericol și se reactualizează mai ales când este confruntată cu alte identități etnice. Dar mai ales ea poate fi exacerbată din cauza evenimentelor și a propagandei, fiind foarte vulnerabilă la manipulare. "În psihologia mulțimii, burghezul mediocru se transformă fie în erou, fie în călău" afirma S. Moscovici (1988, p.74). Se poate întâmpla uneori ca "eroul" și "călăul" să fie una și aceiași persoană. Privirea care îi definește astfel aparține însă unor grupuri diferite.

Astfel identitatea etnică va ocupa un loc privilegiat în elaborarea unei construcții a realului, va dicta modalități de gândire, simțire, acțiune.

Studiul ce urmează a fi prezentat pornește de la ipoteza că *în situațiile caracterizate prin prezența discursurilor de tip naționalist se poate produce o diminuare a acurateței empatiei inter-grupale acompaniată de o creștere a acurateței empatiei intra-grupale.*

Oportunitatea de a testa ipoteza de mai sus ne-a fost oferită la începutul anului 1995 ca urmare a faptului că în 1994 Transilvania a cunoscut o perioadă de exacerbare a discursurilor de

tip naţionalist, atât de partea română cât şi de partea maghiară. Din luna septembrie 1994, în special, moment în care s-au reluat discuţiile asupra tratatului româno-ungar, articolele de factură naţionalistă din cotidienele de limbă română şi maghiară s-au înmulţit considerabil.

Haller Istvan (1995) oferă o analiză a semnelor de naţionalism reflectate în presa locală din Târgul-Mureş în perioada 1 iulie 1994 - 1 februarie 1995. Temele naţionaliste se intersectează, îsi răspund. Sunt câteva teme ale căror ecouri se aud de pretutindeni.

Analizând articole din cotidiene de limbă română şi maghiară Haller Istvan scoate în evidenţă câteva teme în jurul cărora gravitează discursul naţionalist. În urma analizei de conţinut pe care am efectuat-o asupra acestor teme a rezultat că naţionaliştii români şi maghiari se poziţionează de o parte şi de alta a unei aceleiaşi oglinzi, imitându-se reciproc. Astfel putem menţiona tema *"ni se pregăteşte ceva"* când articolele din presa maghiară sugerează că preşedenţia României, folosindu-se de partidele naţionaliste, pune la cale un conflict inter-etnic, iar cele româneşti consideră că politica maghiară pune la cale dezmembrarea României. O altă temă este tema *"conflictelor inter-personale"*, prezentate drept conflicte inter-etnice, în care conform cotidienelor româneşti maghiarii lezează grav drepturile românilor sau conform ziarelor maghiare, românii lezează grav drepturile maghiarilor.

Într-o altă temă, cea a *"plângerilor istorice"* revendicările de drepturi sunt bazate pe un substrat istoric, ca şi cum ele ar trebuie acordate pentru nedreptăţile suferite de maghiari de la primul război mondial încoace. Este vorba despre un stil de argumentaţie similar argumentaţiei unor publicaţii naţionaliste româneşti care par să considere că drepturile cerute de maghiari nu pot fi acordate pentru că în cursul istoriei românii au fost cei care au suferit mai mult. Tema *"întărirea sentimentului minoritar"*, este o altă formă de a crea anxietate în rândul populaţiei maghiare, prin intermediul întăririi sentimentului de minoritar. Este vorba despre un minoritar care este expus voinţei majorităţii. În acest sens se subliniază scăderea numerică a populaţiei maghiare din Transilvania, sugerându-se că această scădere ar constitui un

pericol. De cealaltă parte a baricadei transpare *tema "majorității persecutate de minoritate"*. Sunt articole care se sprijină pe sentimentul minoritar al majorității de data aceasta, sugerând ideea că majoritatea are nevoie de ocrotire legală în fața minorității.

O altă tema este cea a *"drepturilor revendicate privite ca ieșite din comun și periculoase"*. Este vorba despre articole în care revendicările sau propunerile venite în special din partea minorității maghiare, sunt considerate ca fiind anormale și chiar periculoase.

Iată doar câteva exemple de teme care s-au încrucișat câteva luni în ziarele din Transilvania. După cum constata M. Wieviorka (1994, p.75), se pare că mulți dintre noi continuăm încă să interpretăm lumea "într-un sens care se polarizează pe țapi ispășitori, pe un Altul care este bine de evitat, de exploatat sau eliminat".

Am considerat că aceste discursuri naționaliste purtate atât din partea românilor cât și din cea a maghiarilor pot deteriora temporar climatul social și nu vor rămâne fără repercursiuni asupra nivelului cognitiv individual, al implicării în identitatea etnică, asupra categorizărilor efectuate și prin aceasta asupra acurateței empatiei. De aceea în primăvara anului 1995 ne-am întors în Transilvania, aplicând aceleași teste (test de empatie intra- și inter-grupală, chestionar de identificare cu grupul etnic, test de reprezentativitate pentru etnia proprie și pentru categoria supra-ordonată "locuitorii arcului carpatic"). Deci cele trei probe au fost aplicate de doua ori și anume înainte și după perioada de exacerbare a discursurilor naționaliste din Transilvania, unui grup de 231 de subiecți, dintre care 89 de români, 77 de maghiari și 65 de germani, aceștia din urmă constituind un lot de control, deoarece ei nu au fost nici surse și nici ținte de discurs naționalist.

Am urmărit din nou gradul de implicare în identitatea etnică, reprezentativitatea pentru grupuri obiective și subiective de apartenență (categorizările noi / ceilalți) și nivelul empatiei intra- și inter-grupale.

Rezultate:

1. *Gradul de identificarea cu grupul etnic de apartenență*

La acest nivel am urmărit posibilele reacţii identitare, comparând datele obţinute la prima testare cu cele culese ulterior în ceea ce priveşte nivelul de identificare cu grupul etnic (vezi anexa D, tab.1).

O analiză nediferenţiată, pe întreg lotul, pune în evidenţă prezenţa unei reacţii identitare. Gradul de identificare cu propriul grup etnic devine semnificativ mai mare (puternic) după perioada de discurs naţionalist: (150 s. - 81 s.); [3,10 - 3,50]; $z = 3,25$; $p<.01$). Aceste date pot fi explicate prin sentimentul de pericol şi insecuritate pe care îl declanşează exacerbarea discursurilor naţionaliste. Analiza itemilor testului de identificare cu grupul etnic arată cum deosebirile inter-etnice devin mai pregnante în timp ce asemănările încep să treacă pe locul secund, identitatea etnică revine în centrul atenţiei şi importanţa ei printre celelalte identităţi posibile creşte. Deasemenea se pot observa activări ale categorizărilor în termeni de grupuri etnice. Pare să fie vorba despre o întoarcere spre propriul grup etnic, o centrare asupra sa pusă în evidenţă prin această creştere a implicării în identitatea etnică.

O analiză a reacţiilor înregistrate la fiecare etnie în parte aduce câteva date suplimentare. Astfel, dacă în ceea ce priveşte românii şi maghiarii reacţia identitară este asemănătoare, înscriindu-se pe linia pusă în evidenţă:

români: (50 s. - 39 s.); [2,70 - 3,20]; $z = 2,55$; $p<.02$

maghiari: (50 s. - 27 s.); [3,20 - 3,80]; $z = 2,82$; $p<.01$

germanii, consideraţi ca lot de control, nu prezintă o creştere semnificativă din punct de vedere statistic a gradului de identificare cu grupul etnic: (50 s. - 15 s.); [3,40 - 3,50]; $z = 0,89$; $p>.10$. Lipsa acestei reacţii identitare poate fi explicată prin faptul că germanii nu au fost implicaţi în discursul naţionalist, ca urmare ei nu şi-au simţit identitatea ameninţată.

Am continuat cu o analiză la nivelul repartiţiei procentuale a subiecţilor în categoriile "puternic identificat cu grupul etnic" (PI), "mediu identificat cu grupul etnic" (MI) şi "slab identificat cu grupul etnic" (SI). Luând în consideraţie categoriile astfel formate conform sigmei obţinute la prima testare, am obţinut o repartiţie conform tabelului (vezi anexa D, tab.2).

Analiza pe întreg lotul ne arată o creştere semnificativă din

punct de vedere statistic a procentului de subiecți din categoria "puternic identificat cu grupul etnic" de la prima testare la a doua testare: (150 s. - 81 s.); [21,3% - 37%]; t = 2,49; p<.02>.01. În același timp se înregistrează o scădere la fel de semnificativă a procentului de subiecți din categoria "slab identificat cu grupul etnic": (150 s. - 81 s.); [18% - 6,2%]; t = 2,40; p<.02>.01.

Dacă la subiecții români au apărut diferențe semnificative statistic la analiza mediilor indicatorilor de identificare cu grupul, la o anliză procentuală aceste diferențe semnificative se șterg: puternic-identificat: (50 s. - 39 s.); [12% - 28,2%]; t = 1,84; p>.10, dar se păstrează în ceea ce privește subiecții slab-identificați: (50 s. - 39 s.); [30% - 10,3%]; z = 2,1; p<.05>.02.

La subiecții maghiari diferențele se mențin și la comparația procentuală a datelor din prima și a doua testare: puternic-identificat: (50 s. - 27 s.); [22% - 44,4%]; t = 2; p<.05>.02, diferență semnificativă; slab-identificat: (50 s. - 27 s.); [12% 0%]; t = 1,80; p<.10>.05, ceea ce reprezintă o tendință spre semnificație.

Diferența de comportament între români și maghiari se poate datora faptului că maghiarii sunt minoritari, deci se simt mai vulnerabili din punct de vedere identitar, ceea ce atrage după sine o creștere a procentului de subiecți puternic-identificați și o tendință de scădere a celor slab-identificați, ceea ce nu se observă la românii care sunt majoritari în zonele investigate.

Nu avem date despre zonele în care populația română este minoritară, dar cu titlu de ipoteză pentru un studiu ulterior putem presupune că în acest context este posibil să apară modificări mai puternice la români decât la maghiari.

Dacă privim repartițiile înregistrate în cazul grupului de subiecți germani nu constatăm nici o modificare semnificativă a procentelor de subiecți încadrate în cele 3 categorii între cele două testări: puternic-identificat: (50 s. - 15 s.); [30% - 46,7%]; t = 1,20; p>.10; mediu-identificat: (50 s. - 15 s.); [58% - 46,7%]; t = 0,80; p>.10; slab-identificat: (50 s. - 15 s.); [12% - 6,6%]; t = 0,62; p>.10. Și în urma acestei analize subiecții germani par a se comporta altfel decât cei români și maghiari, comportament ce poate fi explicat prin faptul că ei nu au fost atinși de discursurile naționaliste.

2. *Gradul de reprezentativitate pentru grupuri obiective şi subiective de apartenenţă*

Acest segment de cercetare îşi propune analiza datelor privitoare la autopercepţia gradului de reprezentativitate pentru grupul etnic de apartenenţă, pentru grupul de origine şi pentru categoria supraordonată "locuitorii arcului carpatic", la români, maghiari şi germani înainte şi după discursurile naţionaliste.

Analiza semnificaţiei diferenţelor dintre medii, la o analiză pe întregul lot (150 subiecţi la prima testare şi 81 subiecţi la a doua testare) arată modificări semnificative din punct de vedere statistic atât în ceea ce priveşte reprezentativitatea pentru cele două grupuri obiective de apartenenţă cât şi pentru grupul subiectiv de apartenenţă. Se observă astfel o creştere a gradului de reprezentativitate pentru etnia proprie ($z = 2,74$; $p<.01$), o creştere similară a gradului de reprezentativitate pentru etnia de origine ($z = 2,75$; $p<.01$) şi o scădere a gradului de reprezentativitate pentru categoria supraordonată ($z = 2,34$; $p<.02>.01$) (vezi anexa D, tab.3).

La populaţia română modificările rămân semnificative din punct de vedere statistic (reprezentativitatea pentru etnia proprie creşte: $z = 2,65$; $p<.01$; reprezentativitatea pentru "arcul carpatic" scade: $z = 2,03$; $p<.05>.02$). Excepţia o constituie diferenţa dintre mediile reprezentativităţii la prima şi a doua testare în ceea ce priveşte etnia de origine (românii din Regat), unde nu apare o diferenţă semnificativă ($z = 0,25$; $p>.10$).

La populaţia maghiară se înregistrează o creştere a gradului de reprezentativitate pentru propriul grup de apartenenţă, maghiarii din Transilvania ($z = 2,05$; $p<.05>.02$), ca şi pentru grupul de origine, ungurii din Ungaria ($z = 2,04$; $p<.05>.02$). Aceste creşteri semnificative din punct de vedere statistic sunt acompaniate de o scădere de reprezentativitate la fel de semnificativă pentru categoria supraordonată ($z = 2,13$; $p<.05>.02$).

În ceea ce priveşte populaţia germană, lotul de control, se poate remarca o contrazicere a rezultatelor obţinute pe tot eşantionul, în sensul inexistenţei vreunei diferenţe semnificative de reprezentativitate între cele două testări pentru nici unul dintre cele

trei grupuri de apartenenţă (reprezentativitate pentru etnia proprie: z = 0,62; p>.10; reprezentativitate pentru etnia de origine: z = 1,18; p>.10; reprezentativitate pentru "locuitorii arcului carpatic": z = 0,58; p>.10). La aceşti subiecţi lipsa de modificare a gradului de identificare cu grupul de apartenenţă pare a nu produce modificări ale reprezentativităţii pentru nici unul dintre grupurile puse în discuţie.

În schimb, subiecţii români şi maghiari, par a fi afectaţi de discursurile naţionaliste. Ca urmare s-au înregistrat creşteri semnificative ale gradului de identificare cu grupurile de apartenenţă, ceea ce pare a atrage după sine modificări semnificative în modul de percepere al reprezentativităţii. Aceste modificări merg în două direcţii:

- o creştere a gradului de reprezentativitate pentru grupurile de apartenenţă obiective (excepţia o constituie românii, care nu-şi modifică gradul de reprezentativitate pentru etnia de origine)

- o scădere semnificativă a gradului de reprezentativitate pentru grupul de apartenenţă subiectiv "locuitorii arcului carpatic".

Această scădere de reprezentativitate reprezintă un fel de retragere pe plan mental din zona de coabitare (zona lui "noi" multi-etnic) spre grupurile oficiale de apartenenţă. Transpare astfel o segregare pe plan mental "noi" / "ceilalţi", la subiecţii români şi maghiari, de care par a fi răspunzătoare discursurile naţionaliste. Sprijinindu-se pe grupurile obiective de apartenenţă, aceşti subiecţi par a se izgoni reciproc, la nivel simbolic, din spaţiul de coabitare, ne mai recunoscându-se, devenind străini într-un joc în care câştigul unuia echivalează cu pierdere pentru celălalt

Pentru populaţia germană viaţa a mers mai departe, fără interludii naţionaliste în plan social şi fără modificării ale modului de categorizare pe plan mental, după cum sugerează datele recoltate. Faptul că la prima testare la germani s-a înregistrat cel mai înalt indice de identificare cu grupul de apartenenţă, care însă a rămas neschimbat şi la a doua testare, sugerează că este vorba despre o caracteristică culturală a acestora. Gradul de reprezentativitate neschimbat ne înfăţişează un grup care rămâne în spaţiul de coabitare multietnic, unde "ceilalţi" rămân "noi". Cauza

poate fi faptul că nici o miză etnică nu a devenit pregnantă pentru germani, aşa cum a devenit pentru românii şi maghiarii direct interesaţi de conţinutul tratatului româno-ungar.

În continuare s-a procedat la analiza procentuală a subiecţilor incluşi în categoriile "bun-reprezentativ" (BR)," mediu-reprezentativ" (MR) şi "slab-reprezentativ" (SR) pentru grupuri obiective şi subiective, la prima şi a doua testare (vezi anexa D, tab.4).

Analiza procentuală pe întreg lotul arată un procent semnificativ mai mare de subiecţi ce se percep a fi bun-reprezentativi pentru etnia proprie la a doua testare, 35,8%, faţă de prima testare, 20% ($t = 2,72$; $p<.01$). De asemenea se înregistrează un procent semnificativ mai mare de subiecţi care se percep ca bun-reprezentativi pentru etnia de origine la a doua testare, 24,7%, faţă de 10,7% la prima testare ($t = 2,86$; $p<.01$). Paralel, procentul de subiecţi care se percep bun-reprezentativi pentru categoria supraordonată scade de la 42% la prima testare la 28,5% la a doua testare, scădere semnificativă din punct de vedere statistic ($t = 2,09$; $p<.05>.01$).

În ceea ce priveşte subiecţii care se consideră slab-reprezentativi pentru etnia proprie nu se observă vreo modificare semnificativă între prima şi a doua testare (20% - 14,8%; $t = 1$; $p>.10$). În schimb se observă o scădere, de la 33,3% la 22,2%, ce capătă o tendinţă spre a fi semnificativă atunci când este vorba despre etnia de origine ($t = 1,81$; $p<.10>.05$). Procentul de subiecţi ce se consideră a fi slab-reprezentativi ca locuitori ai "arcului carpatic" prezintă o tendinţă spre creştere de la 26% la prima testare la 37% la a doua ($t = 1,80$; $p<.10>.05$).

O analiză procentuală pe grupuri de români, maghiari şi germani oferă o imagine mai nuanţată asupra modificărilor survenite în ceea ce priveşte gradul de reprezentativitate pentru cele trei grupuri de apartenenţă. Aceste date pot fi comparate cu tendinţele obţinute prin analiza procentuală efectuată pe întreg lotul pe de-o parte şi cu rezultatele recoltate la subiecţii germani, unde nici procentul de subiecţi bun-reprezentativi şi nici procentul de subiecţi slab-reprezentativi în raport cu cele trei grupuri de apartenenţă nu este modificat semnificativ de la o testare la alta. De

aceea prezentăm mai întâi datele obținute de la subiecții germani (vezi anexa D, tab.5).

Comparațiile procentuale efectuate între prima și a doua testare ne înfățișează următoarea situație:
Procentul de subiecți germani buni-reprezentativi pentru:

etnia proprie: [28% - 33,3%]; t = 0,39; p>.10

arcul carpatic: [38% - 46,7%]; t = 0,59; p>.10

etnia de origine: [2% - 6,7%]; t = 0,92; p>.10

Nu se înregistrează nici o diferență semnificativă.

Procentele de subiecți germani slab-reprezentativi pentru:
etnia proprie: [10% - 6,7%]; t = 0,38; p>.10
arcul carpatic: [22% - 20%]; t = 0,16; p>.10
etnia de origine: [50% - 40%]; t = 0,67; p>.10

Nici de data aceasta nu se înregistrează vreo diferență semnificativă din punct de vedere statistic.

Pentru etnia proprie, la subiecții români crește procentul de bun-reprezentativi (t = 2,65; p<.01), dar nu scade semnificativ cel de slab-reprezentativi (t = 0,53; p>.10) (vezi anexa D, tab.6).

Pentru etnia de origine, procentul de subiecți nu se modifică între testări nici în ceea ce privește subiecții ce se văd bun-reprezentativi (t = 0,83; p>.10) și nici în ceea ce privește procentul de subiecți ce se vede slab-reprezentativi (t = 0,16; p>.10).

Procentul de subiecți ce se văd bun-reprezentativi ca locuitori ai "arcului carpatic" scade de la prima testare (58%) la a doua testare (33,3%), scădere semnificativă din punct de vedere statistic (t = 2,20; p<.05>.02), dublată de modificări nesemnificative ale procentului de subiecți care se consideră slab-reprezentativi (24% - 33,3%; t = 1,09; p>.10).

În ceea ce privește subiecții maghiari, repartiția procentuală se înfățișează corespunzător tabelului (vezi anexa D, tab.7).

La maghiari apare o tendință de creștere a procentului de subiecți bun-reprezentativi pentru propria etnie de la 24% la 44,4%

(t = 1,81; p<.10>.05), neînsoțită însă de o scădere semnificativă a procentului de subiecți slab-reprezentativi (t = 1,07; p>.10). În ceea ce privește reprezentativitatea pentru etnia de origine se înregistrează o creștere semnificativă a procentului de subiecți ce se consideră bun-reprezentativi de la prima la a doua testare, de la 12% la 33,3% (t = 2,69; p<.01), dublată de o scădere tot nesemnificativă a procentului de subiecți ce se percep slab-reprezentativi (t = 0,88; p>.10). În ceea ce privește reprezentativitatea pentru categoria supraordonată se înregistrează o descreștere semnificativă a procentului de subiecți care se percep ca bun-reprezentativi (t = 2; p<.05) și din nou nici o modificare semnificativă din punct de vedere statistic în ceea ce privește procentul de subiecți ce se consideră slab-reprezentativi pentru acest grup de apartenență subiectiv (t = 1,67; p>.10).

Apare evident că modificările dintre prima și a doua testare se manifestă mai mult la polul subiecților bun-reprezentativi decât la cel al subiecților slab-reprezentativi, unde scăderile în valori absolute în cazul reprezentativității pentru grupurile oficiale de apartenență și creșterile tot în valori absolute la nivelul reprezentativității pentru grupul subiectiv de apartenență nu sunt suficient de accentuate pentru a căpăta semnificație statistică.

Pare că, pentru români și maghiari, dacă la prima testare categorizarea pregnantă se referea la un "noi" axat pe grupul neoficial de apartenență, în urma influențelor exercitate de discursurile naționaliste, aceasta se subactivează în mare măsură, luându-i locul un decupaj în realitatea socială care desparte pe "noi" de "ceilalți" din punct de vedere etnic, urmând grupurile etnice oficiale.

3. *Empatia intra-grupală*

Conform ipotezei făcute, în urma creșterii gradului de identificare cu grupul etnic și a creșterii gradului de reprezentativitate pentru acesta, acuratețea conduitei empatice intra-grupale, ar trebui să sufere o creștere corespunzătoare, ca reflexie a creșterii gradului de coeziune a grupului la români și maghiari. W. Doise arată că la nivel experimental, "confruntarea unui grup cu un altul, poate în anumite condiții să suscite o

strângere a legăturilor în interiorul grupului", fenomen pe care îl denumeşte efectul de "sfântă uniune " (union sacrée) (W. Doise, 1982, p.1191).

Datele recoltate însă nu confirmă ipoteza. (vezi anexa D, tab.8).

Analiza pe întreg lotul a semnificaţiilor diferenţelor dintre mediile empatiei intra-grupale obţinute la prima şi la a doua testare nu arată diferenţe de creştere semnificative a acesteia ($z = 0,82$; $p>.10$).

Nici analiza pe subloturi nu relevă vreo creştere semnificativă de acurateţe:

români: (50 s - 39s.); [15,1 - 12,4]; $z = 0,57$; $p>.10$

maghiari: (50 s. - 27 s.); [14,3 - 13,9]; $z = 0,41$; $p>.10$

germani: (50 s. - 15 s.); [15,5 - 15,6]; $z = 0,23$; $p>.10$

Pare că nivelul de acurateţe al empatiei intra-grupale nu este influenţat de modificările semnificative ale gradului de identificare cu grupul etnic de apartenenţă.

Analizând semnificaţia diferenţelor dintre procentele de subiecţi încadraţi în categoriile "bun-empatic" (BE), "mediu empatic" (ME) şi "slab-empatic" (SE) intra-grupal, la prima şi la a doua testare prin utilizarea sigmei de la prima testare (1 sigma = 3,4), obţinem următoarea repartiţie (vezi anexa D, tab.9).

Analizate pe întreg lotul, procentele de subiecţi ce se încadrează în categoriile bun, mediu şi slab empatic la nivel intra-grupal nu este modificată (bun-empatic: $t = 1,12$; $p>.10$; mediu-empatic: $t = 0,48$; slab-empatic: $t = 0,75$). Nici analiza pe subloturi nu pune în evidenţă modificări semnificative din punct de vedere statistic (români: bun-empatic: $t = 0,28$; $p>.10$; mediu-empatic: $t = 0,16$; $p>.10$; slab-empatic: $t = 0,50$; $p>.10$; maghiari: bun-empatic: $t = 0,66$; $p>.10$; mediu-empatic: $t = 0,19$; $p>.10$; slab-empatic: $t = 0,57$; $p>.10$; germani: bun-empatic: $t = 0,43$; $p>.10$; mediu-empatic: $t = 0,17$; $p>.10$; slab-empatic: $t = 0,07$; $p>.10$).

Se poate observa cum de data aceasta românii şi maghiarii, în ceea ce priveşte comportamentul empatic intra-grupal, se comportă la fel ca germanii (lotul de control), în ciuda modificărilor survenite în ceea ce priveşte gradul de reprezentativitate pentru grupurile obiective şi subiective de

apartenență și a identificării cu grupul etnic.

Totuși se poate pune în discuție repartiția procentuală în cele trei categorii (bun, mediu și slab empatic) în interiorul grupului la lotul de subiecți maghiari care se comportă diferit de celelalte două loturi. Este vorba despre semnificația diferenței dintre procentul de subiecți care se încadrează în categoriile "bun-empatic" / "mediu-empatic", unde se înregistrează o diferență semnificativă ($t = 3,2$; $p<.01$), în timp ce la a doua testare ea devine nesemnificativă ($t = 1,58$; $p>.10$). Este vorba despre o comasare a subiecților în aceste două categorii, în perioada următoare discursului de tip naționalist pe care nu o regăsim la români (bun-empatic / mediu-empatic: prima testare: 50 s.;18% - 68%; $t = 5,1$; $p<.01$; a doua testare: 39 s.; 20,5% - 69,2%; $t = 3,99$; $p<.01$) și nici la germani (bun-empatic / mediu-empatic: prima testare: 50 s.; 4% - 82%; $t = 7,99$; $p<.01$; a doua testare: 15 s. 6,7% - 80%; $t = 3,96$; $p<.01$).

Deasemenea, spre deosebire de români și germani, unde nu apar diferențe semnificative între procentul de subiecți încadrați în categoriile "bun-empatic" și "slab-empatic" nici la prima testare (bun-empatic / slab-empatic: români: 50 s.; $t = 18\% - 14\%$; $t = 0,55$; $p>.10$, germani: 50 s.; 4% - 14%; $t = 1,75$; $p>.10$) și nici la a doua testare (bun-empatic / slab-empatic: români: 39 s., 20,5% - 10,3%; $t = 1,16$; $p>.01$; germani: 15 s.; 6,7% - 13,3%; $t = 0,59$; $p>.10$), la subiecții maghiari se înregistrează o tendință spre semnificație la cea de-a doua testare (27 s.; 33,3% - 11,1%; $t = 1,88$; $p<10>.05$), demonstrând o oarecare creștere a procentului de subiecți cu performanțe bun-empatice la nivel intra-grupal. De această situație credem că poate fi făcut răspunzător tot statutul minoritar al maghiarilor, ținând cont de zonele din care au fost recoltate datele.

De remarcat și procentele scăzute de subiecți germani care se încadrează în categoria "bun-empatic" (4% la prima testare și 6,7% la a doua, față de 18% și 20,5% la români și 26% și 33,3% la maghiari), în timp ce procentul de subiecți încadrați în categoria "slab-empatic" (14% și 13,3%) sunt asemănătoare cu cele înregistrate la români (14% și 10,3%) și maghiari (16% și 11,1%). Aceste aspecte se pot datora tot unor particularități culturale ale

germanilor.

Datele prezentate ne duc spre concluzia că acurateţea empatiei intra-grupale nu suferă modificări în urma perioadei de discurs naţionalist. Nu se înregisrează acea stare de "sfântă uniune" despre care vorbea W. Doise, această parte a ipotezei infirmându-se. Menţionăm totuşi conduita empatică intra-grupală a subiecţilor maghiari care prezintă unele modificări, atribuind-o sentimentului de minoritari a acestora, într-o zonă majoritar populată de români.

4. *Empatia inter-grupală*

În ceea ce priveşte empatia inter-grupală, ipoteza face predicţii asupra scăderii acurateţei acesteia, la români şi maghiari, ca urmare a separării pe plan mental dintre "noi" şi "ceilalţi" şi a creşterii gradului de identificare cu grupul de apartenenţă. Această scădere de acurateţe ar reflecta o deteriorare a cunoaşterilor şi comunicărilor empatice ce poate apare în urma discursurilor de factură naţionalistă.

Analiza pe întreg lotul nu relevă însă nici o modificare în sensul scăderii acurateţei empatiei între prima şi a doua testare ($17,9 - 18,4$; $z = 0,77$; $p>.10$).

Analiza pe subloturi nu pune nici ea în evidenţă modificări semnificative între prima şi a doua testare (vezi anexa D, tab.10).

Nici la acest nivel de analiză nu se pot pune în evidenţă scăderi semnificative ale acurateţei empatice:
români: (50 s. - 39 s.); [16,9 - 17,8]; $z = 1,01$; $p>.10$
maghiari: (5O s. - 27 s.); [17,9 - 18,6]; $z = 0,96$; $p>.10$
germani: (50 s. - 15 s.); [19,3 - 19,5]; $z = 0,31$; $p>.10$

Mergând însă mai în profunzime şi anume analizând relaţiile empatice pe care le întreţine fiecare etnie în parte cu celelalte două etnii, datele exprimă diferenţieri clare între comportamentul empatic inter-grupal al românilor şi maghiarilor pe de-o parte şi cel al germanilor, pe de alta (vezi anexa D, tab.11).

Astfel, acurateţea empatică a subiecţilor români faţă de maghiari scade semnificativ între prima şi a doua testare ($z = 2,05$; $p<.05$) în timp ce acurateţea empatiei în relaţie cu germanii rămâne neschimbată ($z = 0,86$; $p>.10$).

Şi la populaţia maghiară se înregistrează o scădere a

acurateței empatiei semnificativă în raporturile de empatizare cu românii ($z = 2,42$; $p<.02$), în timp ce în raporturile cu germanii nu se înregistrează nici o modificare ($z = 0,46$; $p>.10$).

În ceea ce privește germanii, aceștia nu prezintă modificări de acuratețe în cadrul relațiilor lor empatice inter-grupale nici când au ca parteneri pe români ($z = 0,05$; $p>.10$) și nici când au ca parteneri pe maghiari ($z = 0,37$, $p>.10$).

Datele relevă deci că acuratețea empatică nu se modifică între prima și a doua testare decât la grupurile implicate în discursul naționalist (români și maghiari), în aceste cazuri, scăderea empatiei manifestându-se numai în direcția grupului vizat de acest discurs (față de maghiari în cazul românilor și față de români în cazul maghiarilor). Grupul care nu este nici sursă și nici țintă de discurs naționalist, germanii, nu-și modifică în nici un fel conduita empatică față de celelalte două grupuri din spațiul de coabitare.

Pornind de la sigma 5,4, de la media obținută la prima testare (18,1), s-au obținut categoriile "bun-empatic" (BE) cu scoruri sub 12,7, "slab-empatic" (SE) cu scoruri peste 23,5 și "mediu-empatic" (ME) cu scoruri cuprinse între 12,7 și 23,5. Aplicând aceste intervale la datele obținute la cea de-a doua testare, se obține următoarea repartiție procentuală (vezi anexa D, tab.12 și 13).

Urmărind repartiția procentuală a subiecților români și maghiari în categoriile "bun-empatic" și "slab-empatic" în relațiile de empatizare cu celelalte două etnii se poate din nou observa un comportament diferențiat după grupul țintă și modificat între prima și a doua testare.

Se poate astfel constata la populația română o creștere a procentului de subiecți din categoria "slab-empatic" (de la 18% la 38,5%) atunci când grupul țintă este cel al maghiarilor. Această creștere este semnificativă ($t = 2,07$; $p<.05>.02$). Și la polul subiecților bun-empatici se poate constata o scădere de la 30% la 20,5%, scădere care însă nu este semnificativă din punct de vedere statistic ($t = 0,96$; $p>.10$).

La populația maghiară modificările sunt mai vizibile atunci când este vorba despre procentele de subiecți din categoriile "bun-

empatic" şi "slab-empatic" în relaţiile empatice cu românii. Astfel, la a doua testare se înregisrează o scădere semnificativă a procentului de subiecţi din categoria "bun-empatic", de la 20% la 3,7% ($t = 2,08$; $p<.05>.02$). Paralel, se poate observa şi creşterea la fel de semnificativă a procentului de subiecţi din categoria "slab-empatic", de la 14% la 51,6% ($t = 3,45$; $p<.01$).

Această scădere a procentului de subiecţi din categoria "bun-empatic" şi creştere a procentului de subiecţi din categoria "slab-empatic" pare să se manifeste selectiv, vizând doar grupurile angajate în discursul naţionalist. În raporturile empatice cu grupurile de germani, nici românii şi nici maghiarii nu-şi modifică conduita empatică.

Astfel, se poate observa în relaţia empatică a românilor cu germanii că diferenţa procentelor de subiecţi din categoria "bun-empatic" între prima şi a doua testare este nesemnificativ ($t = 1$; $p>.10$), după cum la fel de nesemnificativă rămâne şi diferenţa dintre procentele de subiecţi înscrişi în categoria "slab-empatic" la prima şi a doua testare ($t = 0,30$; $p>.10$).

În mod asemănător, nici la lotul de maghiari nu se observă diferenţe semnificative între testări, la o analiză procentuală (bun-empatic: $t = 0,43$; $p>.10$; SE: $t = 0,78$; $p>.10$) a acurateţei empatiei inter-grupale faţă de germani.

La germani nu se observă modificări ale empatiei inter-grupale nici în relaţie cu subiecţii români şi nici cu cei maghiari. Modificările procentuale ale subiecţilor din categoriile "bun-empatic" şi "slab-empatic" nu sunt semnificative:

- germani - români: bun-empatic: (50 s. - 15 s.); [8%-7%]; $t = 0,16$; $p>.10$
  slab-empatic: (50 s. - 15 s); [30%- 26,7%]; $t = 0,24$; $p>.10$
- germani - maghiari: bun-empatic: (50 s. - 15 s.); [8% - 7%]; $t = 0,16$; $p>.10$
  slab-empatic: (50 s. - 15 s.); [16% - 20%]; $t = 0,36$; $p>.10$

Se poate constata că modificările înregistrate la această

analiză a procentelor de subiecți încadrați în categoriile "bun-empatic" și "slab-empatic" nu apar decât la grupurile implicate în discursurile naționaliste. Aceste date sugerează din nou legătura dintre acesta și nivelul mai scăzut al empatiei.

Concluzii:

În urma unei perioade marcate de discursuri naționaliste ce s-au desfășurat într-un spațiu de coabitare, s-au înregistrat modificări semnificative în ceea ce privește gradul de identificare cu grupul etnic de aparatenență, gradul de reprezentativitate pentru diferite grupuri obiective și subiective de apartenență și acuratețea conduitei empatice inter-grupale. Creșterea gradului de identificare cu grupul etnic de apartenență pe care se axează categorizările făcute, după cum arată datele care pun în evidență o creștere semnificativă de reprezentativitate pentru acestea, precum și scăderea acurateței conduitei empatice inter-grupale, au survenit numai la grupurile care se vizau reciproc prin discursuri naționalise și anume românii și maghiarii.

În ceea ce privește grupurile de români și maghiari cele mai pregnante modificări au survenit la maghiari. O explicație posibilă poate decurge din faptul că datele au fost recoltate în zone în care populația maghiară este minoritară iar modificările survenite în gradul de identificare și reprezentativitate pentru etnia proprie erau menite să păstreze specificul identitar. În consecință se poate presupune că dacă datele ar fi fost culese în zone în care populația maghiară este majoritară, rezultatele ar fi fost altele, ceea ce rămâne de dovedit. Această afirmație relevă caracterul circumstanțial, relativ al rezultatelor acestei cercetări, care se bazează pe date ce nu pot și nu trebuie să fie absolutizate.

Populația germană, al cărei comportament rămâne neschimbat la testările dinainte și de după perioada vizată, din punctul de vedere al dimensiunilor analizate, prezintă totuși unele caracteristici ce o disting față de români și maghiari. Este vorba despre gradul mare de identificare cu grupul etnic de apartenență, reprezentativitate mare pentru etnia proprie, empatia inter-grupală mai scăzută. Aceste particularități pot fi tributare unui anumit specific cultural și nu pot fi imputate discursurilor naționaliste

pentru că rămân neschimbate de la o testare la alta.

Nu a fost posibilă punerea în evidenţă a cauzalităţii modificărilor înregistrate la români şi maghiari decât în mod global, cu referire la discursurile naţionaliste. Având în vedere că în cazurile analizate cele două grupuri erau în acelaşi timp surse şi ţinte ale discursurilor de tip naţionalist nu reiese din date care din aceste două ipostaze au avut impact mai mare asupra modificărilor survenite şi nici modul în care se determină sau se potenţează reciproc.

Toate aceste date ne conduc către ideea de variaţie situaţională a conduitei empatice, variaţie dependentă de anumiţi factori, unul dintre aceştia fiind categorizările efectuate.

Astfel o aceiaşi persoană poate avea o empatie bună aunci când partenerul de empatizare face parte din grupul "noi" şi o empatie semnificativ mai scăzută atunci când partenerul face parte dintre "ceilalţi".

Aceleaşi variaţii pot fi puse în evidenţă şi dacă privim în timp şi surprindem o schimbare în categorizare, când o parte din "noi" devin "ceilalţi", antrenând după sine caracteristici ale empatiei inter-grupale şi anume o acurateţe mai scăzută.

Pare că întotdeauna faţă de "noi" empatia va fi mai bună, atrăgând după sine cunoaştere, înţelegere şi comunicare mai eficientă, decât faţă de "ceilalţi". De aici maxima importanţă pe care o capără faptul de a fi categorizat în una sau alta din aceste două categorii.

Dacă la baza empatiei între oameni, este necesară prezenţa perceperii trăsăturilor comune de umanitate, limba, prin etichetele verbale pe care le vehiculează pare să distrugă această legătură, comprehensiunea umană fiind astfel ameninţată. Este vorba despre o formă insidioasă de determinism verbal care rezidă în modul de utilizare al acestor etichete verbale pentru a categoriza, departaja, separând un grup de restul şi făcând să reiasă diferenţele. Acest proces de categorizare verbală pare a fi în mod particular primejdios pentru că el facilitează pierderea din vedere a ceea ce este comun, după cum rezultă din judecăţile subiective, uneori arbitrare şi nefondate asupra realităţii subiacente.

Rezultă deci că o situaţie nu produce modificări ale

comportamentului empatic în mod direct ci prin intermediul proceselor de categorizare, iar în spatele acestora se pot găsi mize identitare.

*
* *

La începutul acestei lucrări am relatat o poveste petrecută undeva, într-un cartier din Bucureşti. Este un caz particular, banal, relativ inofensiv, extras din viaţa cotidiană care ilustrează peripeţiile relaţiei cu Celălalt la scară redusă. Dar el ne poate duce cu gândul ca şi rezultatele cercetării de mai sus, la o problemă larg dezbătută în filosofie, cea a unităţii şi diversităţii, la modul de a gândi diversitatea, iar la modul general la cea a unităţii speciei umane şi a pluralităţii culturale.

Este pluralitatea un obstacol în calea unităţii speciei umane, prea adesea prezentată ca o necesitate, o datorie în numele căreia ar trebui eventual revizuită o pluralitate stânjenitoare?

Sfârşitul de secol XX pare să aducă numai conflicte interculturale: războaie religioase, rasism şi dezbinări între minorităţile etnice, ceea ce lasă impresia că nu poate exista o colaborare paşnică între culturi paralele, că demersurile empatice sunt sortite din start eşecului. Din această perspectivă ne confruntăm cu problema raportului dintre unitate şi pluralitate: oare unitatea este un fundament prealabil pentru care orice pluralitate reprezintă o primejdie sau, dimpotrivă ea este rezultatul armoniei dintre aceste culturi paralele?

Pluralitatea culturilor poate fi percepută ca un obstacol în sensul în care ea ne împiedică să îl transformăm pe Celălalt în semenul nostru. Dacă Celălalt nu împărtăşeşte aceleaşi obiceiuri, dacă opţiunile sale culturale şi modul în care vede lumea sunt diferite, atunci pluralitatea culturilor este responsabilă pentru imposibilitatea punerii de acord. Că urmare, dacă deplângem fenomenul pluralităţii culturale, înseamnă că regretăm dispariţia unei baze unice, care poate fi furnizată doar de ideea de natură, termenul de "natură" dobândind în acest context o universalitate

care-i depăşeşte conţinutul real. Mai concret, natura devine astfel o normă. Diferenţele apar în acest context ca abateri de la normă, în timp ce în realitate ele nu se abat de la natură ci de la o anumită idee culturală. Transpare astfel ridicarea propriei culturi la nivel de normă, singura valabilă şi, ca atare, model obligatoriu de urmat.

În acest caz putem prezenta unificarea culturală ca o reacţie la neajunsurile ce rezultă din pluralitate, atitudine ce încurajează pe fiecare să creadă că propria cultură trebuie erijată în normă de referinţă. Acesta este de fapt cultul etnocentrismului. Celălalt este investit cu titlul de "celălalt" numai datorită diferenţelor sale deşi nimic nu ne îngăduie să afirmăm că o construcţie socială asupra realităţii împărtăşită de un grup sau altul este în sine mai bună decât alta, ele având la bază mize identitare şi de coeziune a grupului. Trebuie deci să acceptăm să considerăm diversitatea drept o bogăţie şi nu un obstacol, căci unitatea poate tolera diversitatea.

Morala acestei digresiuni filosofice se referă la apelul de a rezista tentaţiei de a face din "celălalt" un alter ego ce nu poate fi evaluat decât prin comparaţie cu noi şi nu poate fi judecat decât după propriile criterii, conştientizând faptul că existăm datorită privirii "celuilalt" îndreptată asupra noastră. Ca urmare, unitatea este posibilă datorită diversităţii, căci altfel ea nu ar mai reprezenta decât uniformitate standardizată.

Poate nu întâmplător, Comisia internaţională pentru educaţia secolului al XXI-lea aparţinând de UNESCO, prezidată de Jaques Delors, în Raportul Delors pune accentul pe 4 stâlpi ai unui nou tip de educaţie, unde alături de a învăţa să cunoşti, a învăţa să faci, a învăţa să exişti, se înscrie şi *a învăţa să trăieşti alături de ceilalţi*. A trăi alături de ceilalţi nu înseamnă pur şi simplu tolerarea Celorlalţi cu diferenţele lor de opinie şi credinţă sau navigarea prin meandrele posibilelor conflicte. A trăi alături de Ceilalţi nu înseamnă nici adoptarea unei strategii de a ne preface că îi ascultăm pe Ceilalţi, rămânând în acelaşi timp convinşi de justeţea absolută a propriilor convingeri.

A trăi alături de Ceilalţi înseamnă de fapt a te recunoaşte pe tine însuţi în chipul Celuilalt. Prin antrenarea potenţialităţilor prezente în psihismul uman, empatia pare să constituie una din

căile prin care putem învăța să trăim alături de Ceilalți.

5.4. STUDIUL 4. VALORI ȘI REPREZENTĂRI SOCIALE ÎN TRANSGRESAREA GRUPURILOR - ANALIZA DE CAZ

În studiul precedent am investigat două situații diferite de coabitare multietnică, în momente anterioare și posterioare intervenției unei perioade de discurs naționalist, perioadă care a marcat un fel de transgresare a grupului supraordonat în sensul separării. Aceasta a fost pusă în evidență prin relevarea unor modificări referitoare la nivelul de identificare cu grupul obiectiv de apartenență, percepția reprezentativității pentru diferite grupuri și repercursiunile acestora asupra nivelului acurateței empatice, care s-a dovedit a fi dependentă de situație.

În studiul ce urmează am încercat să surprindem "in statu nascendi" procesul de trecere dintr-o categorie în alta, proces însoțit pe plan subiectiv de alte modificări ce vor fi puse în evidență, încercând din nou să urmărim dependența empatiei de situație.

Grupul vizat îl constituie clasa terminală (clasa a XIII-a) a Școlii Normale, grup format din subiecți ce în mod obiectiv sunt încă elevi, dar care încep să se comporte aidoma profesorilor. Este vorba în acest caz despre o transgresare a grupului pe plan subiectiv care precede și probabil pregătește trecerea într-o nouă categorie. Situația vizată a fost definită ca o situație de pre-competență didactică și se referă în special la semnificațiile subiective conferite ei de către elevii clasei a XIII-a.

Dacă datele comparate în studiul precedent au fost recoltate într-un moment de început și de final relativ al unei perioade în care schimbări obiective (discursul naționalist) au fost puse în evidența și au determinat schimbările subiective (modificări ale gradului de identificare cu grupul, al reprezentativității pentru diferite grupuri și ale acurateței empatice), în acest studiu vom încerca să analizăm modificările survenite la

elevii acestei clase pe parcursul unei perioade când pe plan exterior nu apare nici o schimbare obiectivă, elevii de clasa a XIII-a păstrându-şi statutul de elevi. Am încercat să realizăm acest demers prin comparare cu subiecţii din categoria pe care o vor părăsi (elevii) şi cu subiecţii din categoria spre care se îndreaptă (profesorii), într-o situaţie de pre-competenţă didactică.

Pre-competenţa didactică a fost studiată atât din punctul de vedere al unor valorizări operate de către elevii clasei a XIII-a şi al reprezentărilor sociale la care aderă ca grup cât şi din punctul de vedere al performanţelor la probele de comportament empatic inter-grupal şi intra-grupal

O analiză factorială (Gh. Neacşu, S. Marcus, Ruxandra Gherghinescu, Doina Săucan, 1995) având ca subiecţi 50 de elevi din clasa terminală a Şcolii Normale au pus în evidenţă un factor care condensează trei componente ale competenţei didactice (aptitudinea empatică, orientarea helping şi inteligenţa) cu saturaţii între .36 şi .59. După părerea autorilor acest factor ar putea fi identificat "ca stil sau conduită (didactică) participativă calificată mai ales prin spirit empatic şi altruist (pro-social). El s-a înscris printre alţi factori definitorii a ceea ce a fost numit pre-competenţă didactică. De ce pre-competenţă didactică? Acelaşi articol oferă răspunsul, pornind de la natura lotului investigat a cărui competenţă este marcată de debut, aflată încă sub modelarea profesorilor în ciuda repetatelor stagii de practică, situat pe o treaptă intermediară "între un nivel 0 şi modelul prezumabil al cadrului didactic abilitat de o vechime rezonabilă în profesie". Tocmai aceste caracteristici ale lotului sunt pasibile să explice de ce variabilele puse în discuţie nu se constituie într-un factor autonom şi eventual de prim ordin.

În această situaţie am fost interesaţi atât de înaltele performanţe empatice puse în evidenţă la această clasă şi de diferenţele puse în evidenţă în structurarea empatiei, comparativ cu conduitele empatice ale celorlalţi elevi cât şi de mecanismele ce facilitează aceste schimbări.

Obiectivul studiului ce urmează este tocmai *analizarea şi explicarea modificărilor înregistrate de conduitele empatice în contextul valorilor şi reprezentărilor sociale la care aderă elevii*

clasei a XIII-a şi în situaţia de pre-competenţă didactică.

Acest demers presupune deci o analiză de caz: cazul clasei a XIII-a, şi implică o comparare a sistemului de valori, a reprezentărilor sociale şi a manifestărilor empatice ale acestora în raport cu cele ale lotului de elevi şi cu cele ale lotului de profesori investigaţi.

5.4.1. Valori

Între termeni cum ar fi valori, atitudini, norme, interese, idealuri sunt multe suprapuneri semantice şi în numeroase contexte lingvistice pot apărea echivalenţe. De aceea, uneori, conceptul de "valoare" pare a se dilua în cel de normă şi atitudine, ceea ce duce la neglijarea sau pierderea unui conţinut psihosocial specific şi relevant în explicaţia şi predicţia mentalităţilor şi conduitelor individuale şi grupale.

În ciuda multitudinii de definiţii şi interpretări, în ştiinţele socioumane, accepţiunea cea mai frecventă a conceptului de "valoare" este cea de principii generale şi abstracte despre ce este important, despre cum trebuie să se comporte oamenii şi să aprecieze situaţiile, obiectele sociale şi naturale şi persoanele din jur. O atare definiţie are însă numai un caracter orientativ. Ca atare vom încerca să analizăm notele fundamentale ale conceptului în relaţia sa cu alte noţiuni apropiate, precizând că facem referire atât la valorile sociale, ca elemente principale ale contextului sociocultural cât şi la varianta lor interiorizată la nivel de personalitate.

Se poate afirma că valorile se caracterizează prin generalitate şi centralitate în universul spiritual-simbolic al societăţii şi în structura personalităţii umane, jucând rolul de standarde ale acţiunilor umane, de vectori motivaţionali care determină şi orientează acţiunea prin caracterul lor deliberat, în sensul de adeziune.

Faţă de normele sociale, care sunt şi ele standarde ale

conduitei, valorile sunt prescrieri mai generale ale modului de comportament, fiind în acelaşi timp şi scopuri, stări ultime de atins ale existenţei noastre. Normele sociale prescriu numai cum să ne comportăm în anumite situaţii date fără a constitui însă mobiluri ale organizării vieţii, în timp ce valorile sunt standarde ale dezirabilităţii relativ independente de context, transgresând situaţii şi obiecte particulare. De menţionat că aceiaşi valoare poate fi punct de referinţă pentru mai multe norme, valorile constituind baza pentru acceptarea sau respingerea unor norme particulare.

Valoarea este distinctă şi de ideal, considerat de Petre Andrei (apud I. Radu, P. Iluţ, L. Matei, 1994, p.84) ca o valoare generală pe care individul o formează sub influenţa societăţii, valoare ce devine criteriu de apreciere a tuturor celorlalte valori. De fapt, idealurile se înfăţişează ca o textură de aspiraţii şi estimări ale posibilităţilor şi ale tendinţelor dezvoltării sociale, ţesute pe o canava axiologică. Ca urmare, idealurile sunt mai concrete şi nu au funcţii de criterii în evaluarea acţiunilor.

Valorile nu pot fi identificate nici cu nevoile, propensiunile sau trebuinţele, ele apărând ca o reprezentare şi distilare pe plan cognitiv a acestora, ca o sinteză a trebuinţelor personale cu cele grupal-societale.

Într-o perspectivă preponderent macro-socio-culturală valorile ne apar ca date obiective, supra-individuale, ca fapte sociale în expresie durkheimiană. În versiunea lor interiorizată, ca principii despre dezirabil, încapsulate în structura personalităţii ele sunt situate în zona latentului, a virtual-subiectivului.

Sistemul de valori şi norme proprii unei culturi sau unui grup reprezintă probabil conceptul cu cea mai mare semnificaţie epistemologică în explicarea raportului dintre grupuri şi profilele de personalităţi individuale. Sedimentate în personalitate, valorile servesc ca şi criterii evaluative în relaţiile interpersonale socio-afective, în felul în care "eu-l" propriu se prezintă celorlalţi şi de asemenea în aprecierea atitudinilor şi conduitelor celorlalţi, ele constituind în acelaşi timp standarde în virtutea cărora se iau decizii acţionale şi se rezolvă conflictele dintre motivele concurente.

*
* *

În această secțiune de cercetare am pornit de la ideea că cele două grupurile sociale implicate (în cazul de față grupul de elevi și grupul de profesori) au "psihologii" diferite care se caracterizează printre altele prin sisteme de valori împărtășite intra-grupal.

Demonstrarea faptului că "profesorii" și "elevii" constituie două grupuri diferite, cu valori proprii, poate la prima vedere fi considerată ca o afirmație la nivelul simțului comun, care nu mai are nevoie de nici o demonstrație științifică. Dar exigențele unei cercetări științifice o cer impetuos, căci "profesorii" și "elevii" sunt grupuri complementare, implicate într-o situație pedagogică, iar decupajele pe care le fac membrii acestor grupuri sunt cele care vor horărî în final dacă ele constituie un grup sau două grupuri distincte. Tocmai asupra acestor decupaje în realitatea socială ne propunem acum să ne oprim pentru a urmări cum se poziționează cele două grupuri în fața valorilor.

Probe: Pentru a demonstra existența unor sisteme de valori diferite, împărtășite de grupurile sociale care poartă eticheta de "profesori" și de "elevi" am recurs la aplicarea unui chestionar care cuprinde evaluări separate a 12 comportamente și la datele culese cu un al doilea chestionar care cuprinde evaluări globale a 6 tipuri de elevi, tipuri ce decurg din combinarea comportamentelor separate.

În elaborarea acestor probe a fost necesară o reflecție asupra fenomenelor de selectare și interpretare a indiciilor informaționale pentru perceperea și aprehensiunea elevilor de către profesori. Cercetările efectuate asupra judecăților pe care profesorii le fac asupra elevilor pun în evidență impactul rolului de profesor asupra dimensiunilor care susțin sistemul pornind de la care elevul este perceput (M. Gilly, 1974). Este vorba de dimensiuni care își capătă semnificația din normele ce definesc acest rol: obiectivele și modalitățile de funcționare a sistemului instructiv-educativ. Analizele factoriale efectuate degajă întotdeauna un prim factor

comun important (de la 30% la 60% din variaţia totală) şi acesta constă în impresia generală în raport cu procesul de instruire. El traduce existenţa unui sincretism puternic al judecăţilor care sunt guvernate în primul rând de valori de atitudine în faţa muncii (mobilizare, participare, motivaţie), şi în al doilea rând numai de valorile cognitive, aspectele convergente ale gândirii (calităţile de asimilare) primând asupra celor divergente (calităţi creative). Al doilea factor extras acoperă de la 14% la 21% din variaţia totală. El este interpretabil în raport cu funcţia de gestionare a clasei şi pune accentul pe conformarea la regulile sociale şi morale ale vieţii şcolare (raporturile cu elevii şi profesorii), ceea ce permite o funcţionare a grupului favorabilă achiziţionării de cunoştinţe în contextul pedagogic.

S-a demonstrat că aceşti doi factori au o mare stabilitate, fiind puţin influenţaţi de sexul elevilor sau profesorilor, de nivelul de şcolaritate sau de tipul de şcoală (M. Gilly, 1989, p.376). În prezenta cercetare aceste aspecte au fost traduse în 12 comportamente concrete derivate din cele 3 dimensiuni pe care este perceput elevul, fiecare dimensiune fiind reflectată printr-un comportament pozitiv şi unul negativ:

Tipuri de comportamente

1. cunoaşterea răspunsurilor corecte la orice întrebare (cognitiv, pozitiv);
2. formularea originală a răspunsurilor (cognitiv, pozitiv);
3. învăţarea lecţiei pe dinafară (cognitiv, negativ);
4. nevoia de a fi ajutat la lecţii (cognitiv, negativ);
5. participarea activă la lecţii (atitudine faţă de activitatea şcolară, pozitiv);
6. grijă pentru lucrurile proprii (atitudine faţă de activitatea şcolară, pozitiv);
7. absentare uneori nemotivată de la ore (atitudine faţă de activitatea şcolară, negativ);
8. rătăcirea lucrurilor (atitudine faţă de activitatea şcolară, negativ);
9. ascultarea întru totul de profesor (relaţii cu profesorii, pozitiv);
10. stabilirea unor relaţii prieteneşti cu toţi colegii (relaţii

cu colegii, pozitiv);

11. contrazicerea uneori a profesorilor (relaţii cu profesorii, negativ);

12. păstrarea pentru sine a ceea ce ştie (relaţii cu colegii, negativ);

Aceste 12 tipuri de comportamente au fost selecţionate din 24 de tipuri de comportamente, în urma unei pretestări efectuate pe un lot de 21 de subiecţi (12 profesori şi 9 elevi de liceu). În cadrul acestei pretestări s-a urmărit pertinenţa acestor comportamente pentru elevi şi profesori, fiind eliminate cele evaluate de marea majoritate a subiecţilor la valoarea 3 (neutru). Fiecare tip de comportament a fost evaluat pe o scală cu 5 trepte de fiecare subiect (1=foarte puţin apreciat; 2=puţin apreciat; 3=mediu apreciat; 4= mult apreciat; 5=foarte mult apreciat).

Pornind de la acest univers al comportamentelor concrete se poate face trecerea la universul tipologiilor. Prin cuplarea a 2 câte 2 a acestor comportamente (unul pozitiv şi unul negativ) aparţinând unor dimensiuni diferite, se obţin 6 tipuri de elevi care figurează ca itemi propriu-zişi ai testului şi care urmează să fie apreciate de către subiecţi pe aceiaşi scala cu 5 trepte.

Tipuri de elevi:

1. Formulează răspunsuri originale (cognitiv, pozitiv) şi îşi contrazice profesorii (relaţii cu profesorul, negativ);

2. Are nevoie să fie ajutat la lecţii (cognitiv negativ) şi ascultă întru totul de profesor (relaţii cu profesorul, pozitiv);

3. Îşi rătăceşte mereu lucrurile (atitudine faţă de activitatea şcolară, negativ) şi ştie răspunsul corect la orice întrebare (cognitiv, pozitiv);

4. Participă activ la lecţii (atitudine faţă de activitatea şcolară, pozitiv) şi învaţă lecţiile pe dinafară (cognitiv, negativ);

5. Este în relaţii prieteneşti cu toţi colegii (relaţii cu colegii, pozitiv) şi absentează uneori nemotivat (atitudine faţă de activitatea şcolară, negativ);

6. Păstrează pentru sine ceea ce ştie (relaţii cu colegii, negativ) şi e ordonat (atitudine faţă de activitatea şcolară, pozitiv);

Pentru a evita apariţia unui *bias* de confirmare prin intermediul efectului de primordialitate în evaluarea tipurilor de

elevi, *bias* care ține de impactul elementelor informaționale care apar primele într-o descriere (Luchins, 1957, apud A. G. Greenwald, 1992), s-a alternat prezentarea aspectelor pozitive și negative din fiecare dimensiune.

Literatura de specialitate are în vedere mai multe concepții care duc la formarea impresiei pornind de la evaluări parțiale: sume, medii, sau medii ponderate, în cadrul cărora evaluarea unei anumite trăsături joacă un rol mai mare decât evaluarea altor trăsături în formarea unei impresii. Aceast segment de cercetare și-a propus să urmărească în cadrul specific al câmpului educațional atât sistemele de valori utilizate de profesori și elevi, precum și care dintre cele 3 dimensiuni investigate (cognitivă, atitudinală și relațională) conduce în formarea impresiilor la cele două grupuri investigate, pentru a permite în final o analiză de reprezentări sociale.

Subiecți: Aceste probe au fost aplicate unui număr de 103 subiecți dintre care 23 de elevi din clasa a XIII- a, 40 de elevi din clasele a IX-a și 40 de profesori, toți de la Școala Normală.

1. *Analiza sistemului de valori*

1.1. *Evaluările celor 12 comportamente de către elevi și profesori.*

Scala cu 5 trepte pe care s-a făcut evaluare comportamentelor a fost împărțită în 7 intervale după cum urmează:

1 - 1,4 = evaluare foarte slabă
1,5 - 1,9 = evaluare slabă
2 - 2,4 = evaluare mediu spre slabă
2,5 - 3,5 = evaluare medie
3,6 - 4 = evaluare mediu spre bună
4,1 - 4,5 = evaluare bună
4,6 - 5 = evaluare foarte bună

O primă remarcă se referă la apariția unor diferențe de evaluare între profesori și elevi la 10 dintre cele 12 comportamente prezentate (vezi anexa E, tab.1). Astfel, 83,3% dintre comportamente sunt încadrate în categorii diferite de către elevi și profesori.

1. învăţarea lecţiei pe dinafară	prof.-mediu spre slab (2,2) elev - slab (1,5)
2. grija pentru lucrurile proprii	prof. - bun (4,1) elev-mediu spre bun (3,7)
3. absentarea nemotivată	prof. - slab (1,7) elev- mediu spre slab (2,4)
4. ascultarea întru totul de profesor	prof. - mediu (3) elev - slab (1,9)
5. cunoaşterea răspunsurilor corecte	prof. - bun (4,4) elev - bun (4,4)
6. păstrarea pentru sine a ceea ce ştie	prof.-mediu spre slab (2,4) elev - slab (1,5)
7. formularea originală a răspunsurilor	prof. - foarte bun (4,8) elev - foarte bun (4,7)
8. participarea activă la ore	prof. - foarte bun (4,7) elev- mediu spre bun (3,9)
9. contrazicerea profesorilor	prof. - mediu (3,5) elev - bun (4,2)
10. a avea nevoie să fie ajutat la lecţii	prof. - mediu (3,1) elev - foarte slab (1,4)
11. rătăcirea lucrurilor	prof. - slab (1,8) elev -mediu (2,6)
12. stabilirea unor relaţii prieteneşti	prof. - bun (4,4) elev - foarte bun (4,7)

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Astfel, pe dimensiunea atitudinală, evaluările elevilor se concentrează în mare parte spre sectorul mediu, "zonă cenuşie", care poate fi considerată ca fiind lipsită de informaţie pertinentă (2,4; 2,6; 3,7) în timp ce evaluările profesorilor sunt polarizate în majoritate către extreme (4,1; 1,7; 1,8). Pare că dimensiunea atitudinală este o dimensiune care procură informaţie profesorului pentru evaluarea pozitivă sau negativă a unui elev, în timp ce pentru elevi, această dimensiune pare a fi la limita percepţiei, nebăgată în seamă.

Nu tot aşa se prezintă situaţia dacă analizăm dimensiunea cognitivă. De data aceasta evaluările elevilor sunt plasate spre extreme (1,5; 4,4; 4,7; 1,4), în timp ce evaluările profesorilor, mai ales în ceea ce priveşte aspectele negative ale dimensiunii cognitive sunt mai moderate (2,2; 3,1). Aceste date par să sugereze faptul că pentru profesor dimensiunea atitudinală are o pondere mai mare în evaluarea unui elev decât cea cognitivă negativă.

Acelaşi aspect se înregistrează şi în ceea ce priveşte dimensiunea relaţională apreciată în mare parte relativ moderat de către profesori (3; 2,4; 3,5). Pe această dimensiune elevii fac aprecieri polarizate către extreme (1,9; 1,5; 4,2; 4,7).

Rezultă că pentru profesori o pondere deosebită în aprecierea unui elev o constituie dimensiunea atitudinală, în timp ce elevii se ghidează în evaluarea unui semen mai mult după dimensiunile cognitivă şi relaţională.

1.2. *Semnificaţia diferenţei dintre mediile evaluărilor făcute de elevi şi profesori celor 12 comportamente.* (vezi anexa E, graf.1).

1. (63 s. - 40 s.); [1,5 - 2,2]; $z = 4,72$; $p<.01$
2. (63 s. - 40 s.); [3,7 - 4,1]; $z = 2,30$; $p<.05>.02$
3. (63 s. - 40 s.); [2,4 - 1,7]; $z = 4,08$; $p<.01$
4. (63 s. - 40 s.); [1,9 - 3,0]; $z = 5,12$; $p<.01$
5. (63 s. - 40 s.); [4,4 - 4,4]; $z = 0,32$; $p>.10$
6. (63 s. - 40 s.); [1,5 - 2,4]; $z = 5,45$; $p<.01$
7. (63 s. - 40 s.); [4,7 - 4,8]; $z = 1,02$; $p>.10$
8. (63 s. - 40 s.); [3,9 - 4,7]; $z = 4,17$; $p<.01$
9. (63 s. - 40 s.); [4,2 - 3,5]; $z = 3,96$; $p<.01$

10. (63 s. - 40 s.); [1,4 - 3,1]; z = 6,92; p<.01
11. (63 s. - 40 s.); [2,6 - 1,8]; z = 4,45; p<.01
12. (63 s. - 40 s.); [[4,7 - 4,4]; z = 0,96; p>.10

Concluzia care se impune este că din 12 comportamente (criterii), 9 sunt evaluate semnificativ diferit, ceea ce reprezintă 75%. Se poate conclude că sistemele de apreciere ale profesorilor şi elevilor sunt diferite, dacă nu în totalitate, în mare parte. Fără a fi *opuse*, valorizările făcute de profesori şi elevi sunt *diferite*.

1.3. *Ponderea celor 3 dimensiuni (cognitivă, atitudinală, relaţională) în formarea impresiei despre elevi la elevi şi profesorii.*

Ponderea celor trei dimensiuni a fost măsurată în diferenţa dintre evaluarea separată a două dimensiuni (una dintre ele pozitivă şi cealaltă negativă) şi impresia evaluativă globală formată despre un elev care le posedă pe ambele. Cu cât această diferenţă este *mai mare*, cu atât respectiva dimensiune îşi aduce o contribuţie *mai mică* în formarea impresiei. (vezi anexa E, tab.2).
Dimensiunea cognitivă: (63 s. - 40 s.); [0,8 - 1,6]; z = 3,6; p<.01
Dimensiunea atitudinală: (63 s. - 40 s.); [1,6 - 0,6]; z = 5,2; p<.01
Dimensiunea relaţională: (63 s. - 40 s.); [0,9 - 1]; z = 0,04; p>.10

La profesori dimensiunea cognitivă îşi aduce semnificativ mai puţină contribuţie în formarea impresiei despre un elev decât la elevi, în timp ce dimensiunea atitudinală are un impact mai mare în cazul profesorilor asupra formării impresiei. În ceea ce priveşte dimensiunea relaţională nu se înregistrează diferenţe semnificative la lotul investigat. Aceste date vin în completarea celor analizate la pct. 1.1. şi întăresc concluzia asupra pertinenţei dimensiunii atitudinale în formarea impresiei despre un elev în cazul profesorilor (vezi anexa E, graf.2).

Diferenţele înalt semnificative existente, cu excepţia dimensiunii relaţionale, unde nu se înregistrează nici o diferenţă între profesori şi elevi, constituie şi un argument în plus pentru a pune în evidenţă existenţa unor sisteme de valorizare diferite, care îşi pun amprenta asupra evaluării elevilor. În acelaşi timp apare evident faptul că impresia evaluativă nu se realizează printr-o

simplă sumare sau medie a unor trăsături evaluate separat, ci hotărâtoare sunt anumite dimensiuni, pertinente în ochiul observatorului.

Diferențele în evaluare par să indice că grupurile de profesori și elevi s-au poziționat în fața acestor comportamente (presiune la inferență), fiind interesați fiecare de anumite aspecte (focalizare).

Interesant de urmărit devine în acest moment modul în care se poziționează elevii clasei a XIII-a în fața aceloraşi valori.

1.4. *Analiza modului de evaluare al elevilor clasei a XIII-a*: (vezi anexa E, tab.3).

În cazul elevilor din clasa a XIII-a se observă un balans în evaluare. Fără a mai face evaluări de pe poziția elevilor, aceştia nu ating însă în totalitate nici sistemul de evaluare al profesorilor.

Poziția elevilor din clasa a XIII-a comparativ cu cea a elevilor din clasele de debut şi cu poziția lotului de profesori investigat:

nr.crt.	clasele a IX-a	Clasa a XII-a	profesori
1.	n.	s.	
2.	s.	s.	
3.	s.	n.	
4.	s.	s.	
5.	n.	n.	
6.	n.	s.	
7.	n.	n.	
8.	s.	n.	
9.	n.	s.	
10.	n.	s.	
11.	s.	n.	
12.	n.	n.	

n = nesemnificativ diferit
s = semnificativ diferit
s. - n. = sistemul de valorizare al elevilor clasei a XIII-a balansează de partea sistemului de valorizare al profesorilor.

n. - s. = sistemul de valorizare al elevilor clasei a XIII-a balansează de partea sistemului de valorizare al elevilor din clasele de debut.
s. - s. = sistem propriu de valorizare.
n. - n. = sistem de valorizare nespecific clasei a XIII-a (regăsit şi la clasele a IX-a şi la profesori)

Modificările din sistemul de evaluare prezente la cele 3 grupuri investigate (vezi anexa E, graf.3).

s. - n.: balansul sistemului de valori al elevilor clasei a XIII-a spre sistemul de valori al profesorilor se manifestă la 3 criterii (25%). Toate cele trei criterii vizează dimensiunea atitudinală.

n. - s.: balansul sistemului de valori al elevilor clasei a XIII-a spre sistemul de valori al elevilor din clasele a IX-a acoperă 4 criterii (33,3%). Două criterii se referă la dimensiunea cognitivă în versiune negativă şi două criterii la dimensiunea relaţională.

s. - s.: sistemul de valorizare propriu al clasei a XIII-a se referă la 2 criterii (16,7%), fiind vorba despre o dimensiune atitudinală şi una relaţională.

n. - n.: în sistemul nespecific al clasei a XIII-a sunt implicate 3 (25%) dintre criterii şi anume 2 în ceea ce priveşte dimensiuni cognitive în versiuni pozitive şi un criteriu relaţional.

Această analiză scoate în evidenţă statulul oscilant al clasei a XIII-a.

5.4.2. Reprezentări sociale

Întotdeauna şi pretutindeni, când se intră în contact cu alţi actori sociali se vehiculează un conţinut mental corespunzător unor aşteptări, unor judecăţi şi unei cunoaşteri a persoanelor, grupurilor, situaţiilor, valorile devenind vizibile în cadrul *reprezentărilor sociale*. Toate interacţiunile umane, fie că se consumă între doi indivizi sau între două grupuri presupun asemenea reprezentări.

Se spune că acest concept s-a născut odată cu psihologia socială (L.Radu, 2000, p.35). Chiar dacă a fost utilizat şi de alţi teoreticieni, paternitatea sa este acordată lui Emile Durkheim, care, în 1898 l-a introdus în sociologie. După 50 de ani de dispariţie

aproape totală de pe scena cercetării el este redescoperit de către Serge Moscovici. Între momentul naşterii şi cel al renaşterii sale conceptul de "reprezentare socială" a suferit însă metamorfozări care au transformat-o, conferindu-i o altă formă şi coloratură.

În concepţia lui E. Durkheim reprezentările colective, incluse în faptele sociale, se deosebesc de cele individuale, deoarece ele au drept substrat socialul, fiind mai generale. Ele sunt omogene şi împărtăşite de toţi membrii unui grup, având rolul de a păstra legăturile existente între indivizi şi de a pregăti un mod similar de acţiune şi comportament. Ca urmare, reprezentările colective nu sunt cuprinse în integritatea şi puritatea lor de nici una dintre conştiinţele individuale, deoarece fiind comune întregului grup, nu sunt proprii nici unuia dintre membrii grupului. În acest sens reprezentările colective se bucură de o anumită obiectivitate deoarece sunt produse, reproduse şi împărtăşite colectiv, ele fiind dotate cu o forţă imperativă şi coercitivă în virtutea căreia se impun individului.

Aşa cum remarcă unul dintre comentatorii săi, Charles Blondel (apud P. Golu, 2000, p.64) avem de-a face cu un dublu paradox al concepţiei lui E. Durkheim: pe de-o parte el vede că există stări mentale care nu sunt individuale, iar, pe de altă parte, deşi aceste stări sunt mentale, el le consideră ca lucruri, independente de indivizi şi exterioare conştiinţei individuale, ce trebuie examinate dinafară.

Preluând acest concept şi modificându-l, S. Moscovici l-a transformat într-o veritabilă paradigmă care va permite medierea între individual şi social, obiectiv şi subiectiv, privat şi public, natură şi societate. De fapt, S. Moscovici a înlocuit expresia durkheimiană "reprezentări colective", de la care a pornit în demersurile sale teoretice şi empirice, cu aceea de reprezentări sociale, tocmai pentru a marca, pe de-o parte, faptul că ele sunt construite de o realitate socială în continuă devenire şi, pe de altă parte, că diferite grupuri sociale au dezvoltat reprezentări diferite, ce constituie componente fundamentale în procesele de identificare de grup, de distinctivitate.

În definirea reprezentărilor sociale se apelează la o multitudine de formule: "sistem de valori, noţiuni, practici relative

la obiecte, aspecte sau dimensiuni ale mediului social (...) instrument de orientare a percepției situației" (S. Moscovici); "o formă de cunoaștere specifică, o știință a simțului comun (...) o formă de gândire socială" (D. Jodelet); "ghid de acțiune, orientând relațiile sociale" (J. C. Abric); principii generatoare de luări de poziții" (W. Doise) etc. Ele ne apar deci ca un aparat evaluativ, o grilă de lectură a realității, o situare în lumea valorilor și o interpretare proprie dată acestei lumi.

S. Moscovici a fundamentat specificitatea reprezentărilor sociale în raport cu alte moduri de gândire, definindu-le ca: "organizare psihologică, modalitate de cunoaștere particulară, reproducere pe plan cognitiv, coerentă și stilizată a proprietăților unui obiect (...) la un nivel concret, prin imagini, semnificativ, proces de mediere între concept și percept sau mai degrabă proces care le face într-o oarecare măsură interșanjabile. Reprezentarea, unitate de imagini și concepte, de semnificații legate de un obiect, se edifică în același timp ca reflex al acestuia și ca activitate a subiectului individual și social" (S. Moscovici, 1961 p.302).

Reprezentările sociale constituie astfel forme ale cunoașterii curente, ale simțului comun. Specificitatea lor constă în faptul că sunt socialmente elaborate și împărtășite, au ca scop organizarea și stăpânirea mediului (material, social, ideal) și orientarea conduitelor și comunicărilor. În acest mod, ele concură la elaborarea unei viziuni asupra realității, comune unui grup. În consecință, specificitatea reprezentărilor sociale ține tocmai de caracterul lor social, ele corespunzând unei activități de însușire și elaborare psihologică și socială a realității comune unui grup.

Ele constituie de asemenea o manieră de a interpreta și a gândi realitatea cotidiană, o formă de cunoaștere și o producție mentală socială, o modalitate de gândire practică, orientată spre comunicare, înțelegere și stăpânire a mediului social, material, ideal, o "ideologie practică", "un imaginar creativ" (imaginaire creatif).

Reprezentările sociale se referă astfel la modul în care actorii sociali înțeleg evenimentele vieții cotidiene, informațiile care circulă, persoanele mai apropiate sau mai îndepărtate. Ele se referă la ceea ce se numește cunoașterea spontană, naivă,

cunoaşterea simţului comun, opusă celei ştiinţifice. Această cunoaştere se formează plecând de la experienţele, informaţiile, cunoştinţele, modurile (modelele) de gândire care se primesc şi se transmit prin tradiţie, educaţie, comunicare socială, devenind astfel o cunoaştere socialmente elaborată şi împărtăşită.

Reprezentările sociale pot fi interpretate şi ca un mod de a organiza cunoştinţele noastre asupra realităţii, ea însăşi construită socialmente. O astfel de cunoaştere se elaborează plecând de la propriile coduri de interpretare, cultural marcate.

Locul reprezentărilor sociale este simultan în amonte şi în aval de interacţiuni. Astfel, ele preced, anticipează, justifică, dar şi le provoacă, decurgând din interacţiuni conforme dinamicilor inter-grupale şi influenţelor sociale.

În calitatea lor de produse, reprezentările sociale trimit spre conţinuturi ideative, imaginare, simbolice reperabile în diferite producţii individuale sau colective de tip discursiv sau iconic, în practici etc., circulând în societate prin canale comunicaţionale, mediatice sau instituţionale. Ele apar astfel ca fenomene direct observabile, prezentând forme şi niveluri de complexitate variabile, de la un cuvânt ce condensează idei şi semnificaţii până la un sistem organizat de imagini, informaţii, elemente noţionale şi normative, opinii, atitudini, care constituie versiuni ale realului. "Produse sociale", reprezentările participă astfel hotărâtor la constituirea socială a contextului. Consistenţa lor cognitivă şi socială afirmă caracterul de existenţă nu doar ca mediatori mentali între un stimul şi un răspuns, ci ca variabile interdependente, produse de viaţa cotidiană, ca interfaţă între formele subiective ale societăţii şi formele organizate ale societăţii. Ele ocupă o poziţie specială între *concept*, având drept scop abstragerea unui sens din real şi *imagine*, reproducând realul la modul concret. Ca atare, reprezentările sociale se vor prezenta întotdeauna cu două feţe: cea a imaginii şi cea a semnificaţiei, făcând să corespundă un sens oricărei imagini şi oricărei imagini, un sens.

Din punct de vedere al procesului, reprezentările sociale trimit către mecanismele psihologice care pe de-o parte regizează formarea, organizarea şi transformarea acestor conţinuturi iar pe de alta, dau socoteală de funcţionarea şi eficacitatea lor socială.

Reprezentările sociale se disting atât de alte fenomene cognitive individuale cât şi de alte sisteme de cunoaştere şi de ideile socialmente produse, cum ar fi ştiinţa sau ideologia, prin caracteristicile lor genetice şi funcţionale şi prin formă, în special stil şi logică. Ca forme de cunoaştere, reprezentările sociale stabilesc de fapt o relaţie între un obiect, ideal sau material, circumscris mediului social şi un subiect, individual sau colectiv, care se găseşte într-un anumit raport cu alţi subiecţi prin apartenenţă, participare sau comunicare socială. Triunghiul obiect-subiect-alţi subiecţi nu rămâne fără implicaţii.

În primul rând, reprezentarea socială este o reprezentare a ceva (un obiect) şi a cuiva (un subiect), particularităţile acestora fasonând-o. Consecinţa firească constă în imposibilitatea de a studia o reprezentare în general, ci numai reprezentări sociale particulare, mai concret, reprezentarea socială a unui *anumit grup* despre un *anumit obiect*.

În al doilea rând, reprezentarea socială întreţine cu obiectul său un raport de simbolizare, în sensul că îi ţine locul şi de interpretare, în sensul că îi conferă semnificaţie. Această semnificaţie rezultă dintr-o activitate mentală care face din reprezentare o construcţie şi o expresie a unui grup sau a unui subiect, caz în care ea rămâne totuşi tributară relaţiilor sociale ale acestuia.

În al treilea rând, reprezentările sociale constituie o cunoaştere practică pentru că determină luări de poziţie şi schimburi într-o lume de obiecte socialmente pertinentă. Ca atare, reprezentările nu sunt inferate numai din contactul cu obiectele ci sunt derivate şi din contactul cu ceilalţi şi cu propriul bagaj cultural, cu valorile, cu teoriile naive, cu obişnuinţele împărtăşite cu ceilalţi. De fapt, însuşi scopul acestui tip de cunoaştere este practic, şi anume stăpânirea intelectuală şi materială a mediului în vederea orientării conduitelor şi comunicărilor în sensul eficienţei sociale.

Este evident că această formă de cunoaştere practică este de natură socială, în primul rând prin extensie, adică prin faptul că este împărtăşită de un ansamblu de persoane sau de membrii unui grup social. Această împărtăşire fondată pe comunicare şi

interacțiune socială se răsfrânge, prin adeziunea la o aceiași reprezentare asupra solidarității și legăturii sociale. Dar reprezentările sunt sociale și prin determinanții lor. Pentru S. Moscovici această determinare este în același timp *centrală*, starea relațiilor depinzând de condițiile sociale, istorice sau de un sistem de orientare particular și *laterală*, în sensul că formele cognitive și de expresie sunt legate de factori sociali. Dacă la nivel individual ele sunt tributare inserțiilor sociale ale subiecților ce le elaborează, locului lor în structura socială, apartenențelor grupale și contextului de viață și interacțiune, la nivel colectiv ele sunt tributare modului în care sunt produse, la nivel mediatic, instituțional etc. Nu în ultimul rând reprezentările sunt sociale și prin funcțiile lor, atât în calitate de ghid de acțiune, orientând raporturile cu lumea și cu ceilalți cât și ca grilă de lectură a realității ce furnizează cadre și coduri de comunicare, contribuind la construirea unei viziuni comune în serviciul valorilor, dorințelor, trebuințelor și intereselor grupurilor, exprimând grupul în conturul său, definindu-l în specificitatea sa. Funcția lor este de a organiza mediul, dar și comunicarea și conduitele sociale.

Socialul intervine astfel în mai multe maniere: prin contextele concrete în care sunt situate persoane și grupuri, prin cadrele de înțelegere furnizate de bagajul cultural, prin coduri, valori și ideologii legate de apartenențele sociale specifice (D. Jodelet, 1984).

Intervenția socialului se traduce în semnificația și utilitatea care sunt conferite reprezentării și obiectului ei. Acesta este integrat cognitiv în sistemul de reprezentări preexistente, fiind vorba despre o inserție organică într-o gândire deja constituită.

Astfel, ele se elaborează prin obiectivarea mediului în categorii colective care capătă autonomie și funcționează conferind sens realității, interpretând noutatea, integrând-o și orientând relațiile interpersonale și conduitele.

Această construcție a realității are o finalitate socială, ea nefăcând decât să caracterizeze grupul pentru exterior, exprimându-i identitatea, permițându-i să se exprime și să acționeze.

Printr-un proces dialectic psihosocial, reprezentările

sociale permit astfel inserţia indivizilor într-o realitate construită social. Ele generează relaţiile dintre oameni, constituind prin aceasta un fenomen central, subiacent oricărei interacţiuni şi prezent în toate acţiunile. De aceea, reprezentări diferite corespund unor comportamente diferite în măsura în care sunt construcţii sociale ale realităţii şi în măsura în care generează relaţiile oamenilor între ei, devenind vectori centrali ai opiniilor, judecăţilor şi credinţelor şi vizând asigurarea pertinenţei şi regularităţii conduitelor colective.

Ca proces de schimb şi de formare a ideilor, reprezentările sociale răspund astfel unei duble exigenţe a indivizilor şi colectivităţilor. Pe de-o parte construiesc sisteme de gândire şi de cunoaştere. Pe de altă parte adoptă viziuni consensuale de acţiune ce permit menţinerea coeziunii sociale. Reprezentările sociale joacă deci întotdeauna un triplu rol: de a conferi un sens realităţii, de a integra noţiuni şi fapte noi în cadre familiare şi de a asigura sensuri comune în care se poate recunoaşte o colectivitate.

Comune şi comunicabile deci, reprezentările sociale constituie o parte imposibil de neglijat a universului individual, după cum a remarcat încă din 1950 Mauss (apud W. Doise, A. Palmonari, 1996, p.24) în descrierea rolului important pe care îl joacă reprezentările sociale în conştiinţa individuală, existând sub formă de idei, de concepte, de categorii sau de motive, pentru a realiza o practică tradiţională sau sub forma unor sentimente colective şi a unor expresii ale emoţiilor fixate social. Cu toate că indivizii sunt cei care le gândesc şi le produc, reprezentările sociale devin relativ autonome faţă de conştiinţa individuală.

Studiul reprezentărilor sociale va integra astfel într-un model explicativ mai larg, concepte centrale ale fazelor anterioare ale dezvoltării psihologiei sociale, cum ar fi noţiunile de atitudine, de percepţie socială (cu noţiunea de impermeabilitate la informaţie, conservarea teoriilor implicite asupra personalităţii), integrând procesele de inferenţă atât la nivelul raporturilor inter-personale cât şi inter-grupale. Ele interferează în parte cu opiniile şi cu atitudinile, dar spre deosebire de opinii care constituie un răspuns manifest, verbalizat, observabil şi susceptibil de măsurare şi de atitudini care stabilesc o relaţiei între stimuli şi răspunsuri, acestea

din urmă fiind cuantificabile prin timpul de reacţie, reprezentările sociale pendulează între percepţie şi social, mediază între cognitiv şi afectiv, ezită între exactitudine şi aproximaţie, cochetând cu ştiinţificul, dar şi cu imaginarul, după expresia lui A. Neculau (1996, p.34).

Din cele spuse rezultă cum de la început, reprezentările sociale se afirmă ca structuri cognitive, neputând fi reduse însă numai la producţiile şi mecanismele cognitive. S. Moscovici a atras atenţia asupra faptului că reprezentările pe care şi le fac grupurile despre diferite obiecte sociale au un puternic caracter social, fiind vorba deci despre procese *socio-cognitive*. Ele presupun un subiect activ care organizează cunoaşterea pornind de la o "textură psihologică" dar şi de la o componentă socială. Deasemenea, el a arătat în studiul său asupra reprezentărilor sociale ale psihanalizei, că acestea nu sunt aleatorii, fiind determinate atât de condiţiile obiective ale existenţei grupului care le elaborează cât şi de alegerea valorilor fundamentale, ele fiind create colectiv.

În realitate, reprezentările sociale apar ca ansambluri bine organizate şi coerente în ciuda faptului că ele integrează raţionalul şi iraţionalul, tolerează aparente contradicţii, articulând logicul şi ilogicul.

Rezumând, se poate afirma că reprezentările sociale se prezintă ca "imagini ce condensează un ansamblu de specificaţii; sisteme de referinţă care permit interpretarea a ceea ce ni se întâmplă, clasarea circumstanţelor, fenomenelor, indivizilor cu care avem de a face" (D. Jodelet, 1984, p.360)

Se cristalizează astfel funcţiile pe care reprezentările sociale le îndeplinesc.

- *funcţia cognitivă de integrare a noutăţii.* A înţelege ceva nou înseamnă a-l însuşi, a-l explica, iar sistemul de reprezentări este cel ce furnizează cadrele, reperele prin care "noul" va fi clasat în familiar şi i se vor conferi explicaţii familiare. Subiecţii vor îndepărta din cadrul lor ceea ce nu corespunde, vor crea categorii relevante pentru a se proteja de un exterior ameninţător. Astfel, se vor selecţiona informaţiile care permit întărirea stereotipurilor şi integrarea noutăţii în familiar.

- *funcţia de interpretare a realităţii.* Ierarhia valorilor

pregnante în societate şi în diferite grupuri contribuie la crearea în jurul reprezentărilor a unei reţele de semnificaţii care o vor situa în raport cu o cultură şi cu o societate dată. Acest sistem de interpretare are şi o funcţie de mediere atât între individ şi mediul său cît şi între membrii aceluiaşi grup. El devine un instrument referenţial, permiţând comunicarea în acelaşi limbaj. Astfel, reprezentările sociale devin principii generatoare de luări de poziţie legate de inserţii specifice în ansamblul raporturilor sociale.

- *funcţia de orientare a conduitelor şi raporturilor sociale.* Pare a exista o concordanţă între reprezentări şi conduită, cu toate că subiecţii pot avea uneori comportamente non-corespunzătoare.

Vorbind despre conţinutul reprezentărilor sociale, S. Moscovici arată cum aceste reprezentări circulă, se încrucişează, se cristalizează fără încetare prin cuvinte, gesturi, întâlniri în universul cotidian. Astfel, el defineşte conceptul de reprezentare socială ca pe un "univers de opinii" (Moscovici, 1961, p.66). R. Kaes adaugă termenul de credinţă, acesta fiind înţeles ca o organizare durabilă a percepţiei şi cunoaşterii relativ la un anumit aspect al lumii individului.

*
* *

Înainte de a încerca o descriere a reprezentării sociale împărtăşite de elevi şi profesori este necesar să se precizeze dacă aceste reprezentări există cu adevărat căci dacă "nu există reprezentare fără obiect" (D. Jodelet, 1989, p.37), pot exista obiecte fără reprezentare socială. Or, a pune problema reprezentării pe care un grup dat a elaborat-o în legătură cu un obiect social dat presupune a te afla în faţa unui fenomen reprezentaţional. Înainte de a începe demersul de analiză a reprezentării sociale a unui obiect, este necesar să precizăm de ce lansăm ipoteza existenţei unei asemenea reprezentări. Cu alte cuvinte trebuie justificat faptul că evaluările diferite puse în evidenţă la profesori şi elevi sunt consecinţe ale unor reprezentări diferite. În acest sens trebuie luate în consideraţie cele trei condiţii necesare apariţiei unei reprezentări

sociale (S. Moscovici, 1961). Prima dintre aceste condiţii este *dispersia* informaţiei privind obiectul reprezentării "elev bun / elev slab" care este un obiect social de o mare complexitate, iar informaţiile cu adevărat utile pentru cunoaşterea lui sunt greu de recoltat. Dacă profesiunea de dascăl implică o cunoaştere relativ profundă (care comportă însă discuţii asupra criteriilor de evaluare uneori diferite de la profesor la profesor), elevii vor culege informaţii pe cale indirectă, uneori cu distorsiuni, de unde şi unele nemulţumiri ale acestora în privinţa evaluărilor primite.

O a doua condiţie este legată de poziţia specifică a grupurilor faţa de obiectul reprezentării, poziţie ce va determina un interes deosebit pentru anumite aspecte ale obiectului şi un dezinteres relativ pentru celelalte. Acest fenomen numit de către S. Moscovici *focalizare* va duce la o selecţie şi la conferirea unei ponderi diferite informaţiilor prezente. Datele asupra valorizărilor făcute de către profesori şi elevi asupra comportamentelor elevilor pun în evidenţă astfel de evaluări diferite. Unele dimensiuni par a fi percepute mai pregnant, punându-şi amprenta asupra formării impresiei în timp ce altele trec aproape nebăgate în seamă.

A treia condiţie, este *presiunea la inferenţă,* care există în orice grup social şi se datoreşte faptului că circumstanţele şi raporturile sociale cer de la individ ca acesta să fie în orice moment capabil să acţioneze, să furnizeze o estimare sau să comunice. Astfel, subiectul este constant în căutarea unui consens cu grupul său de apartenenţă. Presiunea la inferenţă va acţiona în cazul obiectului social studiat datorită obligaţiilor profesorului de a evalua şi a elevilor de a se autopoziţiona în raport cu aceste evaluări. Acestor trei constrângeri le mai pot fi adăugate câteva condiţii necesare emergenţei unei reprezentări sociale (apud P. Moliner, 1993).

Astfel trebuie ţinut seama şi de faptul că fenomenele de dispersie şi de presiune la inferenţă presupun ambele schimburi regulate între indivizi ce împărtăşesc preocupări sau practici asemănătoare faţă de un obiect social. A presupune existenţa reprezentării unui obiect înseamnă de fapt a afirma mai întâi existenţa unui *grup social* dat, privit ca un ansamblu de indivizi având ceva în comun, comunicând regulat între ei şi situaţi într-o

poziție de interacțiune cu obiectul reprezentării. Subiecții implicați în această cercetare aparțin de două grupuri socio-profesionale obiective aflate într-o relație specifică.

Atunci când S. Moscovici sugerează că reprezentarea are ca funcție "orientarea comunicațiilor și comportamentelor sociale", el indică explicit că aceste conduite sunt îndreptate către un *altul social* mereu prezent, care în acest caz concret poate fi grupul de elevi, ceilalți profesori, familia, în ultima instanță întreaga societate.

Când vorbim despre reprezentări sociale, vorbim întotdeauna despre reprezentări "produse și generate colectiv" (S. Moscovici, 1961). Existența grupului de profesori și de elevi pare a fi intim legată de obiectul de reprezentare "elev bun" / "elev slab" care face parte din unul din aspectele profesiunii și anume evaluarea. Deoarece grupurile se organizează în jurul unor obiective direct legate de reprezentare, această situație conferă obiectului de reprezentare o valoare de *miză socială*, el fiind investit cu o anumită valoare dictată de un ideal educațional specific. Această miză socială pare a fi direct legată de identitatea și coeziunea grupului.

Ca urmare, ne așteptăm ca reprezentările sociale ale profesorilor și elevilor asupra aceluiași aspect al realității să difere în funcție de pozițiile acestor actori în spațiul social, în conținutul și modul lor de organizare reflectându-se status-urile, rolurile și interesele sociale, interese și poziții pe care, le rândul lor, reprezentările le vor justifica și apăra.

Această încercare teoretică de justificare a existenței unor reprezentări asupra obiectului social "elev bun" / "elev slab" este necesară analizei ulterioare a reprezentărilor sociale.

Organizarea reprezentărilor sociale, conform lui S. Moscovici, este analizabilă după mai multe dimensiuni. În primul rând este vorba despre *informații*, care trimit la suma cunoștințelor despre un obiect social, la cantitate și calitate. Pentru a articula aceste informații comportamentului, S. Moscovici face apel, în al doilea rând, la conceptul de *atitudine*. Dimensiunile lor atitudinale permit reprezentarilor sociale să orienteze, să anticipeze și să susțină comportamentele care exprimă orientarea generală, pozitivă

sau negativă, asupra obiectului reprezentării. J. Stoetzel (1978, p.194) o defineşte ca "maniera în care o persoană se situează în raport cu obiecte de valoare". În funcţie de ea, individul ia poziţie în raport cu ceilalţi, simte, evaluează, alege. Ea diferă fundamental de opinie, care este un răspuns simplu şi manifest, în timp ce atitudinea este un răspuns organizat şi latent, care implică şi un aspect emoţional. Ea se prezintă ca o schemă coerentă şi selectivă, rezultând din interpretarea şi transformarea modelelor şi experienţei individuale.

Atitudinea exercită un dublu rol asupra credinţelor, un rol energetic şi dinamizant, precum şi un rol reglator în controlul, orientarea şi schimburile între organism şi mediul socialmente valorizat. J. Stoetzel (1963, p.194) afirma că atitudinea este o variabilă inferată, nu direct observată, nici observabilă, o pregătire specifică pentru acţiune, achiziţionată şi susceptibilă de a suporta efectul influenţelor exterioare. Ea implică ideea de polaritate, este încărcată de afectivitate şi de valori. În al treilea rând se poate vorbi despre *câmpul reprezentării*, care evocă ideea de imagine, de model social, fiind vorba despre un conţinut concret şi limitat de propoziţii asupra unui aspect precis al realităţii. Există un câmp al reprezentării, o imagine, acolo unde există o unitate ierarhizată de elemente, adică acolo unde subiectul integrează şi interpretează informaţia de care dispune. Această noţiune subliniază existenţa unei realităţi psihice complexe, cu tendinţa de a căuta unitatea, coerenţa. Ea poate fi studiată sub diferite aspecte: elemente constitutive, grad de extensie, stabilitate, structură, caracter mai mult sau mai puţin concret sau abstract cu privire la obiectul reprezentării.

În cadrul acestui proces de ierarhizare există elemente mai centrale, cum ar fi nucleul sau mai periferice. Această teorie a nucleului central, dezvoltată de J. C. Abric (1989, p.187) se articulează în jurul unei ipoteze generale: "orice reprezentare este organizată în jurul unui nucleu central" acesta fiind "elementul generator, organizator şi stabilizator al reprezentării". Acest nucleu determină în acelaşi timp organizarea şi semnificaţia reprezentării.

Nucleul central, în concepţia lui J. C. Abric este legat şi determinat de condiţiile istorice, sociologice şi ideologice, fiind

marcat de memoria colectivă şi de sistemul de norme al grupului. El constituie baza comună, colectiv împărtăşită, realizând prin funcţia sa consensuală omogenitatea grupului. Prin stabilitate, coerenţa şi rezistenţă la schimbare el asigură continuitatea şi permanenţa reprezentărilor sociale.

J. C. Abric consideră nucleul central drept elementul esenţial al oricărei reprezentări, el putând chiar traversa cadrul reprezentării, găsindu-şi originea în valori ce îl depăşesc. "Nodul este deci simplu, concret, sub formă de imagine şi coerent, corespunzând sistemului de valori la care se referă individul, purtând pecetea culturii şi a normelor sociale ambiante". El constituie deci fundamentul în jurul căruia se organizează reprezentarea, generând în acelaşi timp semnificaţii ale acesteia.

P. Moliner atribuie acestor cogniţii centrale patru proprietăţi: valoarea lor simbolică, puterea asociativă, proprietăţi cu valoare calitativă şi proeminenţa şi conexarea puternică, proprietăţi cu caracteristici cantitative. Astfel, valoarea simbolică a nucleului provine din determinanţii sociali şi istorici care constituie fundamentul tuturor credinţelor "non-negociabile" referitoare la obiectul reprezentării. Tot o proprietate ce vizează calitativul este capacitatea de a se asocia sau combina cu elemente extrem de diferite. Proeminenţa este conferită de frecvenţa cu care apare, de locul privilegiat pe care îl ocupa în discurs. Este o caracteristică a centralităţii şi o consecinţă a valorii lor simbolice. Derivată din capacitatea asociativă, conexitatea este evidenţiată de existenţa itemilor ce apar într-o mai puternică legătură decât alţii.

Nucleul central asigură astfel două funcţii esenţiale:

- *o funcţie generatoare*, el fiind elementul prin care se crează sau se transformă semnificaţia celorlalte elemente constitutive ale reprezentării, el fiind cel ce conferă sens reprezentării;

- *o funcţie organizatoare*, nucleul central este cel care determină natura legăturilor care unesc între ele elementele reprezentării. În acest sens el este elementul unificator şi stabilizator al reprezentării.

Nucleul central al reprezentării este determinat pe de o parte de natura obiectului, iar pe de alta de relaţia pe care subiectul

o întreține cu obiectul. Mai precis, finalitatea situației în care se produce reprezentarea va determina elementul sau elementele centrale.

Nucleul central apare astfel ca un sub-ansamblu al reprezentărilor compus din unul sau mai multe elemente a căror absență destructurează sau dă o semnificație radical diferită reprezentării în ansamblul său. De fapt este elementul cel mai stabil al reprezentării, cel ce rezistă cel mai mult la schimbare. El este, astfel, stabil, transmicrocontextual și transindividual și se bucură de perenitate fiind determinat doar de contexte socio-istorice globale.

Complementar sistemului central, cel periferic permite ancorarea reprezentării în realitatea de moment, fiind alcătuită din elemente suple și flexibile. El are o determinare mai individualizată și mai contextualizată, permițând absorbția experiențelor cotidiene personale. Elementele sistemului periferic reține și selecționează informațiile, formulează evaluări și elaborează stereotipuri și credințe, exprimând prezentul, caracterul situațional, protejând în același timp semnificația centrală a reprezentării. Ele asigură astfel funcționarea cvasiinstantanee a reprezentărilor ca grile de interpretare a realității. Ele indică normalitatea sau anormalitatea, permițând funcționarea economică a reprezentării, fără apelul permanent la principiul organizator.

*

* *

Valorizările diferite, focalizarea pe anumite aspecte care influențează evaluarea se pot reflecta în reprezentările diferite pe care și le-au format profesorii și elevii despre un elev înalt și slab evaluat. Analiza de reprezentare socială care urmează va încerca să scoată în evidență focalizarea pe competență și performanță din partea elevilor vs. focalizarea pe efort și implicare din partea profesorilor.

Pentru a obiectiva reprezentările sociale, C. Flament (1981) a dezvoltat o metodă de analiză a datelor, numită *analiză de similitudine*. Această metodă consideră că doi itemi sunt cu atât

mai apropiați în reprezentare cu cât un număr mai mare de subiecți îi tratează de aceiași manieră.

Astfel, reprezentarea se obiectivează într-un arbore, care în teoria grafurilor este un graf conex și fără ciclu. Dispoziția grafică a desenului reprezentând arborele nu are semnificație. Singurul lucru care contează este ca între două elemente (vârfuri, itemi), să fie sau să nu fie o legătură (arrêt). Pentru fiecare pereche de elemente este asociată o valoare numerică (indice de similitudine). Corespunzător, la fiecare arbore se poate asocia suma valorilor arrêt-urilor, arborele maxim fiind cel cu suma cea mai mare.

Dacă analiza de similitudine este fondată pe explorarea unui graf, a unei relații care leagă două câte două variabilele unui ansamblu, măsura acestor relații nu este impusă de procedura de calcul însăși. De aceea analiza de similitudine pare a fi bine adaptată tratării relațiilor provenite direct dintr-o cercetare experimentală. Aceasta este și rațiunea pentru care este deseori utilizată în psiho-sociologia reprezentărilor.

Folosirea acestei metode nu creditează însă cercetarea cu un plus de credibilitate științifică numai prin evocarea ei. Este doar un instrument ce face parte din arsenalul cercetătorului, un instrument cât se poate de neutru, care lasă analistului toată responsabilitatea deciziilor pe care trebuie să le ia, ca întotdeauna când se confruntă datele cu interpretarea.

BCU IAȘI / CENTRU VECHI

2. *Analiză de reprezentare socială*

2.1. *Analiză de reprezentare socială la elevi şi profesori*

Vom încerca să analizăm reprezentările sociale asupra obiectului social etichetat "elev bun" - "elev slab" la grupurile elevilor şi profesorilor.

2.1.1. *Reprezentarea socială a elevilor despre un elev înalt valorizat. Analiză de similitudine.*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2.			0	0	.23	0	.29	.08	.25	0	.04	.23
3.				0	.08	0	.13	.08	.08	0	.04	.13
4.					0	0	0	0	0	0	0	0
5.						0	.92	.33	.79	0	.08	.96
6.							0	0	0	0	0	0
7.								.38	.79	0	.08	.96
8.									.25	0	.04	.38
9.										0	.04	.83
10.											0	0
11.												.08
12.												

Reprezentarea socială a elevilor despre un elev înalt valorizat. Matrice de similitudine.

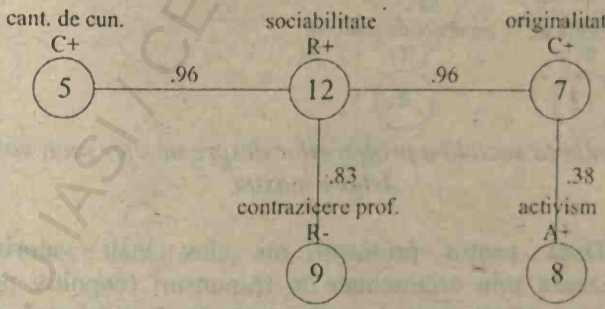

Reprezentarea socială a elevilor despre un elev înalt valorizat. Arbore maxim.

2.1.2. *Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev înalt valorizat. Analiză de similitudine.*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		0	0	0.	0	0	0	0	0	0	0	0
2.			0	.58	.79	0	.90	.90	.11	0	0	.79
3.				0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.					.58	0	.58	.58	.22	.21	0	.47
5.						0	.84	.84	.63	.11	0	.68
6.							0	0	0	0	0	0
7.								.95	.63	.11	0	.79
8.									.58	.11	0	.79
9.										.11	0	.27
10.											.05	.11
11.												0
12.												

Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev înalt valorizat. Matrice de similitudine.

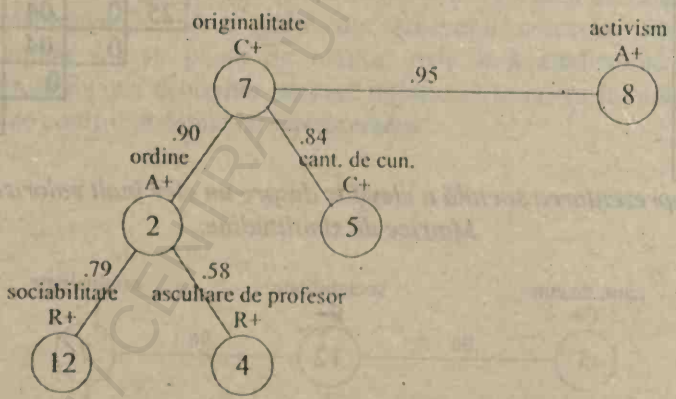

Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev înalt valorizat. Arbore maxim.

Dacă pentru profesori un elev înalt valorizat se caracterizează prin originalitate în răspunsuri (cognitiv pozitiv), activism (atitudinal pozitiv), ordine (atitudinal pozitiv) şi cantitate mare de cunoştinţe (cognitiv pozitiv), pentru elevi, pe lângă

cantitatea de cunoştinţe şi originalitatea în răspunsuri pe care le regăsim şi la profesori, în miezul reprezentării se plasează sociabilitatea (relaţional pozitiv). Interesant de menţionat este apariţia în portretul unui elev înalt valorizat de către elevi a unei trăsături evaluate negativ de ambele grupuri, şi anume obrăznicia (relaţional negativ).

2.1.3. *Reprezentarea socială a elevilor despre un elev slab valorizat. Analiză de similitudine.*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		.04	.21	.79	0	.92	0	0	0	.992	.29	0
2.			0	.29	0	.04	0	0	0	.29	0	0
3.				.17	0	.25	0	0	0	.25	.17	0
4.					0	.79	0	0	0	.79	.21	0
5.						0	0	0	0	0	0	0
6.							0	0	0	.92	.23	0
7.								0	0	0	0	0
8.									0	0	0	0
9.										0	0	0
10.											.23	0
11.												0
12.												

Reprezentarea socială a elevilor despre un elev slab valorizat. Matrice de similitudine.

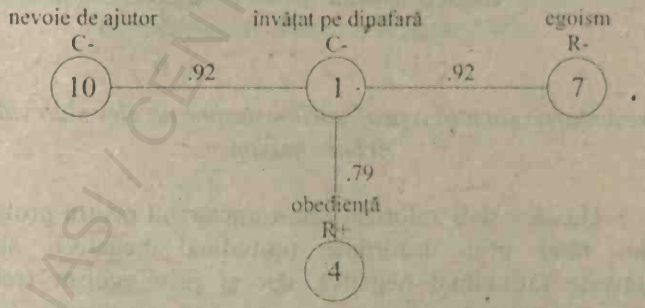

Reprezentarea socială a elevilor despre un elev slab valorizat. Arbore maxim.

BCU IAŞI / CENTRUL UNIVERSITAR

2.1.4. *Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev slab valorizat. Analiză de similitudine.*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		0	.68	0	0	.53	0	0	0	.26	.68	0
2.			0	.05	0	.05	.05	.05	.05	0	0	.05
3.				0	0	.63	0	0	.16	.26	.74	0
4.					.05	.05	.05	.05	.05	0	0	.05
5.						.05	.05	.05	.05	0	0	.05
6.							.05	.05	.11	.16	.68	.05
7.								.05	.05	0	0	.05
8.									.05	0	0	.05
9.										.11	.05	.05
10.											.21	0
11.												0
12.												

Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev slab valorizat. Matrice de similitudine.

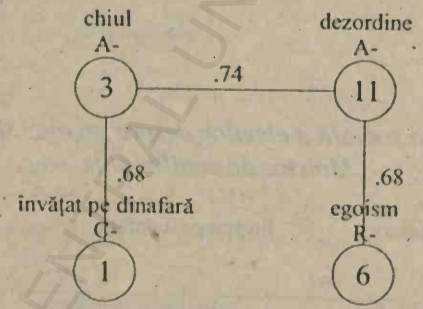

Reprezentarea socială a profesorilor despre un elev slab valorizat. Arbore maxim.

Un elev slab valorizat este caracterizat pentru profesori în primul rând prin dezordine (atitudinal negativ), absentări nemotivate (atitudinal negativ), dar şi prin egoism (relaţional negativ) şi învăţarea lecţiei pe dinafară (mecanic) (cognitiv negativ). Dintre aceste trăsături la elevi se regăseşte egoismul şi învăţarea mecanică a lecţiei, dar şi nevoia de a fi sprijinit şi ajutat pentru a face faţă la lecţii (cognitiv negativ). Şi de data aceasta în

portretul unui elev slab valorizat, în cazul elevilor apare o trăsătura pozitivă şi anume ascultarea de profesor (relaţional pozitiv). Se pot observa analizând arborele maxim, elementele în jurul cărora gravitează aceste reprezentări sociale (nucleul) diferit la profesori faţă de elevi. În acest context vom încerca în continuare să analizăm reprezentările sociale construite de elevii clasei a XIII-a.

2.2. *Analiza de reprezentare socială la elevii clasei a XIII-a*

2.2.1. Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev înalt valorizat. Analiză de similitudine.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2.			0	.43	.81	0	.89	.88	.05	0	0	.23
3.				0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.					.50	0	.50	.50	.10	.06	0	.30
5.						0	.72	.73	.63	.08	0	.52
6.							0	0	0	0	0	0
7.								.90	.79	.09	0	.66
8.									.40	.05	0	.69
9.										.11	0	.27
10.											.05	.08
11.												0
12.												

Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev înalt valorizat. Matrice de similitudine.

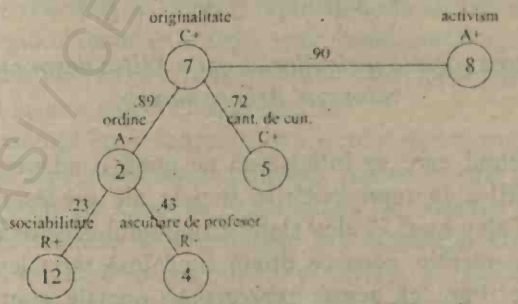

Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev înalt valorizat. Arbore maxim.

2.2.2. *Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev slab valorizat. Analiză de similitudine.*

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.		0	.53	0	0	.42	0	0	0	.16	.58	0
2.			0	.03	0	.03	.04	.05	.04	0	0	.04
3.				0	0	.37	0	0	.10	.12	.63	0
4.					.05	.05	.04	.05	.03	0	0	.05
5.						.05	.05	.05	.05	0	0	.05
6.							.05	.05	.10	.08	.58	.04
7.								.05	.05	0	0	.05
8.									.05	0	0	.05
9.										.11	.05	.05
10.											.20	0
11.												0
12.												

Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev slab valorizat. Matrice de similitudine.

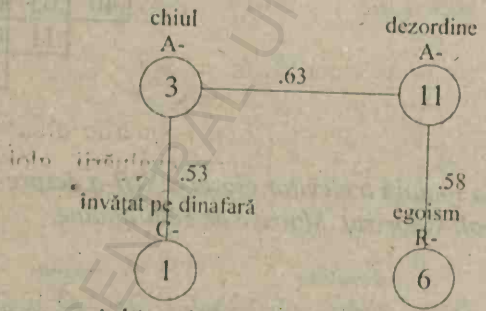

Reprezentarea socială a elevilor clasei a XIII-a despre un elev slab valorizat. Arbore maxim.

Tabloul care se înfățișează ne arată o aderare a elevilor clasei a XIII-a la reprezentările sociale ale profesorilor asupra binomului "elev bun" -" elev slab". Conținutul acestor reprezentări este absolut identic, ceea ce diferă fiind însă tăria legăturilor de similitudine. Pare că aceste reprezentări sociale sunt mai puțin structurate ceea ce poate să însemne că sunt de fapt pe cale de structurare.

Mai mult decât analiza valorilor, analiza de reprezentare socială pune în evidenţă poziţionarea subiectivă a elevilor clasei a XIII-a care priveşte elemente ale câmpului educativ prin ochii profesorilor.

*
* *

Din analizele efectuate a reieşit că grupul de elevi şi de profesori au sisteme de valori care, fără a fi opuse, sunt diferite. Aceasta rezultă din faptul că unele comportamente tipice ale elevilor sunt diferit evaluate de către profesori pe de-o parte şi de către elevi pe de alta. Atât profesorii cât şi elevii sunt interesaţi de anumite aspecte comportamentale care îşi pun amprenta în evaluarea unui elev. Astfel dimensiunile pertinente care influenţează formarea impresiei despre un elev sunt diferite la profesori faţă de elevi, decurgând de aici reprezentări sociale despre un elev înalt / slab valorizat specifice celor două grupuri analizate.

În acest peisaj, valorizările şi reprezentările sociale ale elevilor clasei a XIII-a ocupă un loc aparte.

Existenţa unor valori diferite, ponderile diferite acordate unor dimensiuni cu impact asupra evaluării globale ca şi reprezentările sociale diferite justifică demersul de a analiza empatia inter-grupală ca transport în psihologia altui grup, vizând în acest caz sistemul de valori şi reprezentările sociale ale acestuia.

Demonstrarea existenţei unor reprezentări diferite bazate pe un sistem de valori diferit, justifică deasemenea iniţierea unei investigaţii asupra empatiei inter-grupale

Existenţa unor deosebiri în sistemul de valorizare ar putea constitui de fapt şi o bază explicativă pentru slabele performanţe empatice printr-un eşec de transpunere în valorile altui grup. Deasemenea găsirea unor diferenţe ale acurateţei empatice şi a structurării ei între elevii clasei a XIII-a şi ceilalţi elevi şi estomparea acestor diferenţe în ceea ce priveşte comparaţia cu profesorii poate constitui un argument în favoarea influenţei

situației asupra empatiei. Este o situație a cărei semnificație este conferită subiectiv, dovedind transgresarea grupului obiectiv de apartenență și având ca semn o altă viziune asupra lumii care începe să se închege.

În acest scop au fost luate în considerație rezultatele la proba R. Dymond adaptată în vederea măsurării empatiei inter-grupale și empatiei intra-grupale. Ca urmare aprecierile valorice referitoare la tipurile de elevi au fost făcute în cadrul a 6 probleme, pentru a surprinde comportamentul empatic în cele 2 rețele de interacțiune (în interiorul grupului și între două grupe diferite) și la cele 3 niveluri propuse (inter-personal, când actorul și observatorul sunt persoane concrete ce aparțin unor grupuri diferite, nivelul în care actorul și observatorul sunt subiecți colectivi și nivelul în care observatorul/actorul este un subiect individual, iar actorul/observatorul este un subiect colectiv). În cazul empatiei este vorba despre evaluări și predicții cu cerere expresă de preluare a perspectivei făcute de către observatori (elevi și profesori ca persoane individuale, elevi și profesori ca grupuri sociale) și de confirmări ale actorilor sociali (elevi și profesori ca persoane individuale; elevi și profesori ca grupuri sociale).

Exemplu: Subiecții, atât elevi cât și profesori trebuie să răspundă la următoarele probleme:

Apreciați aceste 6 tipuri de elevi din următoarele p.d.v.:

A. Noi profesorii (elevii) apreciem un elev care...

B. Ei elevii (profesorii) apreciază un elev care....

C. Puneți-vă în locul elevilor (profesorilor) și încercați să vă imaginați cum ar răspunde ei la problema "Noi elevii (profesorii) apreciem un elev care...."

D. Puneți-vă în locul celorlalți profesori (elevi) și încercați să vă imaginați cum ar răspunde ei la problema: "Noi profesorii (elevii) apreciem..."

E. Puneți-vă în locul elevilor (profesorilor) și încercați să vă imaginați cum ar răspunde ei la problema: "Ei profesorii (elevii) apreciază un elev care..."

F. Dumneavoastră personal apreciați un elev care...

a. Pentru măsurarea empatiei cu clasa de elevi, itemii testului sunt constituiți din tipurile de elevi care trebuie apreciate

pe aceiaşi scală cu 5 trepte: (foarte puţin apreciat, puţin apreciat, mediu apreciat, mult apreciat, foarte mult apreciat). Ţinta empatizării este clasa ca grup social.

Empatia profesorilor faţă de clasă se calculează comparând aprecierile item cu item făcute de profesori la problemele C şi E cu aprecierile făcute de elevi la problemele A şi B. Empatia elevilor faţă de profesori se calculează comparând aprecierile item cu item făcute de elevi la problemele C şi E cu aprecierile făcute de profesori la problemele A şi B.

Empatia intra-grupală se calculează comparând aprecierile la problemele A si D de la subiecţi aparţinând aceluiaşi grup.

b. Pentru a calcula performanţele empatice inter-individuale, se vor folosi aceiaşi itemi, iar subiecţii vor face predicţii şi evaluări referitor la o persoană concretă.

3. *Analiza performanţelor elevilor de clasa a XIII-a la proba de comportament empatic inter-grupal.*

3.1. *Semnificaţia diferenţelor dintre mediile performanţelor la proba de comportament empatic inter-grupal:*

O comparaţie a performanţele elevilor clasei a XIII-a cu performanţele elevilor din clasele a IX-a şi cu performanţele profesorilor arată cum elevii din clasa a XIII-a au performanţe semnificativ mai acurate decât ceilalţi elevi ($z = 2,47$; $p<.02$), dar nesemnificativ diferite de cele ale profesorilor ($z = .0,49$; $p>.10$).

Afirmaţia că profesorii au performanţe empatice inter-grupale semnificativ mai acurate decât ale elevilor devine în acest context relativă.

3.2. *Analiza procentuală a performanţelor la proba de comportament empatic inter-grupal:* (vezi anexa E, tab.4)

clasa a XIII-a / clasele a IX-a:

bun-empatic: (23 s. - 40 s.); [34,8% - 15%]; $t = 1,81$; $p<.10>.05$

mediu-empatic: (23 s. - 40 s.); [56,5% - 57,5%]; $t = 0,07$; $p>.10$

slab-empatic: ((23 s. - 40 s); [8,7% - 27,5%]; $t = 1,75$; $p<.10>.05$

Cu excepţia categoriei de subiecţi "mediu-empatic", apare o tendinţă de diferenţiere între procentele de subiecţi încadraţi în

categoriile "bun-empatic", în sensul că apare un procent mai mare de subiecți încadrați în această categorie la clasa a XIII-a și "slab empatic", în sensul că apare un procent mai mare de subiecți încadrați în această categorie la clasele a IX-a (vezi anexa E, graf.4).

clasa a XIII-a / profesori:

bun-empatic: (23 s. - 40 s.); [34,8% - 37,5%]; t = 0,21; p>.10

mediu-empatic: (23 s. - 40 s.); [56,5% - 52,5%], t = 0,30; p>.10

slab-empatic: ((23 s. - 40 s); [8,7% - 10%]; t = 0,16; p>.10

După cum se observă, la această analiză nu a apărut nici o diferență semnificativă între procentul de elevi din clasa a XIII-a și de profesori încadrați în cele 3 categorii.

Analiza semnificației diferențelor între procentele subiecților ce se încadrează în cele 3 categorii în interiorul aceluiași grup.

clasa a XIII-a:

bun-empatic / mediu-empatic: 23 s.; (34,8% - 56,5%); t = 1,55; p<.10>.05

bun-empatic / slab-empatic: 23 s.; (34,8% - 8,7%); t = 2,25; p<.05>.02

mediu-empatic / slab-empatic: 23 s.; (56,5% - 8,7%); t = 3,62; p<.01

clasele a IX-a

bun-empatic / mediu-empatic; 40 s.; (10% - 60%); t = 3,3; p<.01

bun-empatic /slab-empatic; 40 s.; (10% - 30%); t = 1,58; p>.10

mediu-empatic / slab-empatic; 40 s.; (60% -30%); t = 1,91; p>.10

profesori:

bun-empatic / mediu-empatic; 40 s; (37,5% - 52,5%); t = 1,36; p>.10

bun-empatic / slab-empatic; 40 s; (37,5% - 10%); t = 2,90; p<.01

mediu-empatic / slab-empatic; 40 s; (52,5% - 10%); t = 4,1 p<.01

Se poate observa distribuția asemănătoare cu cea a profesorilor și diferită de cea a elevilor din clasele a IX-a.

3.3. *Analiza relației dintre performanțele elevilor clasei a XIII-a la probele de comportament empatic inter- și intra-grupal* (vezi anexa E, graf.5)

clasa a XIII-a: 23 s.; [9,5 - 9,2]; z = 0,14; p>.10

clasele a IX-: 40 s.; [10,6 - 9,5]; z = 2,99; p<.01

profesori: 40 s.; [9,3 - 9,1]; z = 0,13;p>.10

Comparația dintre relația empatie inter-grupală / empatie intra-grupală la clasa a XIII-a și clasele a IX-a scoate în evidență faptul că spre deosebire de elevii claselor a IX-a, elevii clasei a XIII-a au performanțe la fel de acurate atât la empatia inter-grupală cât și la cea intra-grupală. În același timp, comparația dintre empatia inter-grupală și empatia intra-grupală la clasa a XIII-a și lotul de profesori relevă asemănările comportamentului empatic inter / intra- grupal la aceste două categorii investigate.

Astfel clasa a XIII-a se apropie de profesori în ceea ce privește comportamentul empatic inter- și intra- grupal, diferențiindu-se de elevii claselor de debut. Apare cu pregnanță poziția tranzitorie a clasei a XIII-a.

*
* *

Dacă empatia se sprijină pe ceva împărtășit, asumarea sistemului de valori și a reprezentărilor sociale ale altui grup va facilita cu necesitate transpunerea empatică. Acest aspect dezvăluie câte ceva din mecanismele ce fac posibile manifestări empatice de acurateţe superioară în raport cu un grup, în ciuda faptului că acesta se încadrează pe plan obiectiv în categoria "ceilalți". Aceste afirmații se sprijină pe o analiza a relației dintre empatie și sistemul de valori.

5.4.3. Empatie şi valori

O dovadă în favoarea facilitării transpunerii în psihologia unui alt grup prin asumarea valorilor acestuia poate decurge din analiza relaţiei dintre empatie şi sistemul de valorizare propriu grupului. Pentru aceasta, continuum-ul bipolar al performanţelor empatice a fost împărţit pornind de la medie (9,9) +- 1 sigma = 2, în categoria subiecţilor bun-empatici, mediu-empatici şi slab-empatici. S-au urmărit deviaţiile predicţiilor de la confirmare a fiecărui item, la categoria de subiecţi slab-empatici (17 s. cu performanţe peste 11,9) şi bun-empatici (29 s. cu performanţe sub 7,9) la problema C din proba Dymond: (Puneţi-vă în locul elevilor şi imaginaţi-vă cum ar răspunde ei la problema "Noi elevii apreciem un elev care...; (pentru profesori) şi Puneţi-vă în locul profesorilor şi imaginaţi-vă cum ar răspunde ei la problema "Noi profesorii apreciem un elev care; (pentru elevi) (vezi anexa E, tab.5 şi graf.6).

Se poate observa cum deviaţiile cele mai mari de la media confirmărilor la subiecţii slab-empatici apar la criteriile 1, 5 şi 6. Criteriul 1 este format din comportamentul 10 (diferit evaluat de profesori şi elevi (z = 6,92) şi din comportamentul 4 la care se constată acelaşi lucru (z = 5,12). La rândul său, criteriul 5 este format din 2 comportamente, ambele diferit evaluate de cele două grupuri: comportamentul 1 (z = 4,72) şi comportamentul 8 (z = 4,17). În cele din urmă, criteriul 6 prezintă aceleaşi caracteristici ca şi precedentele fiind format din comportamente semnificativ diferit evaluate: comportamentul 2 (z = 2,30) şi 6 (z = 5,45).

De aici se poate trage concluzia că la subiecţii slab-empatici eşecul empatic apare acolo unde sistemul de valori e diferit, datorându-se ori incapacităţii acestora de a se desprinde de propriul sistem de valori, aceşti subiecţi proiectându-şi propriul punct de vedere asupra celorlalţi, ori unor erori în predicţie. În acest ultim caz cu toate că subiecţii slab-empatici abandonează punctul de vede propriu nu reuşesc totuşi să acceadă la confirmarea partenerilor. Faptul că la alte criterii, acolo unde comportamentele au fost asemănător evaluate nu apar dificultăţi în transpunere pare

să sugereze faptul că această reuşită nu ţine atât de o transpunere empatică acurată cât de o simplă proiecţie a unui fragment din sistemul propriu de valori care întâmplător corespunde cu cel al celuilalt grup.

La subiecţii bun-empatici, în schimb, se poate observa cum deviaţiile de la media confirmărilor au valori apropiate indiferent că este vorba despre criterii formate din comportamente evaluate diferit de către elevi şi profesori ori despre criterii cum ar fi 2, 3 şi 4 formate parţial din comportamente la care nu se înregistrează valorizări diferite. Aceşti subiecţi sunt capabili să preia perspectiva, dobândind un plus de acurateţe care se reflectă în deviaţiile mici de la confirmare, neinfluenţate de diferenţele în evaluare.

Concluzii. Din analiza comparativă a manifestărilor empatice înregistrate la elevii clasei a XIII-a faţă de elevii din clasele a IX-a pe de o parte şi faţă de profesori, pe de altă parte, se desprind următoarele concluzii:

În ceea ce priveşte empatia predictivă inter-grupală apar diferenţe semnificative faţă de elevii claselor a IX-a atât în sensul performanţelor semnificativ mai acurate ale elevilor clasei a XIII-a faţa de ceilalţi elevi cât şi în sensul tendinţei de a apare un procent mai mare de subiecţi din clasa a XIII-a în categoria "bun-empatic"şi un procent mai mic de subiecţi în categoria "slab-empatic", dar şi faţă de profesori unde clasa a XIII-a prezintă o tendinţă spre semnificaţie a diferenţelor procentuale a subiecţilor din categoria "bun-empatic"/"mediu empatic", tendinţă absentă la lotul de profesori.

Asemănări cu elevii apar în ceea ce priveşte repartiţia pe procente în interiorul grupurilor, iar în ceea ce priveşte asemănările cu profesorii, demnă de menţionat este lipsa de semnificaţie a diferenţei dintre mediile performanţelor la proba de empatie inter-grupală ca şi inexistenţa unei diferenţe semnificative între elevii din clasa a XIII-a şi profesori în ceea ce priveşte procentul de subiecţi înscrişi în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic" şi "slab-empatic".

Se poate remarca astfel efortul empatic, alocarea de resurse cognitive atât în direcţia elevilor cât şi în direcţia profesorilor,

deveniți obiecte sociale pertinente pentru elevii clasei a XIII-a.

Acești elevi din clasa a XIII-a care aparțin unui grup obiectiv care poată eticheta de "elevi", nu par totuși a se considera și comporta ei înșiși ca fiind elevi. În acest caz pare a interveni din nou o apartenență subiectivă, un grup de referință. Separarea între apartenență și referință se va repercuta astfel în expresia investirii individului în apartenență, traducându-se printr-o relativă dezinvestire în raport cu apartenența obiectivă. Amintindu-ne sistemul de valorizare al elevilor din clasa a XIII-a care diferă în mare parte de cel al celorlalți elevilor și reprezentările sociale la care aderă, nu se poate să nu ne întrebăm dacă aceștia se simt încă elevi sau se simt deja profesori. Responsabil pare a fi grupul de referință care contribuie la percepția pe care aceștia o au asupra situației pedagogice în care sunt implicați, devenind astfel un grup de comparație. Acest grup servește de referință și permite evaluarea sinelui și a altuia. Grupul devine astfel locul de constituire a unei identități colective, prin care acești elevi se investesc într-un proiect comun (de bun profesor). El definește o poziție colectivă în fața complexului context pedagogic.

Inițial ne-am întrebat dacă elevii clasei terminale nu se simt cumva ca aparținând deja grupului de profesori, încercând deja să gândească și să se comporte ca aceștia? Dacă decupajele în realitatea socială efectuate de aceștia nu îi situează cumva, pe plan subiectiv în categoria profesorilor? Răspunsul tinde să fie afirmativ pentru că, lăsând la o parte speculațiile teoretice, datele interpretate ne fac să afirmăm că elevii clasei a XIII-a oscilează între postura de elev și profesor, din punct de vedere empatic ei neavând un comportament tipic nici pentru elevi, dar nici unul asemănător întru totul cu profesorii. Aceasta ne îndreptățește să considerăm clasa a XIII-a (clasă terminală, pregătită pentru a intra direct în profesie) ca un grup aparte, de sine stătător, cu o configurație a manifestărilor empatice specifică, ce poate fi integrată din punct de vedere al comportamentului empatic, în sensul de funcționalitate empatică, în schema unei pre-competențe didactice.

Descrierea schemei pre-competenței didactice (clasa a XIII-a) și a competenței didactice (profesori), pe linia dimensiunilor (premiselor) empatice relevă deosebiri, punând în

evidență o trecere de la starea de pre-competență la cea de competență, trecere care pare a fi facilitată de experiența zilnică la catedră a profesorului.

Datele cercetării arată cum competența nu se deosebește de precompetență prin nivelul ridicat al performanțelor empatice privite de sine stătătoare, unde nu s-a remarcat nici o diferență între elevii clasei a XIII-a și profesori ci prin *structurarea* dimensiunilor empatiei.

Din nou se poate pune în discuție modul subiectiv de categorizare a realului, jocul grupurilor de apartenența și de referință, stabilirea la nivel individual sau de grup a cine suntem "noi" și cine sunt "ceilalți". Datele culese din această analiză de caz par să confirme ipoteza decupajelor subiective ale realității sociale care pot favoriza, prin includeri puțin vizibile, aderarea la alte sisteme de valori și reprezentări sociale.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITARA

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6. ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Studiile prezentate au încercat să scoată în evidenţă nivelurile de acurateţe diferită pentru relaţii ce se desfăşoară în diferite situaţii.

Situaţiile analizate au fost definite din punctul de vedere al subiecţilor ce empatizează, în ultimă instanţă ele desemnând semnificaţia acordată de către aceştia echivalentului lor obiectiv. Ca atare, demersul de delimitare a situaţiilor a pornit de la o definire subiectivă a lor. Din această perspectivă au putut fi surprinşi doi factori ce par a influenţa acurateţea conduitelor empatice.

Primul factor face trimitere spre necesitatea controlului unei relaţii. Este un adevăr banal afirmaţia că motivaţia, cunoaşterea şi actele noastre comportamentale sunt într-o strânsă legătură. Există astfel un suport motivaţional al cunoaşterii, cogniţia avându-şi mobilul în afecte şi interese punctuale. Vrem să cunoaştem şi cunoaştem cât mai bine pentru a acţiona cât mai eficient.

Ca atare, acest factor se referă la *implicarea,* investirea în relaţie în vederea atingerii unui scop care necesită o activare a capacităţilor empatice, depunerea unui efort empatic printr-un demers de alocare de resurse cognitive. Preponderent de natură afectiv-motivaţională, el este un factor energizant, punând în joc resurse de atenţie care vor susţine o cunoaştere mai individualizată a "celuilalt". El se bazează pe o activitate de evaluare ştiut fiind faptul că orice cunoaştere socială este structurată mai mult de valoarea, utilitatea socială a obiectelor şi persoanelor decât de natura lor. Rezultatul acestui demers evaluativ va determina astfel un anumit nivel de implicare în relaţie pe *dimensiunea implicare - non-implicare.*

Pe această dimensiune, la un pol sunt situate relaţiile cu persoane semnificative, de care suntem interesaţi, la

individualitatea cărora încercăm să accedem, evitând stereotipurile. La celălalt pol sunt plasate relaţiile cu persoane care nu ne interesează în mod special, persoane pe care presupunem că nu o să le mai întâlnim niciodată, persoane faţă de care ne mulţumim cu o cunoaştere din trecut, nereactualizată sau pe care le percepem prin teorii implicite asupra personalităţii sau stereotipuri. Dimensiunea implicare - non-implicare a fost văzută ca un continuum ale cărei extreme sunt doar nişte construcţii teoretice.

Al doilea factor este legat de procesul *categorizării sociale*, fiind prin excelenţă de natură cognitivă. El se referă la percepţia partenerului de interacţiune ca fiind plasat în categoria "noi" sau "ceilalţi", "noi" putând semnifica destinul comun, consensul în interpretarea unor situaţii, viziune comună asupra realităţii, altfel spus, un implicit împărtăşit, în timp ce "ceilalţi" înseamnă diferenţă, un alt destin, un alt mod de a privi lumea şi viaţa. Am presupus că *dimensiunea "noi" -"ceilalţi"* suportă şi ea grade. Această afirmaţie se fundamentează pe multitudinea apartenenţelor şi identităţilor aferente pe care le poate poseda o persoană, multe dintre ele putând fi încrucişate, ceea ce permite consideraţii nuanţate asupra a ceea ce este asemănător şi a ceea ce este diferit.

Cele două dimensiuni se pot intersecta, factorii putând intra în diferite relaţii, care dau naştere la patru tipuri de situaţii, cel puţin la nivel teoretic. De aceea propunem următorul model prin care pot fi explicate variaţiile empatice puse în evidenţă în studiile prezentate, dar care nu este acoperit în întregime cu date empirice, motiv pentru care îl propunem şi cu titlu de ipoteză pentru cercetări ulterioare.

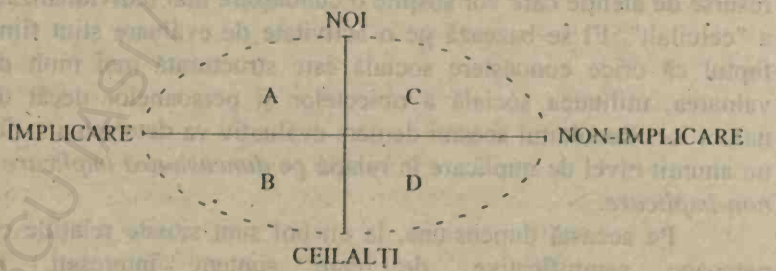

Modelul cuprinde patru cadrane în care orice relație interpersonală (inter-grupală), dacă este analizată din punctul de vedere al celor două dimensiuni puse în discuție, poate fi încadrată.

Cadranul A pare a cuprinde zona clară a empatiei ce rezultă prin conjugarea implicării în relație cu perceperea partenerului ca făcând parte din categoria "noi". În acest sens pot fi amintite performanțele empatice înalte puse în evidență în situația in-grup, indiferent dacă ne referim la grupuri obiective sau subiective de apartenență. Deasemenea poate fi readusă în discuție acuratețea empatiei din debutul relației maritale, necesară pentru intuirea corectă a celuilalt pentru a-i prezice comportamentul în vederea menținerii sub control a relației. Este perioada în care se face trecerea de la folosirea pronumelor personale la singular "eu" și "tu" la pronumele personal la plural "noi". Aici nevoia de empatie se coroborează cu nevoia de dialog, cu schimbarea temporară a propriei perspective cu a celuilalt, ceea ce permite apariția unei atitudini de ascultare și înțelegere a motivelor și stărilor partenerului, ceea ce constituie o condiție necesară unei desfășurări optime a relației.

În cadranul B presupunem că se înregistrează tot relații empatice cu acurateţe crescută, cu toate că partenerul de relație este plasat în categoria "ceilalți". Făcând această afirmație, ne-am gândit la cazul excrocului, ce poate fi tipic pentru acest cadran, în sensul că acesta nu poate să-și atingă scopul propus decât manipulând relația cu victima, iar aceasta nu este posibil decât prin activarea capacităților empatice, folosite în acest caz abuziv. Victima, pierzând, va avea o soartă diferită de cea a excrocului care va câștiga, situându-se astfel în categoria "ceilalți". Este vorba în acest caz despre implicații negative antrenate prin mijlocirea empatiei. "Controlul empatic asupra influenței sociale poate avea, așa cum lesne se poate deduce, fie un caracter benefic, fie unul malefic, depinzând de sistemul motivațional și caracterial al personalității umane" afirma S. Marcus (1992).

Acest cadran așteaptă date experimentale care să îi confirme existența și predicțiile făcute asupra nivelul de empatie care îl caracterizează.

În *cadranul C*, cadranul relativei "singurătăți în doi" pot fi

încadrate relaţiile în care partenerii urmăresc scopuri ce privesc în mică măsură construirea activă a unei relaţii empatice. Este un cadran ce se caracterizează printr-un nivel al acurateţei empatice relativ mai scăzut, cu toate că partenerii de relaţie se încadrează în categoria "noi". În acest cadran am încadrat relaţia maritala între 3 luni şi 20 de ani.

Cadranul D pare a fi zona obscură a empatiei conturată prin conjugarea non-implicării cu percepţia celuilalt ca făcând parte din categoria "ceilalţi". Reprezentative par a fi relaţiile empatice inter-grupale, a căror acurateţe scăzută a fost pusă în evidenţă, ceea ce poate constitui atât cauza cât şi efectul multor tensiuni. Poate că aici ar trebui încadrate şi relaţiile empatice ale criminalilor de război cu victimele lor. Şi acest cadran aşteaptă confirmarea experimentală.

Cum categoriile pot fi transgresate şi scopurile se pot modifica de-a lungul timpului, rezultă că orice relaţie poate glisa dintr-un cadran în altul, acurateţea empatiei suferind modificări conform predicţiilor făcute.

Este evident că fiecare situaţie poate fi definită prin mai mulţi factori decât cei pe care i-am luat în considerare, ceea ce implică o anumită simplificare şi conferă modelului atributul schematizării. Deasemenea, este posibil să existe şi alţi factori determinanţi pentru variaţiile acurateţei empatice, care nu au fost încă investigaţi.

De aceea un demers ce implică validarea acestui model presupune cercetări minuţioase asupra empatiei în diferitele relaţii propri fiecărui cadran şi verificarea nivelului de acurateţe a manifestărilor empatice pentru a vedea dacă acestea corespund predicţiilor făcute de model.

*
* *

Prin aceste studii am încercat să aducem o contribuţie conceptuală pentru comprehensiunea comportamentului social. În acest sens am adus la lumină un control omniprezent, cu toate că subtil, exersat de situaţia socială asupra indivizilor şi grupurilor,

ceea ce poate fi interpretat ca o determinare situaţională a comportamentului.

Această lucrare atrage atenţia asupra faptului că relaţia dintre trăsătură şi situaţie este mult mai complicată decât pare la prima vedere. Complexitatea acestui raport decurge în primul rând din faptul că puterea de determinare a comportamentului de către situaţie depinde într-o mare măsură de semnificaţia pe care o persoană o conferă împrejurării de viaţă în care se găseşte. Dar complexitatea raportului decurge şi din faptul că orice persoană poate în mod obişnuit să aleagă dintre mai multe situaţii. Existenţa incontestabilă a acestei posibilităţi de a alege susţine ipoteza că trăsăturile de personalitate pot influenţa până la un anumit punct sau chiar determina tipul de situaţii cu care ne confruntăm. Deasemenea, trebuie ţinut seama de faptul că nici ceilalţi actori nu pot fi consideraţi ca nişte prizonieri ai situaţiei, putând la fel de bine să opteze pentru intrarea în situaţia nou creată sau să opteze pentru crearea unei situaţii-alternative sau situaţii-tampon. Între anumite limite se poate chiar afirma că fiecare îşi crează situaţia în acord cu propria sa structură de personalitate, dar această afirmaţie nu ne scuteşe de luarea în considerare a posibilelor variaţii situaţionale. Jocul stabil-variabil nu reprezintă altceva decât complementaritatea unor atribute care se aplică empatiei conform perspectivei adoptate.

Din studiile prezentate reiese şi specificitatea proprie cogniţiei sociale. În acest sens se referim la dimensiunea evaluativă, mai precis la judecăţile de valoare implicite sau explicite prezente în orice demers cognitiv şi la motivaţie, adică la scopul pentru care actorul social întreprinde demersul cognitiv. De aceea credem că în ciuda afirmaţiilor unor cognitivişti care consideră cogniţia socială ca pe un caz particular, mai complex, al cogniţiei generale, aceasta se caracterizează printr-o specificitate proprie.

Deasemenea, am încercat să demonstrăm că "realitatea" care contează pentru un individ este deseori mai mult reprezentarea cognitivă a evenimentelor interne şi a condiţiilor externe, decât "realitatea" fizică, obiectivă şi materială, ceea ce constituie o determinare cognitivă a comportamentului.

Accentuând asupra activității subiectului și asupra rolului jucat de reprezentările și teoriile naive asupra lumii sociale pe care acesta le construiește am încercat să evităm capcana fenomenologiei, pentru că cogniția socială comportă o parte de construit și o parte de realitate, ca urmare o parte consensuală: un ansamblu de actori sociali care au o arhitectură cognitivă identică (echipament cognitiv) o limbă comună și care trăiesc într-o aceiași lume socială, ceea ce le permite să comunice, să înțeleagă, să interacționeze și să acționeze împreună, să contribuie reciproc la constituirea cunoașterii.

Parafrazându-l pe U.Windish (1990) putem afirma în încheiere că nimeni nu empatizează la același nivel de acuratețe cu *oricine*, *oricând*, *oriunde*, în orice *situație*.

Indivizii și grupurile au tendința de a prezenta în mod obișnuit în viața cotidiană reacții empatice diferite ca intensitate și extensie. Conduita empatică se activează sau se inhibă după cum individul sau grupul interpretează situația. În ultimă instanță pare că importantă rămâne această interpretare personală sau grupală a situației. Este vorba de fapt despre modul în care persoane și grupuri percep și definesc o situație și despre cum interpretează acțiunile lor și pe ale altora. În acest context, perspectivele subiective din care este privită realitatea socială de către indivizi sau grupuri este mai semnificativă pentru înțelegerea unei conduite empatice decât realitatea "obiectivă". Aceste perspective devin mai reale decât însăși realitatea pentru că au consecințe asupra comportamentelor indivizilor și grupurilor.

Ca urmare, propria privire subiectivă asupra a ceea ce se întâmplă este singura în măsură să confere unei situații calitatea de a fi semnificativă. Este vorba despre semnificația cu care se poate acorda sau nu o conduită empatică.

Această idee nu este nouă, dar apar încă dificultăți de conștientizare a ceea ce implică ea. Este un lucru pe care l-au spus încă din 1918 W. I. Thomas și F. Znaniechi (apud R. Ghiglione, C. Bonnet, J.-F. Richard, 1990, p.3): "Realitatea socială nu este decât realitatea pe care individul o conferă mediului său înconjurător, în sensul că dacă o situație este considerată ca reală de către un subiect, ea este reală în implicațiile sale psihologice". Pentru

indivizi şi grupuri este vorba despre reprezentarea cognitivă a timpului, spaţiului, a mişcărilor, a cauzelor, a agenţilor sociali şi a consecinţelor care regizează ceea ce constituie pentru ei acea entitate mitică, numită "realitatea".

Datele studiilor prezentate sugerează în final că se empatizează pentru a obţine ceva de la "celălalt", pentru a cuceri, pentru a putea acţiona asupra "celuilalt", empatia relevându-şi astfel practic funcţia socială. Unele dintre studiile prezentate vorbesc explicit despre natura socială a empatiei, căci ea se relevă a nu fi independentă de diferitele reţele de grup în interiorul cărora indivizii sunt în acelaşi timp surse şi ţinte ale proceselor de empatizare. Ca urmare, ar trebui reconsiderată problema empatiei cotidiene în cadrul unei psihologii sociale ce se interesează de relaţiile dintre grupuri şi nu numai în cadrul relaţiilor interpersonale ca în prezent.

În această perspectivă, empatia ar face referinţă la diferitele apartenenţe grupale ale indivizilor iar înţelegerea mecanismelor sale ar trece prin articularea între capacitatea empatică şi problematica relaţiilor dintre grupuri. Pentru că "realitatea" este întotdeauna construită socialmente, prin intermediul interacţiunii dintre indivizi marcaţi de apartenenţele grupale, categoriale şi nu este o producţie a unor indivizi izolaţi, este dificil dacă nu imposibil de a studia empatia fără a ţine cont de motivaţiile actorilor sociali şi de raporturile dintre grupuri sau de interacţiunile între indivizii ce aparţin unor categorii sociale diferite.

Ceea ce determină natura dublă şi contradictorie uneori a acestei trăsături de personalitate care este empatia este tocmai împletirea inextricabilă dintre psihologic şi social.

Transpare cum în arierplan, în viaţa de zi cu zi, rămâne constantă negocierea raportului cu alteritatea despre care se poate spune că este una dintre problemele fundamentale ale psihologiei sociale. La nivelul cotidianului, pare că noi toţi locuim în "oraşe de frontieră", confruntându-ne cu diferitul, negociindu-ne cotidian relaţiile cu ceilalţi, relaţii în care suntem mai mult sau mai puţin implicaţi, iar printre mecanismele prin care se realizează această negociere este şi empatia.

Modificările de acurateţe ale conduitei empatice par să arate că fiecare moment de empatie este diferit prin acurateţe, extindere şi profunzime şi irepetabil, realizându-se prin variaţiile unei scheme sau arhitectonici care rămân totuşi general umane.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7. REZUMAT

Această lucrare abordează pe de o parte conceptul de "empatie" ca modalitate de transpunere în psihologia altuia (individ sau grup) iar pe de altă parte pe cel de "situație", înțeleasă ca interacțiune a unor factori obiectivi și subiectivi, la confluența cărora se construiesc și se reconstruiesc elementele realității sociale.

Întrebarea la care ne-am propus să răspundem este: "Oricine empatizează la fel de acurat cu oricine, oricând, oriunde și în orice situație?" Este pusă de fapt explicit problema condițiilor favorizante și a obstacolelor care pot influența manifestarea empatiei, pentru că totul depinde de concurența motivelor care ne împing sau nu spre căutarea celuilalt și de obstacolele ce se ridică în cale.

Perspectiva din care ne-am propus să abordăm această problematică este cea a psihologiei sociale cognitive care-și propune să investigheze mecanismele informaționale subiacente fenomenelor și comportamentelor sociale, plasându-ne astfel undeva la interfața dintre abordarea personologică și cea socială (situațional-comportamentală).

Studiile prezentate pleacă de la ipoteza că empatia poate suferi determinări situaționale, iar unii dintre factorii implicați pot fi puși în evidență, facilitând predicții asupra conduitelor empatice ulterioare.

Lucrarea debutează cu o analiză a conceptului de "empatie", proces complex în care afectivul și cognitivul sunt inseparabile. Empatia este abordată prin prisma valențelor sale cognitiv-predictive și comunicaționale, apte să ilustreze rolurile specifice jucate în viața cotidiană.

Urmează o analiză a conceptului de "situație" considerată ca fiind derivată dintr-o tranzacție între structuri profunde subiective și factori externi de presiune și influență, pentru a se

încerca în final o schiță a conduitei empatice în situație.

Pentru a argumenta existența unui impact situațional asupra empatiei, sunt aduse în discuție studii experimentale ce pun în evidență incongruențe între capacitatea și comportamentul empatic, diferențe de acuratețe a comportamentului empatic în raport cu partenerul de empatizare, diferențe înregistrate între acuratețea empatiei intra-grupale și a celei inter-grupale.

Considerând empatia ca o însușire comună de personalitate, dar cu nivele de manifestare de la caz la caz și în funcție de situație, am încercat să explicităm unele dintre condițiile care o pot influența.

Analizele efectuate au sugerat implicarea a două tipuri de factori.

Primul tip vizează factori de natură afectiv-motivațională, explicând decalajele capacitate/comportament empatic în conduitele empatice interpersonale. Influența exercitată de acești factori este susținută prin prezentarea unui studiu care urmărește acuratețea empatiei de-a lungul unor relații de lungă durată (diade maritale non-conflictuale). Datele cercetării scot în evidență dependența empatiei de utilitatea implicării sau non-implicării într-o relație interpersonală pentru atingerea unui anumit scop.

Cel de-al doilea tip de factori se aplică nivelului inter-grupal, și face referire la procesul de categorizare socială. Este vorba despre factori care par a fi capabili să explice diferențele de comportament empatic intra- și inter-grupal, precum și comportamentul empatic cu acuratețe diferită în diferite tipuri de relații inter-grupale. Intervenția acestor factori este ilustrată de două studii ce vizează relațiile empatice inter-grupale într-un spațiu de coabitare multietnic. Sunt aduse explicit în discuție conceptele de "grup", "categorizare socială", "identitate socială", "identificare cu grupul".

Primul dintre aceste studii relevă rolul jucat de frontierele grupurilor, frontiere delimitate și trăite subiectiv, însoțite de investire, capabile să răspundă întrebării cine este "noi" și cine rămâne "celălalt", cine este perceput ca fiind "înauntru" și cine este lăsat "pe dinafară".

Cel de-al doilea studiu surprinde un factor capabil să

inhibe conduitele empatice. Este vorba despre prezența discursurilor de factură naționalistă, situație în al cărei arierplan transpar mizele identitare.

Un ultim studiu încearcă să investigheze o etapă tranzitorie în viața unui grup, surprinzând mecanismele prin care se realizează desprinderea de un grup pentru a accede la un altul. Este o prezentare de caz - cazul clasei a XIII-a de Școală Normală, care permite o analiză de valori și reprezentări sociale. Urmărind balansul între un grup de apartenență, grupul de elevi și un grup de referință, cel al profesorilor sunt urmărite modificările suferite de conduita empatică și mecanismele ce o facilitează.

În urma acestor demersuri teoretice și experimentale este propus un model a cărui osatură o constituie dimensiunile "implicare - non-implicare" în relație și categorizarea "noi - ceilalți". Acest model pare capabil să explice variațiile empatice puse în evidență în studiile prezentate, dar nu este acoperit în întregime cu date empirice, motiv pentru care îl propunem numai cu titlu de ipoteză pentru cercetări ulterioare.

În final, pare că totul depinde de modul în care persoane și grupuri percep și definesc o situație și despre cum interpretează acțiunile lor și pe ale celorlalți. Privită din punct de vedere situațional, reiese că empatia poate suferi o dublă condiționare, de ordin intern, ce reproduce mecanismul psihologic al fenomenului; dar și de ordin extern, circumstanțial, dependentă fiind de diferiți factori, unii dintre aceștia fiind puși în evidență în studiile prezentate.

În acest sens, modificările de acurateţe ale conduitei empatice par să arate că fiecare moment de empatie este diferit prin acurateţe, extindere și profunzine și irepetabil, realizându-se prin variațiile unei scheme sau arhitectonici care rămâne totuși general umană.

Résumé

Les saisons de l'empathie (Etudes de psychologie sociale cognitive)

Cet ouvrage présente d'une part le concept "d'empathie" comme modalité de transposition dans la psychologie d'autrui (individu ou groupe) et, d'autre part, celui de "situation" comme interaction des facteurs objectifs et subjectifs à la confluence desquels on construit et reconstruit les éléments de la réalité sociale.

Nous nous sommes proposés à répondre à la question suivante: "N'importe qui a un même comportement empathique envers n'importe qui, n'importe où, n'importe quand et dans n'importe quelle situation?" En fait, on pose explicitement le problème des conditions favorisantes et des obstacles qui peuvent conditionner les manifestations empathiques, parce que tout cela dépend de la concurrence des raisons qui nous poussent à chercher ou non l'autrui et des obstacles qui s'opposent.

Nous avons abordé cette problématique dans la perspective de la psychologie sociale cognitive qui se propose d'analyser les mécanismes informationnels qui soutienent les phénomènes et les comportements sociaux. Nous sommes situés ainsi à l'interface de l'approche personologique et de la vision sociale.

L'hypothèse des études présentées est que l'empathie peut subir des déterminations de la part de la situation et que certains facteurs impliqués peuvent être mis en évidence, en permettent ainsi des prédictions sur les conduites empathiques ultérieures.

L'ouvrage débute avec une analyse du concept "d'empathie", processus complexe ou l'affective et le cognitive sont inséparables. L'empathie est abordée à travers ses valences cognitives-prédictives et communicatives, capables d'illustrer les rôles qu'elle joue dans la vie quotidienne.

Il suit une analyse du concept de "situation" considéré comme dérivée d'une transaction entre les structures profondes, subjectives de la personnalité et les facteurs externes de pression et

d'influence, pour essayer, au final, esquisser un modèle de la conduite empathique dans la situation.

Pour argumenter l'existence d'un impact de la situation sur l'empathie on a mis en discussion des études expérimentales qui mettent en évidence des incongruences entre la capacité et le comportement empathique, des différences de précision du comportement empathique par rapport au partenaire, des différences enregistrées entre la précision de l'empathie entre-groupes et de l'empathie en-groupe.

En concevant l'empathie comme un trait commun de personnalité mais avec des différent niveaux de manifestation d'un cas à l'autre en fonction de la situation, on a essayé d'expliciter certaines conditions qui peuvent l'influencer.

Les analyses effectuées ont suggéré l'implication de deux types de facteurs.

Le premier type est de nature afective-motivationelle et explique les décalages capacité-comportement empathique dans les conduites empathiques interpersonnelles. L'influence exercée par ces facteurs est soutenue par une étude qui analyse la précision de l'empathie à travers les relations de longue durée (des dyades maritales non-conflictuelles). Les données de la recherche ont mis en évidence la dépendance de l'empathie de l'utilité de l'implication ou du non-implication dans une relation interpersonnelle pour atteindre un but.

Le deuxième type de facteurs est applicable au niveau entre-groupes et se réfère au processus de catégorisation sociale. Il s'agit des facteurs qui semblent être capables d'expliquer aussi les différences de comportement empathique entre- et en-groupe que les comportements empathiques de différentes précisions dans les relations entre-groupes. L'intervention de ces facteurs a été illustrée par deux études qui visent les relations empathiques entre-groupes dans un espace de cohabitation pluriethnique. Nous avons introduit explicitement dans la discussion des concepts de" groupe", "catégorisation sociale", identité sociale", et "identification au groupe".

La première étude a relevé le rôle joué par les frontières des groupes, frontières délimitées et vécues subjectivement,

accompagnées d'investissement, permettant de savoir qui est perçu comme "en dedans" et qui est laissé "aux portes de la cité", qui est "nous" et qui reste "l'autre".

La deuxième étude a surpris un facteur qui peut bloquer les conduites empathiques. Il s'agit de la présence des discours de facture nationaliste.

Une dernière étude a essayé d'analyser une étape transitoire dans la vie d'un groupe, en surprenant les mécanismes dont on réalise le détachement (séparation) d'un groupe pour accéder à un autre. Il s'agit d'une analyse de cas - le cas de la classe terminale de l'Ecole Normale - qui permet une analyse de valeurs et de représentations sociales. En suivant le balancement entre un groupe d'appartenance, le groupe des élèves et un groupe de référence, celui des professeurs, on peut analyser les modifications souffertes par la conduite emphatique et les mécanismes qui la facilitent.

A la fin de ces démarches théoriques et expérimentales on a proposé un modèle dont l'ossature est constituée par les dimensions "implication-nonimplication dans une relation" et la catégorisation "nous - les autres". Ce modèle semble être capable d'expliquer les variations empathiques mis en évidence dans les études présentées, mais il n'est par entièrement couvert avec des données empiriques, raison pour lequel on le propose seulement au titre d'hypothèse pour des recherches ultérieures.

Finalement, il semble que tout dépend de la modalité dans la quelle les individus et les groupes perçoivent et définissent une situation et de la modalité dans laquelle ils interprètent leurs actions et les actions des autres. Du point de vue de la situation, on constate que l'empathie comporte un double conditionnement, un conditionnement d'ordre intérieur qui reproduit le mécanisme psychologique du phénomène et un autre d'ordre extérieur circonstanciel qui dépend des différents facteurs, que nous avons essayé de mettre en évidence dans les études présentées.

Dans ce sens, les modifications de précision de la conduite empathique semblent montrer que chaque moment d'empathie est différent en ce qui concerne la précision, l'extension et la profondeur et unique, en se réalisant par la variation d'un schéma ou d'une architecture qui reste pourtant générale humaine.

SEASONS OF EMPATHY. STUDIES OF COGNITIVE SOCIAL PSYCHOLOGY

- Summary -

This study is an approach to the concept of "empathy" as a possible transposition to someone else's psychology (individual or group) on one hand - and the concept of "situation", understood as interaction of some objective and subjective factors, to the junction of which the elements of social reality are built and rebuilt, on the other hand.

The question we intend to answer is: "Is anybody as good as empathizer to anybody else, anywhere, anytime and in any situation?" In fact, we express explicitly the importance of favoured conditions and of obstacles that could influence the manifestation of empathy, as everything depends on the congruent motives which push us - or not - toward searching the other one, as well as it depends also on the obstacles we meet.

Our perspective on this matter is that of cognitive social psychology, meant as an investigation of informing mechanisms subsequent to social phenomena and social behaviour, placing us somehow close to the interface between the personological approach and the social one.

Our theory is that empathy could suffer situational determinations and some of the factors involved could be focused, allowing easier predictions on future empathic behaviour.

At the beginning we analyse the concept of "empathy", a complex process where emotion and cognition are inseparable. Empathy is considered a mixture of cognitive-predictive proprieties with communicating proprieties, able to illustrate the specific roles played daily.

What follows next is an analysis of the concept "situation", considering it as derived from a compromise between deep

subjective structures and external factors of pressure and influence, finally sketching empathic behaviour in a given situation.

In order to reason upon the existence of a situational impact on the empathy, we discuss experimental studies which focus upon the incongruity of empathic ability and empathic behaviour, the differences in accuracy of the empathic behaviour in relation to the empathizing partner, differences between the accuracy of empathy intra- and inter-groups.

Considering empathy as a common feature of personality, but with different levels of manifestation from one case to another and according to different situations, we tried to explain some of the conditions that could influence it.

The tests have reveled two classes of factors.

The first class aims to factors of emotional and motivational nature, explaining the discrepancies between empathic ability and empathic behaviour, characterizing interpersonal empathic conduct. The influence of these factors is sustained by a study that folows the accuracy of empathy during a long term relationship (marital non-conflicting state). Our data lightens the fact that empathy depends upon the usefulness of getting involved - or not - in an interpersonal relationship, in order to achive a goal.

The second class of factors applies to the inter-group level, taking into consideration the process of social categories. There are factors that seem able to explain the different empathis inter- and intra-group behaviour, as well as the empathic behaviour that has different levels of accuracy, according to different types of intergroup relationship. The activity of those factors is illustrated in two studies that concern the empathic inter-group relationship in a multiethnic space. "Group", "social classifying", social identity", "goup identification" - these are the concept clearly explained.

The first study reveals the part played by groups' borders, borders that are limited and felt subjectively, accompanied by involvement, borders able to answer the question: who is "we" and who is "the other one", who is "inside" and who is "left out".

The second study reffers to a factor able to inhibit the empathic conduct. We are talking about the presence of

chauvinistic speech, a situation based on nationalistic goals.

One last study tries to investigate a tranşitory stage during the existence of a group, taking into account the mechanism that lead to leavind a goup, in order to affiliate to another. It is a case study - the 13th grade of the Normal School - study which offers the analysis of values and social representations.Considering the balancing between the affiliation group (the group of students) and the refference group (the group of teachers), we study the changes of the empathic conduct and the mechanism faciliting it.

As a consequence to these theories and experiments we offer a model whose frame is made of the dimensions "involvement - non-involvement" in a relationship and the category "we - the others". This model should be able to explain the empathic variations focused upon by our studies, though it is non completely covered by empirical data, binding us to present it only as a hypothesis for future research.

As a conclusion, it seems that everything depends on the manner people and groups accept and recognize a situation and how they explain their actions and other' actions.

Considered situationally, empathy seems determined by a double conditioning, inwardly, condition that reproduces the psychological mechanism of the phenomenon, but olso outwardly, circumstantially, dependeng on different factors, some of them presented here.

Thus, the changes in accuracy of the empathic conduct seem to show that each moment of empathy is different in accuracy, extension and profoundness and also irrepetable, realized by the variation of a drawing or architecture that remains - nevertheless- generally human.

8. BIBLIOGRAFIE:

ABRIC, J.C., (1989), *L'étude experimentale des représentations sociales,* în D. Jodelet (dir.), Les représentations sociales, Paris, P.U.F.;

ARGYLE, M., (1994), *Les compétences sociales,* în Serge Moscovici, (dir), *Psychologie sociale des relations à l'autrui,* Paris, Nathan;

BAUGNET, L., (1988), *Naissance d'une identité collective: l'exemple wallon. Identité culturelle, changements sociales et catégorisation,* Thèse, EHESS;

BRUNER, J. S. (1957), *On perceptual readiness,* Psychological Review, 64, 123-152;

BUBER, M., (1959), *La vie en dialogue,* Paris, Ed. Aubier;

BULLMER, K., (1975), *The art of empathy,* New York, Human Science Press;

BYRNE, D., (1974), *Foundations of interpersonal attraction,* Ted L. Huston (ed.), New York, London, Academis Press;

CAMILLERI, C., KASTERSZTEIN, J., LIPIANSKI, E. M., (1990), *Stratégies identitaires*, Paris, P.U.F.;

CHELCEA, S., (1994), *Personalitate şi societate în tranziţie. Studii de psihologie socială,* Bucureşti, Societatea Ştiinţă şi Tehnică;

CLARK, K. B., (1980), *Empathy. A neglected Topic in Psychological research,* în American Psychologist, vol.35, p.187-190;

CORNEILLE, O., LEYENS, J-PH., (1997), *Categorii, categorizare socială şi esenţialism psihologic,* în R. Y. Bourhis şi J-PH. Leyens (coord), Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri, Iaşi, Polirom, p.32-52;

COSMOVICI, A., (1996), *Psihologia simţului comun şi relaţiile interpersonale,* în A. Neculau (coord.), Psihologie socială. Aspecte contemporane, Iaşi, Polirom, p. 206-219;

COTTREL, S. L. (1973), *Interpersonal interaction and developement of the self,* în A. D. Goslin, Handbook of socialisation. Theory and Research, Chicago, Rand Mc. Nally,

p.543-570;

DAVIS, M. H., (1983), *Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach,* în Journal of Personality and Social Psychology, vol.44, no.1, p.113-126;

DESCHAMPS, J.-C., (1977), *L'attribution et la catégorisation sociale,* Peter Lang, Berne;

DEVITO, Joseph A., (1988), *Human Communication. The basic course,* New York, Harper and Row Publishers;

DEVITO, Joseph A., (1993), *Les fondements de la communication humaine,* Quebec, Gaetan Morin;

DIRTU, C., (1998), *Personalitatea între schimbare şi stabilitate,* în A. Neculau şi G. Ferréol (coord.), Psihosociologia schimbării, Iaşi, Polirom; p.83-88;

DOISE, W., (1982), *L'explication en psychologie sociale,* Paris, P.U.F.;

DOISE, W., PALMONARI, A., (1996), *Caracteristici ale reprezentărilor sociale,* în A. Neculau (coord.), Psihologie socială. Aspecte contemporane, Iaşi, Polirom;

DUCASSE, J. C., (1966), *The philosophy of art,* New York, Dover Publication;

DYMOND, R. (1950), *Personality and Empathy,* în Journal of Consulting Psychology, nr.14, p.343-350;

DYMOND, R. (1966) *A scale for the measurement of empathic ability* în: A. Paul-Hare, Edgar F. Borgotta, R. F. Bales (red.), Small groups studies in social interaction,

FLAMENT, C., (1981), *L'analyse de similitude: une technique pour les recherches sur les représentations sociales* în Cahiers de psychologie sociale, p.375-395;

GOLU, M, (1997), *Condiţionarea psihologică a câmpurilor relaţionale interindividuale şi intergrupale,* în M. Zlate (coord), Psihologia vieţii cotidiene, Iaşi, Polirom;

GHERGHINESCU, R., (1992), *Relaţia dintre empatia emoţională şi empatia predictivă,* în Revista de psihologie, nr. 3, p. 225-234;

GHERGHINESCU, R., (1995), *Identificarea cu grupul etnic, atribuire şi empatie intra- şi inter-grupală,* în Revista de psihologie, nr. 2, p. 105-114;

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

GHERGHINESCU, R., (1997), *Empatia şi eroarea de atribuire. Rolul şi locul empatiei inter- şi intra-grupale şi al atribuirii în structura competenţei didactice,* Teză de doctrat, Institutul de Psihologie "Mihai Ralea", Bucureşti;

GHIGLIONE, R., BONNET, C., RICHARD, J. F., (1990), *Traité de psychologie cognitive,* 3 vol. Paris, Dunod;

GILLY, M. (1974), *La représentation de l'élève par le maître à l'école primaire: aspects liées au sexe de l'élève et au sexe de l'enseignant,* în Psychologie française, no. 19, p.127-150;

GILLY, M. (1989), *Les représentations sociales dans le champ éducatif,* în D. JODELET D., (1989), Représentations sociales Paris, P.U.F. p.363-386;

GOFFMAN, E., (1973), *La mise en scène de la vie quotidienne,* Pairs, Ed. Minut;

GOLU, P., (1989), *Fenomene şi procese psihosociale,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică;

GOLU, P., (2000), *Fundamentele psihologiei sociale,* Constanţa, Ex Ponto;

* * * (1991), *Grand dictionnaire de la psychologie,* Paris, Larousse;

GREIF, E. B., HOGAN, R. (1973), *The theory of mesurement of empaty,* în Journal of Counseling Psychology, no.20, p.280-284;

GREENWALD, A. G., (1992), *L'ego totalitairè ou comment chacun fabrique et revise sa propre histoire* în Le Soi. Recherches dans le champs de la cognition sociale, Neuchatel et Paris, Delachayx et Niestle;

GUILFORD, J. P., (1959), *Personality,* New Yoyk, Mc Graw-Hill Book Company Inc.;

HALLER, I., (1995), *Semne de naţionalism în presa locală Târgu-Mureşeană în perioada 1 iulie 1994 - 1 februarie 1995,* în Press Monitor, nr.1

HEIDER, F., (1958), *The psychology of interpersonal relations,* New York, Wiley;

HELD, J. F., MAUCORPS, J., (1971), *Je et les autres: essai sur l'empathie quotidienne,* Paris, Payot;

HINDE, R. A., PERRET-CLERMONT, A.:

STEVENSON-HINDE, J., (1988), *Relations interpersonelles et développement des savoirs,* Cosset (Fribourg), Ed.Delval;

HOGAN, R., (1969), *Development of an empathy scale,* în Journal of Consulting and Clinical Psychology, no.33, p. 307-316;

HYMAN, H. H., (1942), *The psychology of status,* în Archives of psychology, nr.269;

ILUT, P., (1997), *Abordarea calitativă a socioumanului,* Iaşi, Polirom;

JANIS, J., (1969), *Personality, dynamics, development, assessment,* New York, Chicago, San Francisco, Hartcourt Brans and Worls Inc.;

JODELET, D. (1984), *Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie,* în S. Moscovici (ed.), Psychologie sociale, Paris, P.U.F.;

JODELET, D. (1989), *Les représentations sociales;* Paris, P.U.F.;

JOHNSON, J. A., CHEEK, J. M., SMITHER, P., (1983), *The structure of empaty,* în Journal of Personality and Social Psychology, vol.45, no.6, p.1299-1312;

KENDALL, P. C., WILCOX L. E., (1980), *Cognitive-behavioral treatement for impulsivity: Concrete vs. conceptual training in nonself-controlled problem children* în Journal of Consulting and Clinical Psychology, no.48, p.80-91;

LAZARUS, R. S., (1971), *Personality,* Englewood Cliff, New Jersey, Prentice-Hall;

LEMAINE, J. M., (1954), *L'empathie et les problemes de la perception d'autrui,* în L'année psychologique, no.1, p.143-157;

LIPIANSKY, E. M., (1992), *Identité et communication. L'experience groupale,* Paris, P.U.F.;

MAIR, J. M. M., (1977), *The community of self,* în D. Bannister (ed), New perspectives in personal construct theory, London, New York, Academis Press, p.125-149;

MARCUS, S., (1971), *Empatia - cercetări experimentale,* Bucureşti, Editura Academiei;

MARCUS, S., (1979), *Condiţionarea psihologică a comportamentului empatic,* în Revista de Psihologie, nr.3, p. 271-282;

MARCUS, S. (1992), *Empatia şi influenţarea socială,* în Revista de psihologie, nr. 1;

MARCUS, S., (1997), *Empatie şi personalitate,* Bucureşti, Editura Atos;

MARCUS, S., STRĂTILESCU, D., GHERGHINESCU, R., (1992), *Empatia predictivă şi preferinţele interpersonale,* în Revista de Psihologie, nr. 4, p.285-296;

MAUCORPS, P, BASSOUL R., (1960), *Empathies et connaissance d'autrui,* Monographies francaises de psychologie, Paris, Editions du CNRS;

MEAD, G. H., (1934), *Mind, self and society,* Chicago, Chicago University Press;

MEHRABIAN, A., (1981), *Silent messages,* Belmont, Wodsworth;

MEHRABIAN, A., KSICNZKY, A. (1974), *A Theory of affiliation,* Massachusetts, Toronto, London, Lexington Books, D.C. Heathand Company;

MITROFAN, Iolanda, (1989), *Cuplul conjugal. Armonie şi dizarmonie,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică;

MITROFAN, Iolanda, (1997), *Parteneriatul erotic - un proces complex de interdezvoltare a sex-rolurilor,* în Psihologia vieţii cotidiene, (coord. M. Zlate), Iaşi, Polirom, p.177-197;

MOLINER, P., (1993), *Cinq questions concernant les représentations sociales* în Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale, nr.20, p.5-14;

MOSCOVICI, Serge, (1988), *La machine à faire des dieux. Sociologie et psychologie,* Paris, Fayard;

MUCCHIELLI, A., (1996), *Dictionnaire des méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales,* Paris, Armand Colin;

MUCCHIELLI, R., (1971), *Communication et reseaux de communication,* Librairies tehniques, entreprise moderne d'édition et les éditions E.S.F.;

NEACŞU, G., MARCUS, S., GHERGHINESCU, R., SAUCAN, D., (1995), *Un profil factorial posibil al precompetenţei didactice* în Revista de Psihologie, nr. 1, p.19-26;

NECULAU, A., (1996), *Reprezentările sociale - dezvoltări actuale,* în A. Neculau (coord.), Psihologie socială. Aspecte

contemporane, Iaşi, Polirom;

NECULAU, A., (1997), *26 de teste pentru cunoaşterea celuilalt*, Iaşi Polirom;

NECULAU, A., (1989), *A trăi printre oameni*, Iaşi, Junimea;

PIERON, H., (1957), *Vocabulaire de la psychologie*, Paris, P.U.F.;

POPESCU-NEVEANU, P., (1994), *Introducere* la S. Marcus, D. Săucan, *Empatia şi literatura* Bucureşti, Editura Academiei Române;

RADU, I., ILUT, P., MATEI, L., (1994), *Psihologie socială*, Cluj-Napoca, Editura EXE;

READ, H., (1969), *Semnificaţia artei*, Bucureşti, Meridiane;

RIPS, L. J. (1989), *Similarity typicality and categorization*, în S. Vosniadou and A. Ortony (Eds.), Similarity and analogical reasoning. Cambridge, Cambridge University Press;

ROGERS, C., (1959), *A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as devepoped in the client centered framework*, în Kock Siegmund, Psychology: a study of a science, New York, Toronto, London, Mc Graw Hill Book Company Inc;

SAUCAN, Doina-Ştefana, (1999), *Valenţe aptitudinale ale comunicativităţii didactice. Expresivitate şi stil*, Teză de doctorat, Bucureşti;

SCHELER, M., (1928), *Nature et formes de la sympathie*, Paris, Payot;

SHERIF, M., (1936), *The psychology of social norms*, New York, Harper and Row;

SILLAMY, N., (1965), *Dictionnaire de la psychologie*, Paris, Larousse;

SLAMA-CAZACU, Tatiana (1968), *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică;

STEINER, G., (1983), *După Babel. Aspecte ale limbii şi traducerii*, Bucureşti, Ed. Univers;

STOETZEL, J., (1963), *La psychologie sociale*, Paris, P.U.F.;

STOETZEL, J., (1978), *La psychologie sociale*, Paris,

Flammarion;

SULLIVAN, N. S. (1953), *The interpersonal theory of psychiatry,* New York, Norton;

SCHWEDER, R. A., D'ANDRADE, R. G., (1979), *Accurate reflection or systematic distorsion? A reply to Block, Weiss and Thorne,* în Journal of Personality and Social Psychology, no.37, p.1075-1084;

TAJFEL, H. (1972), *La catégorisation sociale,* în S. Moscovici, Introduction à la psychologie sociale, t. 2, Paris, Larousse, p.272-300;

TAJFEL, H., SHEIKH, A., GARDNER, R., (1964), *Content of stereotypes and the inference of similarity between social groupes,* London, Academic Press;

TVERSHY, A. (1977), *Features of similarity,* Psychological Review, 84, p.327-352;

WEINSTEIN, A. E., (1974), *The development of interpersonal competence,* în D. A. Goslin (ed.), Handbook of socialization: theory and research, Chicago, Rand Nally College, p. 753-775;

WIERVIOKA, M. (1994), *Spaţiul rasismului,* Bucureşti, Humanitas;

WINDISH, U. (1990), *Le pret -à- penser. Les formes de la communication et de l'argumentation quotidiennes,* Lausanne, l'Age de l'homme;

WISPE, L., (1986), *The distinction between simpaty and empathy: the call forth a concept, a word is needed,* în Journal of Personality and Social Psychology, vol. 50, no.2, p.314-321;

BCU IAŞI CENTRU VECHI

CUPRINS

Argument 7
PARTEA I. PERSPECTIVE TEORETICE 13
1. Empatia 21
1.1. Un portret al empatiei 21
1.2. Cele două feţe ale empatiei 24
1.2.1. Faţa întoarsă spre cunoaştere 24
1.2.2. Faţa întoarsă spre comunicare 36
1.3. Funcţiile sociale ale empatiei 45
2. Conceptul de "situaţie" 47
3. Conduita empatică în situaţie 57
3.1. Argumente în favoarea existenţei unui impact situaţional asupra empatiei 61
3.1.1. Nivelul intra-individual de manifestare a empatiei 61
3.1.2. Nivelul inter-personal de manifestare a empatiei 63
3.1.3. Nivelul inter-grupal de manifestare a empatiei 65

PARTEA II. STUDII EXPERIMENTALE 69
4. Aspecte metodologice 69
5. Factorii situaţionali implicaţi în variaţiile conduitei empatice . 75
5.1. Studiul 1. Determinanţi situaţionali la nivelul relaţiilor interpersonale de lungă durată. 75
5.2. Studiul 2. Determinanţi situaţionali la nivelul relaţiilor inter-grupale 89
5.2.1. Noţiunea de "grup" 90
5.2.2. Categorizare socială 94
5.2.3. Identitate psiho-socială 100
5.2.4. Empatie şi categorizare socială 111
5.3. Studiul 3. Empatie şi discurs naţionalist 118
5.4. Studiul 4. Valori şi reprezentări sociale în transgresarea grupurilor. Analiză de caz. 138
5.4.1. Valori 140
5.4.2. Reprezentări sociale 150
5.4.3. Empatie şi valori 176
6. În loc de încheiere 181
7. Rezumat 189
8. Bibliografie 199

SOMMAIRE

Argument 7
PREMIERE PARTIE. PERSPECTIVES THEORIQUES 13
1. L'empathie 21
1.1. Un portrait de l'empathie 21
1.2. Les deux visages de l'empathie 24
1.2.1. Le visage tourné vers la cognition 24
1.2.2. Le visage tourné vers la communication 36
1.3. Les fonctions sociales de l'empathie 45
2. La notion de "situation" 47
3. La conduite empathique dans la situation 57
3.1. Arguments en faveur de l'existence d'un impact de la situation concernant l'empathie. 61
3.1.1. Le niveau intra-individuel de manifestation empathique 61
3.1.2. Le niveau interpersonnel de manifestation empathique 63
3.1.3. Le niveau entre-goupes de manifestation empathique 65
DEUXIEME PARTIE. ETUDES EXPERIMENTALES 69
4. Aspects méthodologiques 69
5. Facteurs de la situation impliqués dans les variations de la conduite empathique 75
5.1. Etude 1. Déterminants de la situation au niveau des relations interpersonnelles de longue durée 75
5.2. Etude 2. Déterminants de la situation au niveau des relations entre-groupes 89
5.2.1. La notion de "groupe" 90
5.2.2. Catégorisation sociale 94
5.2.3. Identité psychosociale 100
5.2.4. Empathie et catégorisation sociale 111
5.3. Etude 3. Empathie et discours nationaliste 118
5.4. Etude 4. Valeurs et représentations sociale dans la transgression des groupes. Analyse de cas. 138
5.4.1. Valeurs 140
5.4.2. Représentations sociales 150
5.4.3. Empathie et valeurs 176
6. Au lieu de conclusion 181
7. Résumé 189
8. Bibliographie 199

CONTENTS

Argument 7
1st PART: THEORETICAL PERSPECTIVES 13
1. Empathy 21
1.1. A Portrait of Empathy 21
1.2. The Two Sides of Empathy 24
1.2.1. The Side Aimes to Knowledge 24
1.2.2. The Side Aimes to Communication 36
1.3. The Social Roles of the Empathy 45
2.The Concept of "Situation" 47
3. The Empathic Conduct Given a Situation 57
3.1. Arguments in Favour of the Existence of a Situational Impact on Empathy 61
3.1.1. The Intra-Individual Level of Empathy ... 61
3.1.2. The Interpersonal Level of Empathy 63
3.1.3. The Inter-Group Level of Empathy 65
2nd PART: EXPERIMENTAL STUDIES 69
4. Methodological Aspects 69
5. Situational Factors Involved in Various Empathic Conducts .. 75
5.1. 1st Study. Situational Determinants on the Level of Long term Interpersonal Relationship 75
5.2. 2nd Study. Situational Determinants on the Inter-Group Relationship Level 89
5.2.1. Group Definition 90
5.2.2. Social Category 94
5.2.3. Psycho-Social Identity 100
5.2.4. Empathy and Social Category 111
5.3. 3rd Study. Empathy and Chauvinistic Speech 118
5.4. 4th Study. Values and Social Representationsin Group Transgressing. Case Analysis 138
5.4.1. Values 140
5.4.2. Social Representation 150
5.4.3. Empathy andValues 176
6. Conclusions 181
7. Summary 189
8. Bibliography 199

ANEXA A

	0 clase	1 clasă	2 clase
cl.IX-a n = 22	41%	41% / 59%	18%
cl.XI-a n = 28	28,6%	53,6% / 71,4%	17,8%
cl.XII-a n = 41	51,2%	44% / 48,8%	4,8%
total n = 91	41,8%	46,2% / 58,2%	12%

Tab.1. *Diferenţele de performanţă între rezultatele obţinute la chestionarul Q.M.E.E. şi la proba de empatie predictivă..*

	cap. = comp.	cap. < comp.	cap. > comp.
cl.IX-a n = 22	40,9%	45,5%	13,6%
cl.XI-a n= 28	28,6%	60,7%	10,7%
cl.XII-a n= 41	51,2%	29,3%	19,5%
total n = 91	41,8%	42,8%	15,4%

Tab.2. *Relaţia dintre performanţele obţinute la probele de capacitate şi comportament empatic.*

Probe sub.	Empatie inter-grupala	Empatie intra-grupala
Profesori n = 40	9,3	9,1
Elevi n = 63	10,2	9,4
Total N = 103	9,9	9,3

Tab.3. *Performanţele obţinute de elevi şi profesori la probele de comportament empatic intra-grupal şi inter-grupal.*

	români	maghiari	germani
români		(17,9 - 15,1) z = 2,79; p<.01	(16,3 - 15,1) z = 1,97; p<.01
maghiari	(18,2 - 14,3) z = 4,22; p<.01		(17,7 - 14,3) z = 4,15; p<.01
germani	(19,4 - 15,5) z = 4,90; p<.01	(19,2 - 15,5) z = 4,60; p<.01	

Tab.4. *Semnificaţia diferenţelor între mediile performanţelor empatice la probele de empatie inter-grupală şi intra-grupală.*

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ANEXA B

lot 1 n = 52		lot 2 n = 58	
sub-lot A n = 22	sub-lot B n = 30	sub-lot A n = 44	sub-lot B n = 14
55,1	50,4	57,4	47,4
52 ,3		54 ,9	

Tab. 1. *Mediile performanţelor obţinute la proba de capacitatea empatică.*

lot 1 n = 52		lot 2 n = 58	
sub-lot A n = 22	sub-lot B n = 30	sub-lot A n = 44	sub-lot B n = 14
24,8	39,6	42,1	35,4
33,3		41,1	

Tab. 2. *Mediile performanţelor obţinute la proba de comportament empatic.*

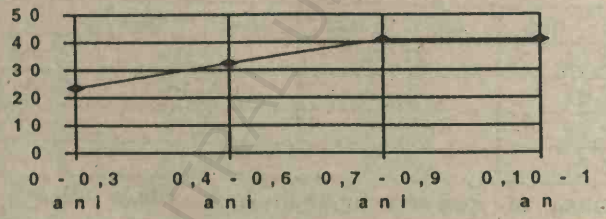

Graf. 1. *Curba evoluţiei acurateţei comportamentului empatic din momentul constituirii cuplului şi până la 1 an vechime a acestuia (lotul 1).*

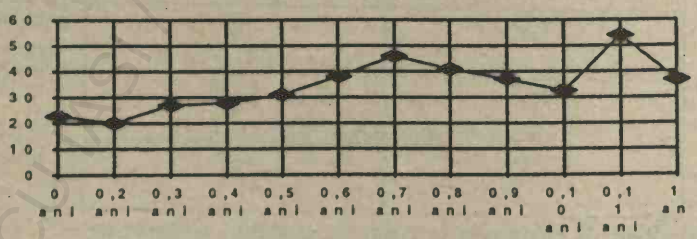

Graf. 2. *Curba evoluţiei acurateţei comportamentului empatic din momentul constituirii cuplului şi până la 1 an vechime a acestuia (lotul 1, desfăşurat).*

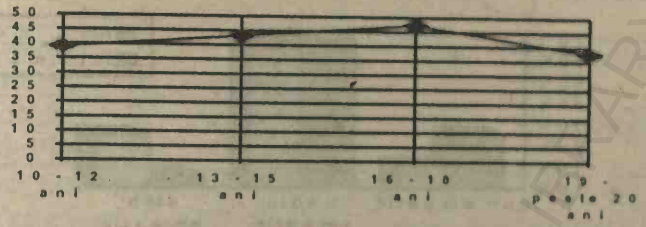

Graf.3. *Curba evoluției acurateței comportamentului empatic la cuplurile cu vechime între 10 și peste 20 de ani (lot 2).*

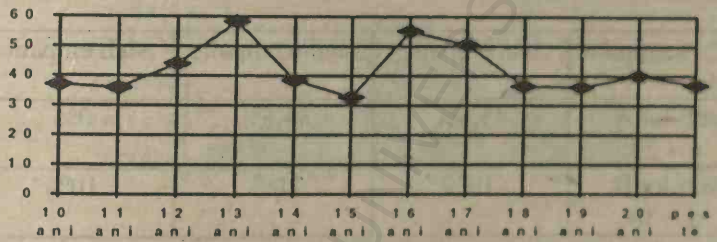

Graf. 4. *Curba evoluției acurateței comportamentului empatic la cuplurile cu vechime între 10 și peste 20 de ani (lot 2, desfășurat).*

empatie / sub.	bun empatic	mediu empatic	slab empatic
lot 1 n = 52	25%	69,2%	5,8%
lot 2 n = 58	10,3%	65,5%	24,2%

Tab. 3. *Distribuiția în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" și "slab empatic" a performanțelor obținute de subiecții din lotul 1 și 2 la proba de comportament empatic.*

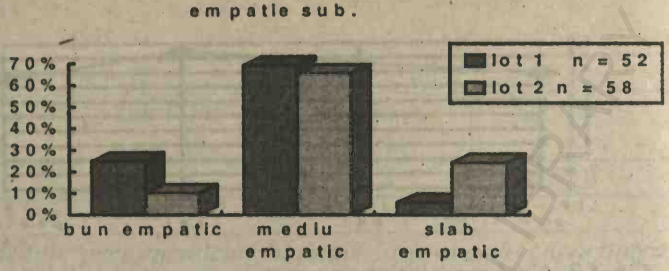

Graf. 5. *Distribuiția în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" și "slab empatic" a performanțelor obținute de subiecții din lotul 1 și 2 la proba de comportament empatic.*

empatie / lot 1	bun empatic	mediu empatic	slab empatic
sub-lot A n = 22	45,5%	54,5%	0%
sub-lot B n = 30	10%	80%	10%

Tab.4. *Distribuiția în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" și "slab empatic" a performanțelor obținute de subiecții din lotul 1 (sub-lotul A și B) la proba de comportament empatic.*

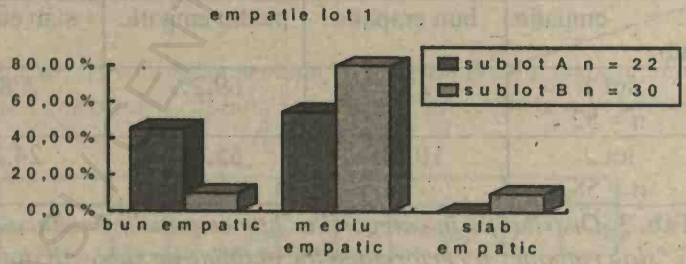

Graf.6. *Distribuiția în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" și "slab empatic" a performanțelor obținute de subiecții din lotul 1 (sublotul A și B) la proba de comportament empatic.*

empatie / lot 2	bun empatic	mediu empatic	slab empatic
sublot A n = 44	6,8%	70,5%	22,7%
sublot B n = 14	21,4%	50%	28,6%

Tab.5. *Distribuiţia în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" şi "slab empatic" a performanţelor obţinute de subiecţii din lotul 2 (subloturile A şi B) la proba de comportament empatic.*

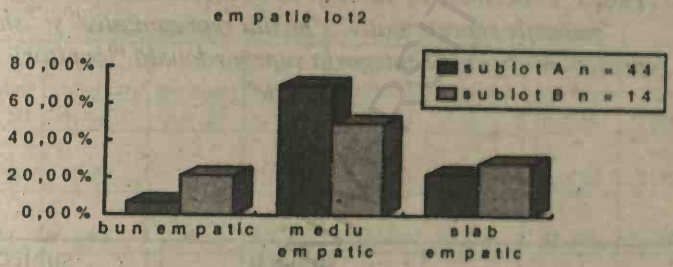

Graf.7. *Distribuiţia în categoriile "bun empatic", "mediu empatic" şi "slab empatic" a performanţelor obţinute de subiecţii din lotul 2 (subloturile A şi B) la proba de comportament empatic.*

BCU IAŞI / CENTRU

ANEXA C

	puternic reprezentativ	mediu reprezentativ	slab reprezentativ
sub."echicentrați n = 27 s.	62,9%	25,9%	11,2%
sub. "centrați" n = 32 s.	18,8%	37,5%	43,7%

Tab. 1. *Procentele de subiecți ce se încadrează în categoriile: "puternic reprezentativ", "mediu reprezentativ" și "slab reprezentativ" pentru categoria supraordonată "locuitorii arcului carpatic"*

	subiecți "centrați"	subiecți "echicentrați"
grup obiectiv de apartenență	5,4	5,3
grup supraordonat	3,1	6,5

Tab. 2. *Media indicilor de reprezentativitate pentru grupul etnic de apartenență și pentru categoria "locuitorii arcului carpatic" la subiecții "centrați pe grupul etnic" și la subiecții "echicentrați".*

ANEXA D

	români	maghiari	germani	total
testare 1	2,70	3,20	3,40	3,10
testare 2	3,20	3,80	3,50	3,50

Tab. 1. *Mediile indicelui de identificare cu grupul etnic la români, maghiari şi germani la prima şi la a doua testare.*

	prima testare				a doua testare			
	români n = 50	maghiari n = 50	germani n = 50	total n=150	români n 39	maghiarin = 27	germani n = 15	total n =81
PI	12%	22%	30	21,3%	28,2%	44,4%	46,7%	37%
MI	58%	56%	58%	60,7%	61,5%	55,5%	46,7%	56,8%
SI	30%	12%	12%	18%	10,3%	0%	6,6%	6,2%

Tab. 2. *Repartiţiile procentuale ale subiecţilor români, maghiari şi germani în categoriile "puternic identificat", "mediu identificat" şi "slab identificat" cu grupul etnic de apartenenţă, înainte şi după perioada de discursuri naţionaliste.*

	prima testare				a doua testare			
	români n=50	maghiari n = 50	germani n=50	total n=150	români n = 39	maghiari n = 27	germani n = 15	total n=81
etnie proprie	3,3	4	4,5	4	4,4	4,9	4,9	4,6
arc carpatic	5,1	3,9	4,3	4,5	4	2,7	4,6	3,8
etnie origine	3,8	3,2	2,8	3,3	3,9	4,3	3,3	3,9

Tab.3. *Mediile indicelui de reprezentativitate pentru cele trei grupuri de apartenenţă la români, maghiari şi germani înainte şi după discursurile naţionaliste.*

	prima testare n=150			a doua testare n=81		
	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine
bun reprezentativ	20%	42%	10,7%	35,8%	28,4%	24,7%
slab reprezentativ	20%	26%	33.3%	14,8%	37%	22;2%
mediu reprezentativ	60%	32%	56%	49,4%	49,4%	53,1%

Tab.4. *Repartiția procentuală a românilor, maghiarilor și germanilor în categoriile "bun-reprezentativ", "slab-reprezentativ" și "mediu-reprezentativ" pentru cele trei grupuri de apartenență, înainte și după discursurile naționaliste.*

	prima testare n = 50			a doua testare n = 15		
	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine
bun reprezentativ	28%	38%	21%	33,3%	46,7%	6,7%
slab reprezentativ	10%	22%	50%	6,7%	20%	40%
mediu reprezentativ	62%	40%	48%	60%	33,3%	53,3%

Tab.5. *Repartiția procentuală a subiecților germani în categoriile "bun-reprezentativ", "slab-reprezentativ" și "mediu-reprezentativ" pentru cele trei grupuri de apartenență, înainte și după discursurile naționaliste.*

	prima testare n = 50			a doua testare n =39		
	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine
bun reprezentativ	8%	58%	18%	3O,8%	33,3%	25,6%
slab reprezentativ	20%	24%	14%	15,4%	33,3%	12,8%
mediu reprezentativ	72%	18%	68%	53,8%	33,4%	61,6%

Tab.6. *Repartiţia procentuală a subiecţilor români în categoriile "bun-reprezentativ", "slab-reprezentativ" şi "mediu-reprezentativ" pentru cele trei grupuri de apartenenţă înainte şi după discursurile naţionaliste.*

	prima tesare n = 50			a doua testare n = 27		
	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine	etnie proprie	arc carpatic	etnie origine
bun reprezentativ	24%	30%	12%	44,4%	11,1%	33,3%
slab reprezentativ	30%	32%	32%	18,5%	51,9%	25,9%
mediu reprezentativ	46%	38%	52%	37,1%	37,1%	40,8%

Tab.7. *Repartiţia procentuală a subiecţilor maghiari în categoriile "bun-reprezentativ", "slab-reprezentativ" şi "mediu-reprezentativ" pentru cele trei grupuri de apartenenţă, înainte şi după discursurile naţionaliste.*

	români	maghiari	germani	total
prima testare n = 150	15,1	14,3	15,5	15
a doua testare n = 81	12,4	13,9	15,6	14,7

Tab.8. *Mediile performanţelor la proba de empatie intra-grupală la români, maghiari şi germani, la prima şi la a doua testare.*

	prima tesare				a doua testare			
	români n = 50	maghiari n = 50	germani n = 50	total n = 150	români n = 39	maghiarin = 27	germani n = 15	total n = 81
bun empatic	18%	26%	4%	16%	20,5%	33,3%	6,7%	22,2%
mediu empatic	68%	58%	82%	69,3%	69,7%	55,6%	80%	80%
slab empatic	14%	16%	14%	14,7%	10,3%	11;1%	13,3%	13,3%

Tab.9. *Repartiţia procentuală a subiecţilor român, maghiari şi germani în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic", şi "slab-empatic" la proba de empatie intra-grupală, la prima şi la a doua testare.*

	români	maghiari	germani	total
testarea 1	16,9	17,9	19,3	17,9
testarea 2	17,8	18,6	19,6	18,4

Tab.10. *Media performanţelor la proba de empatie inter-grupală la români, maghiari şi germani la prima şi la a doua testare.*

	români maghiari	români - germani	maghiari -români	maghiari - germani	gemani - români	germani-maghiari
prima testare	17,9	15,9	18,2	17,7	19,4	19,2
a doua testare	19,8	15,7	20,4	16,9	19,7	19,5

Tab.11. *Mediile performanţelor românilor, maghiarilor şi germanilor la proba de empatie inter-grupală (desfăşurat).*

	români - maghiari	români - germani	maghiari - români	maghiari - germani	germani - români	germani - maghiari
bun empatic	30%	28%	20%	18%	8%	8%
mediu empatic	52%	66%	66%	64%	62%	76%
slab empatic	18%	6%	14%	18%	30%	16%

Tab.12. *Repartiţia procentuală a subiecţilor români, maghiari şi germani în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic" şi "slab-empatic" la proba de empatie inter-grupală la prima testare.*

	români - maghiari	români - germani	maghiari -români	maghiari - germani	germani - români	germani - maghiari
bun empatic	20,5%	38,5%	3,7%	22,2%	6,7%	6,7%
mediu empatic	41%	53,8%	44,4%	66,7%	66,6%	73,3%
slab empatic	38,5%	7,7%	51,6%	11,1%	26,7%	20%

Tab.13. *Repartiţia procentuală a subiecţilor români, maghiari şi germani în categoriile "bun-empatic", "mediu-empatic" şi "slab-empatic" la proba de empatie iner-grupală la cea de-a doua testare.*

ANEXA E

Dim. Sub.	C -	A +	A -	R +	C +	R -	C +	A +	R -	C -	A -	R +
Elevi n = 63	1,5	3,7	2,4	1,9	4,4	1,5	4,7	3,9	4,2	1,4	2,6	4,7
Profesori n = 40	2,2	4,1	1,7	3	4,4	2,4	4,8	4,7	3,5	3,1	1,8	4,4

Tab.1. *Mediile evaluărilor celor 12 comportamente de către de elevi şi profesori (C + =comportament cognitiv pozitiv; C - = comportament cognitiv negativ; A + = comportament atitudinal pozitiv; A - = comportament atitudinal negativ; R + = comportament relaţional pozitiv; R - = comportament relaţional negativ)*

Graf.1. *Mediile evaluărilor celor 12 comportamente la elevi şi profesori.*

Sub. Dim.	Dim. cogn.	Dim. atit.	Dim. rel.
Elevi n = 63	0,8	0,6	0,9
Profesori n = 40	1,6	1,6	1

Tab.2. *Ponderea celor 3 dimensiuni (cognitivă, atitudinală şi relaţională) în formarea impresiei despre un elev, la elevi şi profesori.*

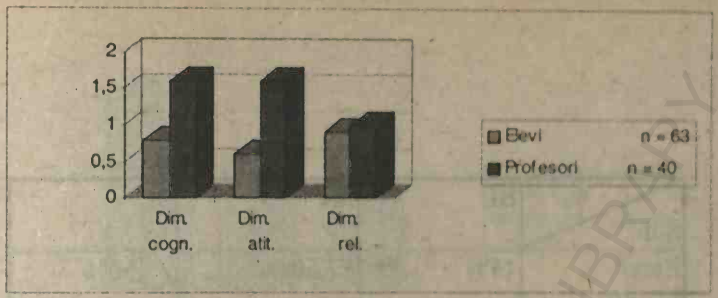

Graf.2. *Ponderea celor 3 dimensiuni (cognitivă, atitudinală şi relaţională în formarea impresiei despre un elev, la elevi şi la profesori.*

Dim. / Sub.	C -	A +	A -	R +	C +	R -	C +	A +	R -	C -	A -	R +
Elevi n = 40	1,5	3,2	2,9	1,7	4,6	1,5	4,7	3,5	4,2	1,4	2,9	4,7
Cl.a XIII-a n = 23	1,4	4,5	1,5	2,2	4,2	1,6	4,6	4,6	4,3	1,8	2	4,6
Profesori n = 40	2,2	4,1	1,7	3	4,4	2,4	4,8	4,7	3,5	3,1	1,8	4,4

Tab.3. Sistemul de evaluare al celor 12 comportamente de către elevii claselor a IX-a, clasei a XIII-a şi profesori. C + = comportament cognitiv pozitiv; C - = comportament cognitiv negativ; A + = comportament atitudinal pozitiv; A - = comportament atitudinal negativ; R + = comportament relaţional pozitiv; R - = comportament relaţional negativ.

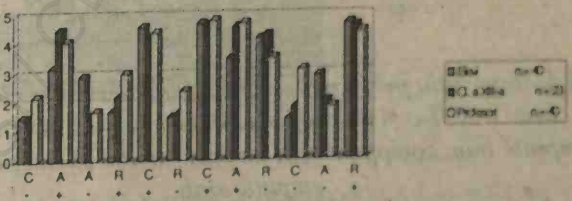

Graf.3. *Sistemul de evaluare al celor 12 comportamente de către elevii claselor a IX-a, clasei a XIII-a şi profesori.*

% / Sub.	BE	ME	SE
Elevi n = 40	15%	57,50%	27,50%
Cl. a XIII-a n = 23	34,80%	56,50%	8,70%
Profesori n = 40	37,50%	52,50%	10%

Tab.4. *Repartiția performanțelor obținute de elevii claselor a IX-a, clasei a XIII-a și de profesori în categoriile: comportament empatic bun, comportament empatic mediu și comportament empatic slab.*

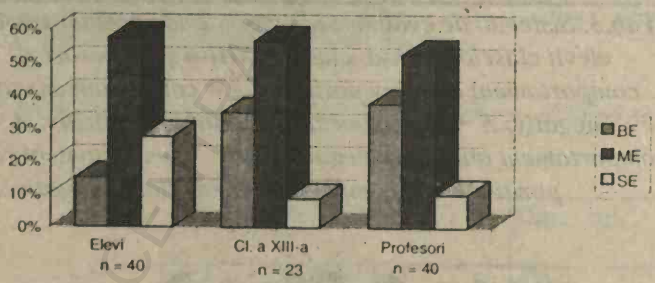

Graf.4. *Repartiția performanțelor obținute de elevii claselor a IX-a, clasei a XIII-a și de profesori în categoriile: comportament empatic bun, comportament empatic mediu și comportament empatic slab.*

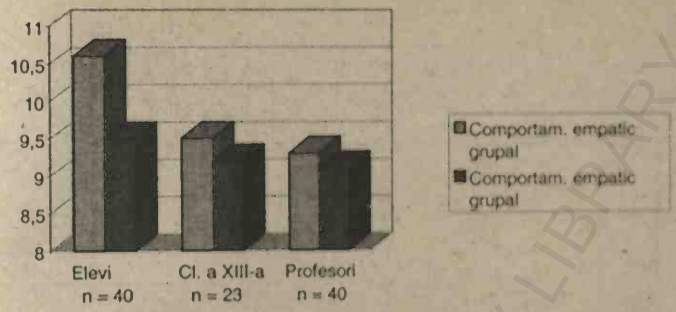

Graf.5. *Relaţia dintre performanţele elevilor claselor a IX-a, clasei a XIII-a şi profesorilor la probele de comportament empatic inter-grupal şi intra-grupal*

	1	2	3	4	5	6
bun empatici n = 29	0,8	0,6	0,7	0,6	0,8	0,9
slab empatici n = 17	1,5	0,7	0,7	0,8	1,1	1,3

Tab.5. *Media deviaţiilor predicţiilor de la confirmare a subiecţilor BE şi SE. BE=comportament empatic inter-grupal bun; SE= comportament empatic inter-grupal slab.*

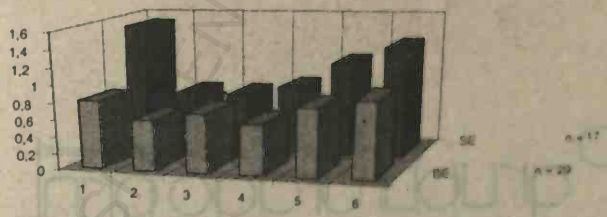

Graf.6. *Media deviaţiilor predicţiilor de la confirmare a subiecţilor bun-empatici şi slab-empatici.*

Printed in Romania

Grupul drago print

fed print sa O societate Butan Gas

B-dul Tudor Vladimirescu, nr. 31, sector 5, Bucureşti, ROMÂNIA
Telefon: 335.93.18; 335.97.47
Fax: 337.33.77

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI
15 000 lei

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecţia

PSIHOLOGIE PARAPSIHOLOGIE

După cum sugerează metafora din titlu, *empatia* este privită prin prisma modificărilor ei de acurateţă, ca urmare a impactului unor factori ce-şi au sorgintea în semnificaţiile pe care actorii sociali le conferă situaţiilor întâlnite în cotidian. Întreaga problematică este privită dintr-o perspectivă constructivistă şi este tratată ca interfaţă dintre psihologia socială şi psihologia cognitivă, perspectivă relativ neglijată în literatura de specialitate.

Autoarea, Ruxandra Gherghinescu, cercetător la Institutul de Psihologie al Academiei Române este şi un distins cadru didactic universitar, fiind printre puţinii specialişti în psihologie socială cognitivă. Cartea sa interesează cadrele didactice şi studenţii de la facultăţile de psihologie.

BCU "ASTRA" UNIVERSITY LIBRARY